

PATH OF SCIENCE

International Electronic Scientific Journal

Vol. 2, No 10, 2016

CAB Abstract

CEJSH

Dialnet

DOAJ

East View's Universal Database

Index Copernicus

OpenAIRE

Polska Bibliografia Naukowa

RePEc

Russian Science Citation Index

Scilit

CNKI Scholar

Türk Eğitim İndeksi

Ulrich's Periodical Directory

WorldCat

pathofscience.org

ТРАЕКТОРИЯ НАУКИ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

Том 2 № 10(15) 2016

Журнал основан в августе 2015 года. Выходит ежемесячно.

**Учредитель
и издатель:** Издательский центр «Диалог»
Украина, 61123, г. Харьков, проспект Тракторостроителей 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: print@thedialog.com.ua. Сайт: <http://thedialog.com.ua>.
Свидетельство субъекта издательского дела ДК № 4960 от 19.08.2015.

Журнал «Траектория науки» зарегистрирован в следующих международных наукометрических базах данных: AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Index Copernicus (ICV 2015 = 62.65), InfoBase Index (IBI Factor 2015 = 2.2), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, Russian Science Citation Index, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WordCat.

Главный редактор: Катаев А. В., канд. экон. наук, доц.

**Редакционная
коллегия:** Аксьонова О. Ф., канд. техн. наук, доц.
Ананченко К. В., канд. наук по физ. восп. и спорту, доц.
Bhasin M., PhD (Economics), проф.
Бобро Н. Е., канд. соц. наук, доц.
Болотная О. В., канд. экон. наук, доц.
Голобородько К. Ю., д-р филол. наук, проф.
Голубов А. Е., канд. юрид. наук, доц.
Зайцева М. Л., д-р искусствоведения, проф.
Зеленская Л. Д., д-р пед. наук, проф.
Колос Н. М., д-р хим. наук, проф.
Комир Л. И., канд. экон. наук, доц.
Маленко Е. О., д-р филол. наук, проф.
Оберемок С. В., канд. экон. наук, доц.
Пальчик О. А., канд. сельхоз. наук, доц.
Панфилова А. Л., д-р фарм. наук, проф.
Роговой А. И., канд. экон. наук, доц.
Трескунова Л. А., канд. экон. наук, доц.
Хорошев А. Н., канд. ист. наук, доц.
Шатровский А. Г., канд. биол. наук, доц.

Адрес редакции: Украина, 61123, г. Харьков, проспект Тракторостроителей 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: edit@pathofscience.org. Сайт: <http://pathofscience.org>.

Журнал является международным рецензируемым электронным научным изданием открытого доступа, созданным для полного и оперативного удовлетворения информационных потребностей общества в знаниях, полученных в процессе научно-исследовательской, исследовательско-конструкторской, проектно-технологической и производственной деятельности ученых и специалистов.

В журнале публикуются оригинальные научные статьи по проблемам социальных, технических, гуманитарных и естественных наук. Проблематика статей не ограничивается.

Ответственность за достоверность фактов, цитат, имен собственных, географических названий, названий организаций и другой информации несут авторы статей. Высказанные в статьях точки зрения могут не совпадать с точкой зрения редакции.

ТРАЕКТОРІЯ НАУКИ
МІЖНАРОДНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Том 2 № 10(15) 2016

Заснований у серпні 2015 року. Виходить щомісяця.

Засновник і видавець: Видавничий центр «Діалог»
Україна, 61123, м. Харків, проспект Тракторобудівників 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: print@thedialog.com.ua. Сайт: <http://thedialog.com.ua>.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4960 від 19.08.2015.

Журнал «Траєкторія науки» зареєстровано в наступних міжнародних наукометричних баз даних: AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Index Copernicus (ICV 2015 = 62.65), InfoBase Index (IBI Factor 2015 = 2.2), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, Russian Science Citation Index, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WordCat.

Головний редактор: Катаєв А. В., канд. екон. наук, доц.

Редакційна колегія: Аксьонова О. Ф., канд. техн. наук, доц.
Ананченко К. В., канд. наук з фіз. виховання і спорту, доц.
Bhasin M., PhD (Economics), проф.
Бобро Н. Є., канд. соц. наук, доц.
Болотна О. В., канд. екон. наук, доц.
Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф.
Голубов А. Є., канд. юрид. наук, доц.
Зайцева М. Л., д-р мистецтвознавства, проф.
Зеленська Л. Д., д-р пед. наук, проф.
Колос Н. М., д-р хім. наук, проф.
Комір Л. І., канд. екон. наук, доц.
Маленко О. О., д-р філол. наук, проф.
Оберемок С. В., канд. екон. наук, доц.
Пальчик О. А., канд. сільхоз. наук, доц.
Панфілова Г. Л., д-р фарм. наук, проф.
Роговий А. І., канд. екон. наук, доц.
Трескунова Л. О., канд. екон. наук, доц.
Хорошев О. М., канд. іст. наук, доц.
Шатровський О. Г., канд. біол. наук, доц.

Адреса редакції: Україна, 61123, м. Харків, проспект Тракторобудівників 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: edit@pathofscience.org. Сайт: <http://pathofscience.org>.

Журнал є міжнародним рецензованим електронним науковим виданням відкритого доступу, започаткованим для повного й оперативного задоволення інформаційних потреб суспільства в знаннях, отриманих у процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної та виробничої діяльності учених і фахівців.

У журналі публікуються оригінальні наукові статті по проблемах соціальних, технічних, гуманітарних і природничих наук. Проблематика статей не обмежується.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв організацій та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у статтях точки зору можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії.

PATH OF SCIENCE
INTERNATIONAL ELECTRONIC SCIENTIFIC JOURNAL

Vol. 2 No 10(15) 2016

Founded in August 2015. Publishing monthly.

Founder and publisher: Publishing Center "Dialog"
85/20 Traktorobudivnikiv st., Kharkiv, Ukraine, 61123
Ph.: (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: print@thedialog.com.ua. Site: <http://thedialog.com.ua>.
Publishing licence: DK № 4960, issued 19.08.2015.

The journal is abstracted in the following international databases: AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Index Copernicus (ICV 2015 = 62.65), InfoBase Index (IBI Factor 2015 = 2.2), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, Russian Science Citation Index, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WordCat.

Editor in Chief: Kataev A., PhD (Economics), Ass. Prof.

Editorial Board: Aksenova E., PhD (Techniques), Ass. Prof.
Ananchenko K., PhD (Physical Education and Sport), Ass. Prof.
Bhasin M., PhD (Economics), Prof.
Bobro N., PhD (Sociology), Ass. Prof.
Bolotnaya O., PhD (Economics), Ass. Prof.
Holoborodko K., Doctor of Science (Language), Prof.
Golubov A., PhD (Law), Ass. Prof.
Zaytseva M., Doctor of Science (Arts), Prof.
Zelenskaya L., Doctor of Science (Education), Prof.
Kolos N., Doctor of Science (Chemistry), Prof.
Komir L., PhD (Economics), Ass. Prof.
Malenko E., Doctor of Science (Language), Prof.
Oberemok S., PhD (Economics), Ass. Prof.
Palchyk O., PhD (Agricultural Science), Ass. Prof.
Panfilova A., Doctor of Science (Pharmacy), Prof.
Rogovoy A., PhD (Economics), Ass. Prof.
Treskunova L., PhD (Economics), Ass. Prof.
Horoshev A., PhD (History), Ass. Prof.
Shatrovskiy A., PhD (Biology), Ass. Prof.

Editorial office: Ukraine, 61123, Kharkiv, Traktorobudivnikiv st., 85/20.
Ph.: (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: edit@pathofscience.org. Site: <http://pathofscience.org>.

The journal is an international open-access, peer-reviewed electronic journal created to fully and promptly meet the information needs of the society in the knowledge gained in the course of research and development, research and design, design and technology and production activities of scientists and experts.

The journal publishes original research papers, review articles and short communications papers in the fields of Social, Technical, Natural sciences and Humanities. The scope of problems of articles is not limited.

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be barred by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in the articles published.

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ «ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ»

Корж Наталья

Методы управления финансовыми рисками	1.1
(язык оригинала – украинский)	

Bhasin Madan

Мошенническая практика отчетности Satyam	1.7
(язык оригинала – английский)	

Виноградня Вита

Направления поддержки конкурентоспособности банковских продуктов в современных условиях	1.22
(язык оригинала – украинский)	

Пакулина Алевтина, Пакулина Анна, Христосова Наталья

Модернизация системы мотивации как приоритетное направление повышения эффективности менеджмента	1.31
(язык оригинала – украинский)	

РАЗДЕЛ «ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ»

Зайцева Марина

Эксперименты в области музыкального звучания в камерно-инструментальном творчестве Родиона Щедрина	2.1
(язык оригинала – русский)	

Морщакова Наталья

Музыкальное творчество и субъективизированный мир художника: контекст культуротворчества	2.17
(язык оригинала – украинский)	

Yimbu Emmanuel

Словесная эстетика и сила символов в пьесах Дерека Уолкотта (Derek Walcott) и Бейта Бесонга (Bate Besong)	2.29
(язык оригинала – английский)	

РАЗДЕЛ «ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ И СПОРТ»

Ананченко Константин, Пакулин Сергей, Аркания Русудан

Методологические аспекты построения научно обоснованной системы спортивной подготовки таеквондистов	3.1
(язык оригинала – украинский)	

РАЗДЕЛ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

Борисов Алексей

Лексические особенности диалогических жанров чата, блога и форума в британском и украинском Интернет-пространстве: результаты сопоставления	4.1
<i>(язык оригинала – английский)</i>	

РАЗДЕЛ «СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ»

Barari Md.

Производительность, рентабельность и эффективность использования ресурсов: сравнительный анализ обычной и высокой урожайности риса в провинции Раджбари, Бангладеш	5.1
<i>(язык оригинала – английский)</i>	

ЗМІСТ

РОЗДІЛ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

Корж Наталія

Методи управління фінансовими ризиками	1.1
(мова оригіналу – українська)	

Bhasin Madan

Шахрайська практика звітності Satyam	1.7
(мова оригіналу – англійська)	

Виноградня Віта

Напрями підтримки конкурентоспроможності банківських продуктів у сучасних умовах	1.22
(мова оригіналу – українська)	

Пакуліна Алевтина, Пакуліна Ганна, Христосова Наталія

Модернізація системи мотивації як пріоритетний напрям підвищення ефективності менеджменту	1.31
(мова оригіналу – українська)	

РОЗДІЛ «МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО»

Зайцева Марина

Експерименти у галузі музичного звучання у камерно-інструментальній творчості Родіона Щедріна	2.1
(мова оригіналу – російська)	

Морщакова Наталія

Музична творчість і суб'єктивований світ митця: контекст культуротворення	2.17
(мова оригіналу – українська)	

Yimbu Emmanuel

Словесна естетика і сила символів у п'єсах Дерека Уолкота (Derek Walcott) і Бейта Бесонга (Bate Besong)	2.29
(мова оригіналу – англійська)	

РОЗДІЛ «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ І СПОРТ»

Ананченко Костянтин, Пакулін Сергій, Арканія Русудан

Методологічні аспекти побудови науково обґрунтованої системи спортивної підготовки таеквондистів	3.1
(мова оригіналу – українська)	

РОЗДІЛ «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»

Борисов Олексій

Лексичні особливості діалогічних жанрів чата, блога і форуму у британському й українському Інтернет-просторі: результати зіставлення (мова оригіналу – англійська)	4.1
---	-----

РОЗДІЛ «СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ»

Barari Md.

Продуктивність, рентабельність і ефективність використання ресурсів: порівняльний аналіз звичайної та високої врожайності риса у провінції Раджбарі, Бангладеш (мова оригіналу – англійська)	5.1
---	-----

TABLE OF CONTENTS

SECTION "ECONOMICS"

Korzh Natalia

Methods of Financial Risk Management	1.1
(Language – Ukrainian)	

Bhasin Madan

Fraudulent Reporting Practices by Satyam	1.7
(Language – English)	

Vynogradnya Vita

Directions of Support of Banking Products Competitiveness in Modern Conditions	1.22
(Language – Ukrainian)	

Pakulina Alevtyna, Pakulina Hanna, Khrystosova Nataliia

Modernization of motivation as a major direction of management efficiency increase	1.31
(Language – Ukrainian)	

SECTION "ARTS"

Zaytseva Marina

Experiments in Area of Musical Sound in the Chamber and Instrumental Works by Rodion Shchedrin ..	2.1
(Language – Russian)	

Morshchakova Nataliia

Musical Creativity and the Subjective World of the Artist: the Context of Culture Creation	2.17
(Language – Ukrainian)	

Yimbu Emmanuel

Oral Aesthetics and the Power of Symbols in the Plays of Derek Walcott and Bate Besong	2.29
(Language – English)	

SECTION "SPORTS"

Ananchenko Konstantin, Pakulin Serhij, Arkaniya Rusudan

Methodological Aspects of Building Science-based Sports Training System for Taekwondo Sportsmen	3.1
(Language – Ukrainian)	

SECTION "PHILOLOGY"

Borisov Olexiy

Lexical Peculiarities of Dialogical Genres of Chat, Blog and Forum in British and Ukrainian Internet Space: a Comparative Aspect	4.1
(Language – English)	

SECTION "AGRICULTURE"

Bapari Md. Yahia

Productivity, Profitability and Resource Use Efficiency: A Comparative Analysis between Conventional and High Yielding Rice in Rajbari District, Bangladesh 5.1
(Language – English)

Методи управління фінансовими ризиками

Корж Наталія Володимирівна

Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, кафедра менеджменту та адміністрування, доктор економічних наук, доцент, Україна

Анотація. У статті досліджено сутність і природу фінансових ризиків, проведена їхня класифікація. Розглянуто особливості управління фінансовими ризиками і основні методи управління ними. Визначено шляхи компенсації ризиків. Доведено, що об'єктивною зовнішньою основою ризику є такі недосконалості ринку як зовнішні ефекти діяльності підприємств і неповнота інформації про зовнішнє середовище функціонування підприємства, а об'єктивною внутрішньою основою ризику – цільова функція підприємства по максимізації прибутку в умовах конкуренції. Встановлено, що для компенсації недосконалостей ринку господарюючі суб'єкти повинні розробляти стратегію, яка поєднуватиме заповнення відсутньої інформації та нейтралізацію або мінімізацію зовнішніх ефектів, яка тактично реалізується в програмах управління фінансовими ризиками.

Ключові слова: ризик, фінансовий ризик, мінімізація ризиків, хеджування, страхування, лімітування, диверсифікація, передача ризиків.

УДК 368.013(045)

JEL Classification: D81, G3

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-3>

Вступ

Сучасний етап розвитку міжнародної фінансової спільноти висуває проблему управління ризиками до найбільш пріоритетних. Особлива увага приділяється завданню управління консолідованим фінансовим ризиком, що пояснюється нестабільністю економічної ситуації в країні та постійною зміною кон'юнктури фінансового ринку. Саме тому обрана тематика дослідження є достатньо актуальною, так як вибір правильного методу управління фінансовим ризиком дозволить підприємству не тільки передбачити можливість його настання, а й мінімізувати наслідки впливу.

Серед дослідників-теоретиків, які зробили реальний внесок у розвиток теорії ризику, можна виділити таких вчених, як А. Маршал [1], А. Пигу [2], Дж. Кейнс [3], Ф. Найт [4], Дж. Ньюман і О. Моргенштерн [5].

Дослідженням особливостей фінансових ризиків та методів управління ними присвячені праці вітчизняних вчених-економістів: О. Землячової і Л. Савочки [7], О. Жихора і Ю. Балясної [8], М. Диби [9], В. Черкасова [6].

Метою даної статті є визначення сутності поняття фінансовий ризик та узагальнення методів управління фінансовими ризиками.

Результати дослідження

Вирішення фінансових завдань завжди супроводжується ризиком, який викликає у будь-якого підприємця цілком зрозуміле відчуття неминучої загрози і потребу в оцінці ступеню ризику та прийняття заходів щодо його елімінування, зниження чи страхування.

Поняття ризику асоціюється з усвідомленням небезпеки, загрози, ненадійності, невизначеності, невпевненості, випадковості, збитку. В найбільш загальному вигляді під ризиком розуміють вірогідність виникнення збитків або недоотримання прибутків в порівнянні з прогнозованим варіантом, тобто це ситуативна характеристика діяльності, що складається з невизначеності її результату і можливих кроків, за допомогою яких її можна оптимізувати [7].

Об'єктивна основа фінансового ризику пояснюється невизначеністю зовнішнього середовища, до якого підприємство має адаптуватись систематично. Сама ж невизначеність

формується під впливом непередбачуваності поведінки елементів зовнішнього середовища, ймовірність дій яких оцінити точно досить важко. Суб'єктивна основа фінансового ризику формується людиною на основі існуючих альтернатив вибору можливого результату під впливом особистісних критеріїв та компетенцій.

Фінансовий ризик – це ймовірність виникнення непередбачених фінансових втрат у ситуації невизначеності умов фінансової діяльності підприємства [7]. Фінансовий ризик є результатом вибору його власниками або менеджерами альтернативного фінансового рішення, спрямованого на досягнення бажаного цільового результату фінансової діяльності при вірогідності настання економічного збитку (фінансових втрат) через невизначеність умов його реалізації [7].

Визначення фінансового ризику різняться залежно від сфери виникнення та виду діяльності суб'єкта підприємництва. Фінансовий ризик виникає під час фінансової діяльності чи виконання фінансових угод. До фінансових ризиків належать: валютні, інфляційні, дефляційні, ліквідності, інвестиційні.

Для успішної діяльності підприємствам не обхідно здійснювати управління ризиками. Управління ризиками передбачає прогнозування можливості настання потенційно ризикової події, а тому дає можливість вчасно вжити заходів із запобігання або зниження ступеня наслідків від ризику, який не можна локалізувати. Управління фінансовими ризиками можна зобразити наступним чином (рис. 1).

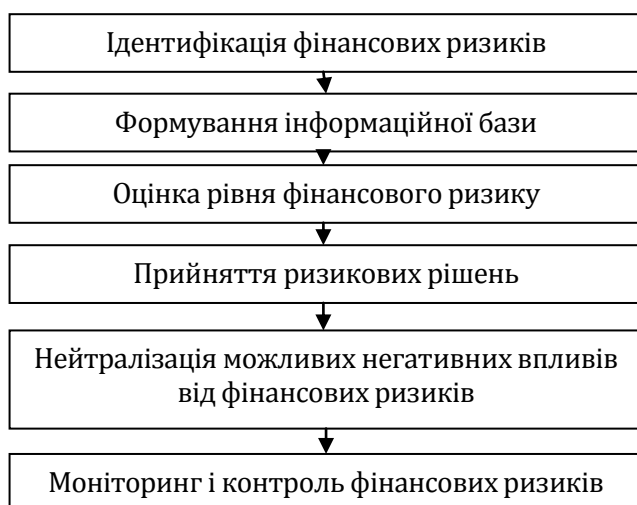

Рисунок 1 – Етапи управління фінансовими ризиками

Механізм управління фінансовими ризиками полягає передусім в оцінці фактора ризику, його рівня, з метою розробки системи заходів щодо мінімізації негативних наслідків. В системі методів управління фінансовими ризиками вагоме значення відіграють внутрішні механізми їх нейтралізації, до яких відносять методи та заходи мінімізації негативних впливів наслідків ризиків, що обираються і здійснюються в межах самого підприємства.

При аналізі ризику зазвичай використовуються припущення:

- втрати від ризику незалежні один від одного;
- втрата за одним напрямком діяльності не обов'язково збільшує ймовірність втрати за іншим, за винятком форс-мажорних обставин;
- максимально можливий збиток не повинен перевищувати фінансових можливостей учасника.

Фінансові ризики мають три основні способи їх оцінки:

- за допомогою фундаментальних показників;
- за допомогою порівняльної оцінки макроекономічних та фінансових мультиплікаторів;
- за допомогою ринкових показників привабливості сектору за вільними грошовими потоками, дивідендної доходності, технічним індикаторам.

Використання в системі управління ризиками фінансових нормативів допомагає мінімізувати фінансові ризики. Ці нормативи (обмеження для мінімізації ризику) можуть стосуватися граничного розміру позикових коштів, мінімального розміру високоліквідних активів, максимального розміру депозиту, який можна розмістити в одному банку та ін. Нормативні обмеження для різних підприємств будуть різними.

Завданням керівництва підприємства є зниження ступеня ризику. Для цього використовуються різні способи: диверсифікація, страхування, лімітування, резервування коштів на покриття непередбачених витрат, розподіл ризику, отримання більшої інформації про майбутній вибір і результати.

Управління фінансовими ризиками на шляху їх мінімізації передбачає процес розробки та реалізації управлінських фінансових рішень для зменшення або нівелювання потенційних негативних наслідків. Мінімізація фінансових ризиків може здійснюватись методами наведеними в табл. 1.

Таблиця 1 – Методи мінімізації ризиків в управлінні фінансовою діяльністю

Назва методу	Характеристика
Локалізація ризиків	Розмежування системи прав та відповідальності таким чином, щоб наслідки ризикових ситуацій не впливали на реалізацію управлінських рішень
Мінімізації ризиків або утримання ризику у межах прийнятного	Визначення мінімальних розмірів високоліквідних активів підприємства, встановлення граничного розміру позикових коштів у господарському обігу; встановлення максимального розміру депозитного вкладу, розміщеного в одному банку; лімітування концентрації ризиків; отримання від контрагентів певних гарантій при наданні комерційних кредитів та позик
Розсіювання ризиків	Здійснюється шляхом диверсифікації напрямків діяльності підприємства
Ухилення від ризиків	Відмова від співпраці з ненадійними партнерами, відмова від роботи над ризиковими проектами, пошук гарантів.

Лімітування фінансових ризиків здійснюється шляхом установлення відповідних фінансових нормативів, тобто верхньої межі коштів чи ресурсів, за окремими напрямками фінансової діяльності з метою фіксації можливих фінансових втрат на допустимому для підприємства рівні.

Хеджування як метод зниження фінансових ризиків представляє собою страхування ризиків від несприятливих змін цін на будь-які товарно-матеріальні цінності по контрактах і комерційних операціях, що передбачають постачання (продажі) товарів в майбутніх періодах [8]. Хеджування фінансових ризиків передбачає зменшення ймовірності їх виникнення за допомогою деривативів або похідних цінних паперів таких як ф'ючерси, опціо-

ни, свопи. Механізм хеджування полягає в проведенні протилежних фінансових операцій з ф'ючерсними контрактами та опціонами на товарній і фондовій біржах.

Варто зазначити, що хеджування є достатньо складним процесом мінімізації ризиків, оскільки вимагає надійного прогнозування кон'юнктури ринку та розуміння законів його функціонування. Відмовитись від використання хеджування варто в наступних випадках:

- підприємство не знає про можливі ризики або можливості зменшення цих ризиків;
- обмінні курси чи процентні ставки будуть залишатися незмінними або змінюватися на її користь.

Диверсифікація підприємницької діяльності полягає в розподіленні зусиль і капіталовкладень між різними видами діяльності, які не пов'язані один з одним та виражатися в формах, що представлені на рис. 2.

Диверсифікація може здійснюватись за такими напрямками [9]:

- вертикальну – розподіл ресурсів між абсолютно різними, несхожими видами діяльності;
- горизонтальну диверсифікацію – розподіл ресурсів між різними підприємствами схожого профілю діяльності.

Диверсифікація дозволяє знизити виробничі, комерційні та інвестиційні ризики. На практиці диверсифікація може не тільки зменшувати, але і збільшувати ризики. Збільшення ризиків відбувається у випадку, коли підприємець вкладає гроші в область діяльності, в якій його знання та управлінські здібності обмежені.

Страховання фінансових ризиків є досить популярним методом управління ризиками в розвинених країнах, в той же час даний метод є одним із найбільш складних та проблемних видів страхування. Фінансові ризики є об'єктом майнового страхування. У відповідності до закону України «Про страхування» страхування фінансових ризиків відноситься до добровільного страхування. Варто зазначити, що на сьогодні, чіткого визначення та класифікації фінансових ризиків у законодавстві України немає.

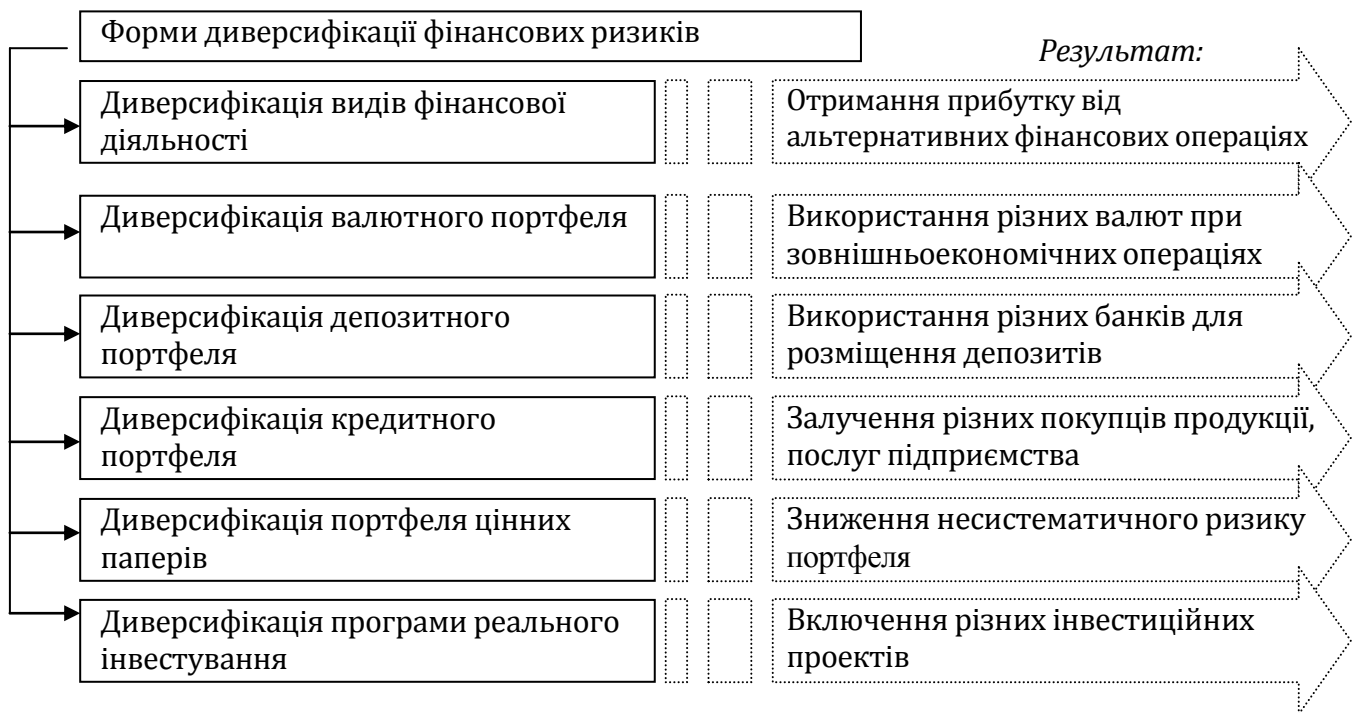

Рисунок 2 – Форми диверсифікації фінансових ризиків

Сутність страхування фінансових ризиків полягає в захисті майнових інтересів підприємства при настанні страхової події (страхового випадку) спеціальними страховими компаніями (страховиками) за рахунок грошових фондів, що формуються ними шляхом одержання від страхувальника страхових премій (страхових внесків) [9].

До страхування фінансових ризиків відносяться:

- страхування біржових та валютних ризиків;
- страхування кредитних ризиків;
- страхування ризику неплатежу;
- страхування інвестиційного ризику;
- втрата прибутку внаслідок перерв у виробництві;
- страхування інвестиційного ризику;
- страхування недоотримання прибутку;
- страхування на випадок зниження обумовленого рівня рентабельності;
- страхування ризику засновника.

Передача ризику поєднується із зовнішнім страхуванням, та здійснюється за певними напрямками: передача ризику шляхом укладання договору факторингу, договору поручительства, біржових угод тощо.

Факторинг включає комплекс послуг, що надаються клієнту спеціалізованою компанією в обмін на уступку дебіторської заборговано-

сті. Завдяки факторингу, після поставки товару (надання послуг) продавець негайно отримує в формі авансу значну частину від суми дебіторської заборгованості, що виникла (до 95%), не чекаючи на платіж від покупця.

Найбільш розповсюдженими в практиці фінансового управління методами компенсації ризиків є:

- резервування частини фінансових ресурсів для забезпечення подолання негативних фінансових наслідків;
- впровадження «премії за ризик» та системи штрафних санкцій;
- введення стратегічного планування;
- впровадження дієвої системи маркетингу;
- лобіювання законопроектів, нейтралізуючих або компенсуючих чинників ймовірних ризиків;
- емісія конвертованих привілейованих акцій;
- боротьба з промислово-економічним шпигунством;
- створення асоціацій, фондів взаємної підтримки та допомоги.

Висновки

Механізм страхування для підприємства доцільно використовувати за будь-якої ймовірності збитку, за умови, що розмір збитку се-

редній або значний. У випадку, коли розмір збитку малий, страхування недоцільно. Якщо виходити з того, що великі фінансові потоки характерні здебільшого для великих і середніх підприємств, то можна зробити висновок про необхідність страхового захисту, в першу чергу, великих і середніх підприємств (оскільки для таких підприємств не властивий малий збиток). Ефективність самострахування знижується в міру збільшення прибутковості підприємства і зростає зі збільшенням прибутковості ліквідних високонадійних інвестицій.

Проведений порівняльний аналіз методів мінімізації і нейтралізації фінансових ризиків показав наявність достатньої кількості інструментів управління фінансовими ризиками (унікнення ризиків або відмову від них, прийняття ризиків на себе, запобігання збитків і т. ін.).

Отже, управління фінансовими ризиками підприємства ґрунтується на передбаченні та

нейтралізації їх негативних наслідків. Для успішної діяльності підприємствам необхідно враховувати чинники ризику при прийнятті управлінських рішень, ґрунуючись на методах управління ризиками. Для ефективного управління фінансовими ризиками і ризиками взагалі необхідно спиратися на наукові розробки, вміло комбінувати відомі методи і застосовувати їх в щоденній роботі. Основне завдання побудови системи полягає в тому, щоб система управління фінансовими ризиками була простою, прозорою, практичною і відповідала стратегічним цілям підприємства.

Напрямки подальшого розвитку досліджень в цій області пов'язані з розробкою методичних рекомендацій щодо управління фінансовими ризиками з урахуванням класифікаційних ознак та галузевої належності підприємства.

Список інформаційних джерел

1. Marshall A. Principles of Economics. New York : Cosimo Classics, 2006. 627 p.
2. Pigou A. The Economics of Welfare. 8th ed. London : Macmillan, 1946. 548 p.
3. Keynes J. The General Theory of Employment. The Quarterly Journal of Economics. 1937. Vol. 51. № 2. P. 209-223.
4. Neumann J., Morgenstern O. Theory of Games and Economic Behavior. 16th ed. New Jersey : Princeton University Press, 2004. 741 p.
5. Knight F. Risk, Uncertainty and Profit. New York : Augustus M. Kelley, 1964. 454 p.
6. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности. Киев : Ваклер, 2002. 320 с.
7. Землячова О. А., Савочка Л. С. Класифікація фінансових ризиків та методи їх зниження. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 3. С. 50–57.
8. Жихор О. Б., Балясна Ю. С. Управління фінансовими ризиками та методи їх нейтралізації на підприємстві. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2011. Вип. 2. С. 149–153.
9. Дибя М. І. Суть та види фінансових ризиків у системі ризик-менеджменту підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 635. С. 22–28.

© Н. В. Корж

Стаття отримана 02.10.2016, прийнята 14.10.2016, оприлюднена online 17.10.2016

Methods of Financial Risk Management

Korzh Natalia

Vinnitsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics,
Management and Administration Department, Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor, Ukraine

Abstract. The essence and nature of financial risks are investigated. Their classification is conducted. The features of financial risk management and the main methods of management are considered. The ways of risk compensation are identified. It is proved that the objective external risk basis is such market imperfections as externalities of enterprises and incomplete information about the operation of the business environment and internal objective basis risk – the objective function to maximise profits in a competitive environment. It is revealed that to compensate market imperfections business entities should develop a strategy that combines fill in missing information and neutralise or minimise externalities that tactically implemented in financial risk management programs.

Keywords: risk, financial risk, risk minimization, hedging, insurance, limiting diversification, the transfer of risk.

UDC 368.013(045)

JEL Classification: D81, G3

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-3>

References

1. Marshall, A. (2006). *Principles of Economics*. New York, USA: Cosimo Classics.
2. Pigou, A. (1946). *The Economics of Welfare* (8th ed). London, UK: Macmillan.
3. Keynes, J. (1937). The General Theory of Employment. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 51, 2, 209-223.
4. Neumann, J., & Morgenstern, O. (2004). *Theory of Games and Economic Behavior* (16th ed.). New Jersey, USA: Princeton University Press.
5. Knight, F. (1964). *Risk, Uncertainty and Profit*. New York, USA: Augustus M. Kelley.
6. Cherkasov, V. V. (2002). *Problemy riska v upravlencheskoj dejatel'nosti* [Risk Problems in management]. Kiev, Ukraine: Vakler (in Russian).
7. Zemliachova, O. A., & Savochka, L. S. (2012). Klasyfikatsiia finansovykh ryzykiv ta metody yikh znyzhennia [Classification of financial risks and methods of their reduction]. *Naukovyi visnyk: finansy, banky, investytsii*, 3, 50-57. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvfb/2012_3/09.pdf (in Ukrainian).
8. Zhykhor, O. B., & Baliasna, Iu. S. (2011). Upravlinnia finansovymy ryzykamy ta metody yikh neitralizatsii na pidpriemstvi [Financial risk management and methods of neutralization of the company]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*, Vol. 2, 149-153. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/fkd/2011_2/part1/22.pdf (in Ukrainian).
9. Dyba, M. I. (2008). Sut ta vydy finansovykh ryzykiv u systemi ryzyk-menedzhmentu pidpriemstva [Essence and types of financial risks in the system of enterprise risk management]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, 635, 22-28. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Vnulp/Menegment/2008_635/04.pdf (in Ukrainian).

© N. Korzh

Received 2016-10-02, Accepted 2016-10-14, Published online 2016-10-17

Fraudulent Reporting Practices by Satyam

Madan Lal Bhasin

*University Utara Malaysia,
School of Accountancy, College of Business, Professor, Kedah Darul Aman, Malaysia*

Abstract. Fraudulent financial reporting practices can have significant consequences for organizations and all stakeholders, as well as, for public confidence in the capital and security markets. In fact, comprehensive, accurate and reliable financial reporting is the bedrock upon which our markets are based. Keen to project a rosy picture of the Satyam to investors, employees and analysts, Mr. Raju (CEO and Chairman) fudged the account books so that it appeared to be a far bigger enterprise, with high profits and fast growth rate, than it actually was. The Satyam fraud has shattered the dreams of different categories of investors, shocked the government and regulators alike, and led to questioning of the accounting practices of statutory auditors and corporate governance norms in India. This is an exploratory study based on secondary sources of information. An attempt has been made to provide an explanation for various intriguing questions about Satyam scam. After thorough investigations by the CBI and SEBI, they have unveiled the methodology by which Satyam fraud was engineered. Finally, we recommend "Fraudulent reporting practices should be considered as a serious crime, and accounting bodies, courts and other regulatory authorities in India need to adopt very strict punitive measures to stop such unethical practices".

Keywords: Fraudulent financial reporting practices; Satyam computer; modus-operandi; financial statements; corporate governance; auditors; forensic accounting; corporate culture and ethics; SEBI; SFIO; CID; India.

UDC 364.22:631

JEL Classification: I3, Q12, R2

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-4>

Introduction

Fraudulent financial reporting practices and accounting frauds have occurred in all eras, in all countries, and affected many organizations, regardless of their size, location, or industry. In nutshell, fraudulent financial reporting is a deliberate misstatement in the financial statements (FS). It can include the deliberate falsification of underlying accounting records, intentionally breaching an accounting standard, or knowingly omitting transactions, or required disclosures in the FS. For example, deliberately not disclosing a contingent liability, or significant going concern problems in the notes to the financial statements means that the disclosures required have intentionally not been made. This is an example of fraudulent financial reporting. Thus, financial reporting fraud – an intentional, material misrepresentation of a company's financial statements – remains a serious concern for investors and other capital markets stakeholders. In fact, fraudulent financial reporting practices can take many forms. For instance, it may entail deliberate distortion of corporate records (such as, inven-

tory count tags), or falsified transactions (such as, fictitious sales or orders), or misapplication of accounting principles. Company employees at any level may be involved, from top to middle management to lower-level personnel. Undoubtedly, fraudulent financial reporting can have significant consequences for the organization, stakeholder, as well as, for public confidence in the capital market. However, fraud impacts organizations in several areas: financial, operational and psychological. Corporate accounting fraud is not a new thing in this world after the debacle of Enron, which proved to be a stimulus for others to fancy their own Enron in their respective organizations. "With increasing trend in financial crimes across the globe, investors have lost their confidence, the credibility of financial disclosures is questioned, and companies are also facing huge financial losses" [31]. Fortunately, the Sarbanes-Oxley Act of 2002 and SEBI's Listing Clause 49 in India have done much to improve corporate governance and deter frauds.

No doubt, recent cases of fraudulent financial reporting, accounting frauds and the resultant out-

cry for transparency and honesty in reporting, have given rise to two disparate yet logical outcomes. Recently, reiterated, "First, 'forensic' accounting skills have become crucial in untangling the complicated accounting maneuver's that have obfuscated financial statement frauds. Second, public demand for change and subsequent regulatory action has transformed 'corporate governance' (henceforth, CG) scenario" [15]. In fact, both these trends have the common goal of addressing the investors' concerns about the transparent financial reporting system. The failure of the corporate communication structure has made the financial community realize that there is a great need for 'skilled' professionals that can identify, expose, and prevent 'structural' weaknesses in three key areas: poor CG, flawed internal controls, and fraudulent financial statements. "Forensic accounting skills are becoming increasingly relied upon within a corporate reporting system that emphasizes its accountability and responsibility to stakeholders".

Satyam Computer Services Limited (henceforth, Satyam) was once the crown jewel of Indian IT industry, but brought to the ground by its founders in 2009 as a result of financial crime. The debacle of Satyam raised a debate about the role of CEO in driving an organization to the heights of success, its relation with the board members, and role of CG in shaping the protocols related to working of audit committee (AC). Thus, an in-depth case study of Satyam is conducted here to analyze the fraudulent accounting reporting scam from accounting and top-level management perspectives.

Review of Literature

Several analytical studies, from time to time, have been reported in the global media and majority of these studies were performed in developed, Western countries. Unfortunately, no study has been conducted to (a) examine the modus-operandi of the Satyam, India's largest corporate fraud, and (b) analyze the behavioural aspects of top-level management team in the perpetuation of corporate frauds in the context of a developing economy, like India. However, descriptive paper provided good analysis of the Satyam scandal [36]. It covered the areas of history of Satyam, and also provided an insight into how the \$2.7 billion scandal evaded regulators, investors, and the board of directors. The author also provided

a discussion of who was responsible for the fraud, and explained the scandal's effect in India and the implications for dealing with future obstacles. Finally, the author discussed the regulatory reforms undertaken following Satyam scam and the current status of Indian securities markets. In another research study performed by M. Bhasin [9], "the main objectives were to: (a) identify the prominent companies involved in fraudulent financial reporting practices, and the nature of accounting irregularities they committed; (b) highlighted the Satyam Computer Limited's accounting scandal by portraying the sequence of events, the aftermath of events, the key parties involved, and major follow-up actions undertaken in India; and (c) what lesions can be learned from Satyam scam?" Another descriptive study by K. Pai and T. Tolleson [28] examined the capture of government regulators using the case of Satyam Computer Services Limited, one of India's largest software and services companies, which disclosed a \$1.47 billion fraud on its balance sheet on January 7, 2009. The authors reviewed the Satyam fraud and PWC's failure to detect Satyam's accounting shenanigans, and also discussed the societal implications associated with a "too big to fail" mentality and the moral hazard of such a mindset. In addition, the paper provides suggestions to protect the public interest while citing lessons learned from this scandal.

Similarly, M. Bhasin [13] performed another research study by applying a questionnaire-based survey among 345 bank employees to know their perception towards bank frauds and evaluate the factors that influence the degree of their compliance level. The study reveals that "there are poor employment practices and lack of effective employee training; usually over-burdened staff, weak internal control systems, and low compliance levels on the part of Bank Managers, Offices and Clerks". However, an exploratory research was conducted by P. Gupta and S. Gupta [21] through a combined mode of structured questionnaires from 346 sample companies and 43 interviews with the corporate professionals, management, investors, government offices and authorities having wide experience. They found that the regulatory system is weak, there is dire need to redefine the role of auditors, coordination among different regulatory authorities is poor, and after every scam, there is a blame game". Recently, M. Bhasin [16] conducted a study using a questionnaire-based survey meth-

odology, where in 14 specific research questions were asked. In all, 120 questionnaires were distributed to the preparers' and users' of the company FS and 85 responses from the participants were collected and analyzed using the percentage and frequencies of respondents. The study revealed that the practice of creative accounting (CA) is always a deliberate attempt to gain undue advantage for accountants, managers and companies. We recommend that "CA practices should be considered as a serious crime, and as such, accounting bodies, law courts and other regulatory authorities need to adopt very strict punitive measures to stop unethical CA practices".

Accordingly, the primary objective of this paper is to examine managers' unethical behaviours in documented corporate fraud cases, on the basis of press articles, which constitute an ex-post evaluation of alleged or acknowledged fraud cases. Unfortunately, no study has been conducted to examine behavioural aspects of manager's in the perpetuation of corporate frauds in the context of a developing economy, like India. Hence, the present study seeks to fill this gap and contributes to the literature.

Research Methodology

Financial reporting practice can be developed by reference to a particular setting in which it is embedded. Therefore, 'qualitative' research could be seen useful to explore and describe fraudulent financial reporting practice. An attempt has been made by the author to provide a brief description about the *modus-operandi* used by the top-level management at Satyam, based on reports of various Indian investigative agencies and media reports to commit the accounting fraud, duly supported by documentary evidence. Here, two issues are crucial. First, to understand why and how a 'specific' company is committed to fraudulent financial reporting practice an appropriate "interpretive" research approach is needed. Second, case study conducted as part of this study, looked specifically at the largest fraud case in India, involving Satyam. The Satyam accounting fraud has, for the first time, comprehensively exposed the failure of the regulatory oversight mechanism in India. No doubt, to design better accounting systems, we need to understand how accounting systems operate in their social, political and economic contexts.

Objectives of Study and Sources of Information. To complement prior literature, we examined "documented behaviours in cases of corporate scandals, using the evidence taken from press articles (such as managers' quotes and journalists' analyses)". In terms of information collection 'methodology', we searched for evidence from the U.S. press coverage contained in the "Factiva" database (also called Dow Jones Factiva). It is a non-academic database of international news containing 20,000 worldwide full-text publications including The Financial Times, The Wall Street Journal, as well as the continuous information from Reuters, Dow Jones, and the Associated Press. We also used SEC documents, to understand the technical and accounting aspects of the corporate fraud. For some companies, we also used the restatement reports. Thus, present study is primarily based on "secondary" sources of data, (EBSCO host database), gathered from the related literature published in the journals, newspaper, books, statements, reports. However, as stated earlier, the nature of study is "primarily qualitative, descriptive and analytical". However, no quantitative and statistical tools have been used specifically for analysis of this case study.

Result and Discussion

Emergence of Satyam. Satyam was a 'rising-star' in the Indian 'outsourced' IT-services industry. The company was formed in 1987 in Hyderabad (India) by Mr. Ramalinga Raju. The firm began with 20 employees, grew rapidly as a 'global' business, which operated in 65 countries around the world. Satyam was the first Indian company to be registered with three International Exchanges (NYSE, DOW Jones and EURONEXT). Satyam was as an example of India's growing success; it won numerous awards for innovation, governance, and corporate accountability [1]. As M. Bhasin [10] commented, "From 2003-2008, in nearly all financial metrics of interest to investors, the company grew measurably, as summarized in Table 1. Satyam generated Rs. 25,415.4 million in total sales in 2003-04. By March 2008, the company sales revenue had grown by over three times. The company demonstrated an annual compound growth rate of 38% over that period. Similarly, operating profits, net profit and operating cash flows growth averaged 28, 33 and 35%, respectively". Thus, Satyam generated significant corporate growth and shareholder value too. The company was a leading star (and a recognizable name) in a global IT marketplace.

Table 1 – Operating Performance of Satyam: 2003-04 to 2007-2008, Rs. in millions

Particulars	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	Average Growth Rate (%)
Net Sales	25,415.4	34,642.2	46,343.1	62,284.7	81,372.8	38
Operating Profit	7,743	9,717	15,714.2	17,107.3	20,857.4	28
Net Profit	5,557.9	7,502.6	12,397.5	14,232.3	17,157.4	33
Operating Cash Flow	4,165.5	6,386.6	7,868.1	10,390.6	13,708.7	35
ROCE (%)	27.95	29.85	31.34	31.18	29.57	30
ROE (%)	23.57	25.88	26.85	28.14	26.12	26

Source: www.geogit.com

Ramalinga Raju and Fraudulent Financial Reporting Practices at Satyam. Unfortunately, less than five months after winning the Global Peacock Award, Satyam became the center-piece of a 'massive' accounting fraud. Satyam's top-management simply cooked the company's books by overstating its revenues, profit margins, and profits for every single quarter over a period of 5-years, from 2003 to 2008. Shockingly, on January 7, 2009, Mr. Raju disclosed in a letter (Figure 1), "He had been manipulating the company's accounting numbers for years. He overstated assets on Satyam's balance sheet by \$1.47 billion, and nearly \$1.04 billion in bank loans and cash that the company claimed to own was non-existent. Satyam also under-reported liabilities on its balance sheet and overstated its income nearly every quarter over the course of several years in order to meet analyst expectations". For example, the results announced on October 17, 2009 overstated quarterly revenues by 75% and profits by 97%. Mr. Raju and company's global head of internal audit used a number of different techniques to perpetrate the fraud [27].

As S. Ramachandran [30] pointed out, "Using his personal computer, Mr. Raju created numerous bank statements to advance the fraud. He falsified the bank accounts to inflate the balance sheet with balances that did not exist. He also inflated the income statement by claiming interest income from the fake bank accounts. Mr. Raju also revealed that He created 6,000 fake salary accounts over the past few years and appropriated the money after the company deposited it". As M. Bhasin [18] pointed out, "The Satyam's global head of internal audit created fake customer identities and generated fake invoices against their names to inflate revenue. The global head of internal audit also forged board resolutions and illegally obtained loans for the com-

pany". It also appeared that the cash that the company raised through American Depository Receipts in the United States never made it to the balance sheets [37].

Satyam's Fraudulent Reporting Methodology Unveiled. The unfolding of Satyam sage has been a watershed event in the Indian corporate history. According to the founder's own public confession, Satyam had frequently used fraudulent financial reporting practices by inflating its reported revenues by 25%, its operating margins by over 10 times, and its cash and bank balance by over 1 billion dollars. The magnitude of this scam/fraud makes it by far the biggest accounting scandal in India's history [24]. Now, it is good to see that the Satyam case is different at least in one respect – we now have all the details about the modus operandi of the fraud. Shockingly, how did Raju mastermind this maze of fraudulent accounting practices at Satyam? Keen to project a perpetually rosy picture of the company to the investors, employees and analysts, Raju manipulated and fudged the account books so that it appeared a far bigger enterprise and more profitable, than it actually was. Here, M. Bhasin [12] remarked, "The Satyam reporting scam is clearly a case of abuse of accounting, in which the accounts were 'cooked-up' by creating fake invoices for the services not rendered, recognizing revenue on these fake receipts, falsifying the bank balances and interest on fixed deposits to show these fake invoices are converted into cash receipts and are earning interest, and so on". These types of fraudulent reporting accounting practices are both illegal and unethical. In its recent indictment of the former promoters and top managers of Satyam, the SEBI and other investigative agencies in India had finally provided minute and fascinating details about how India's largest corporate scam was committed.

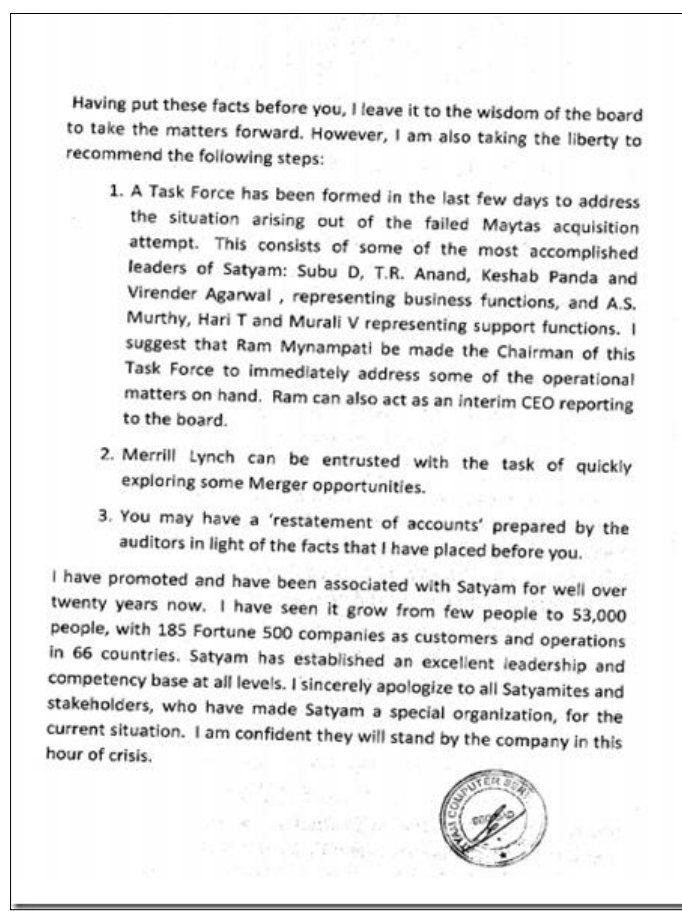
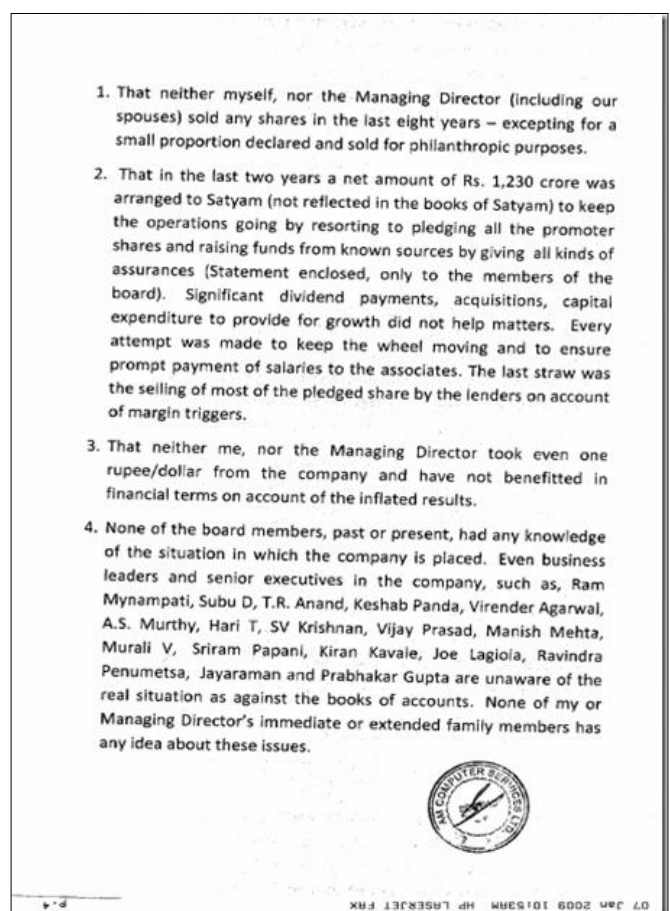
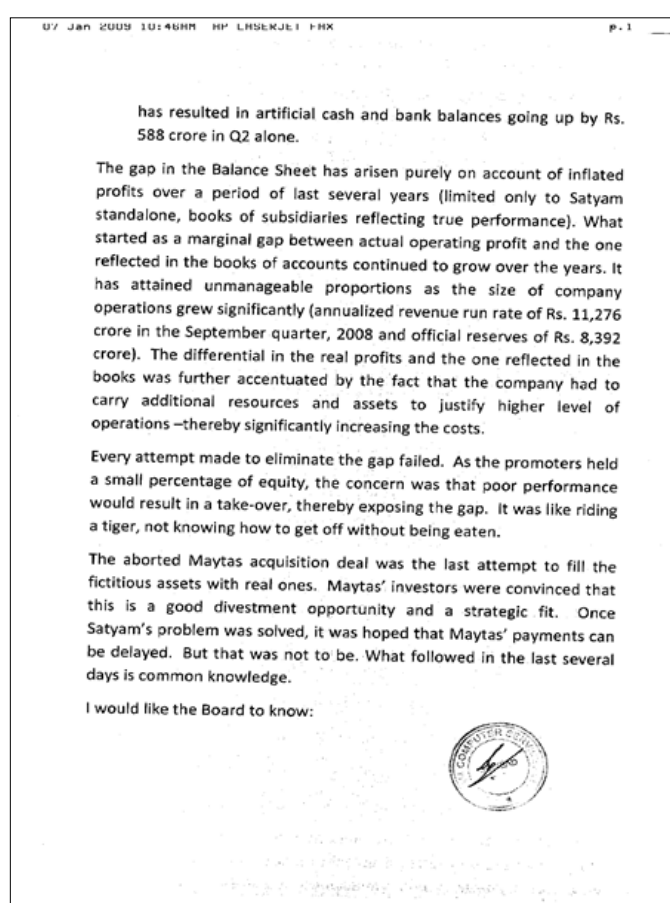
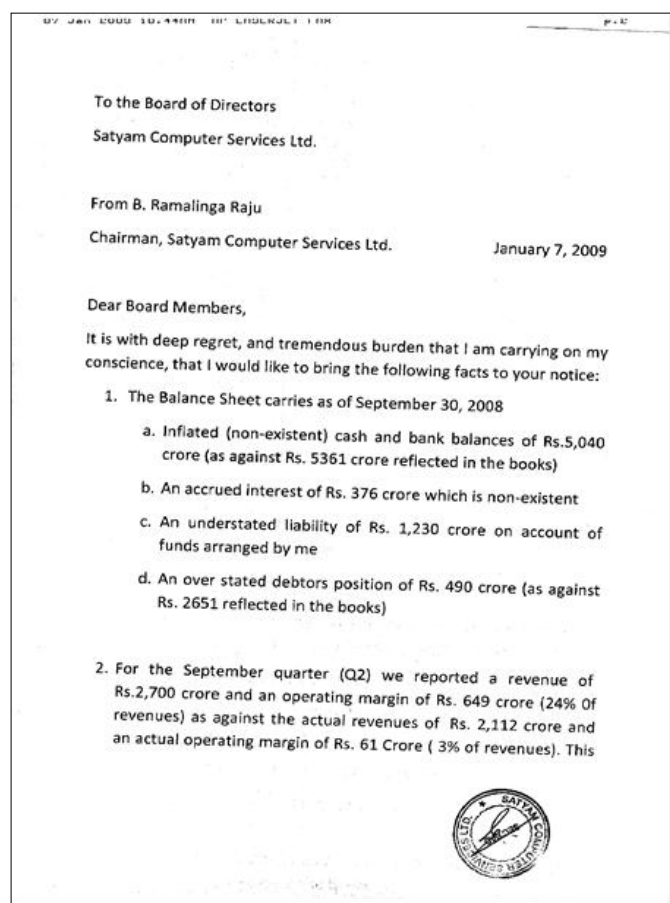

Figure 1 – Satyam's Founder, Chairman and CEO, Mr. Raju's Letter to his Board of Directors (pages 1-4)

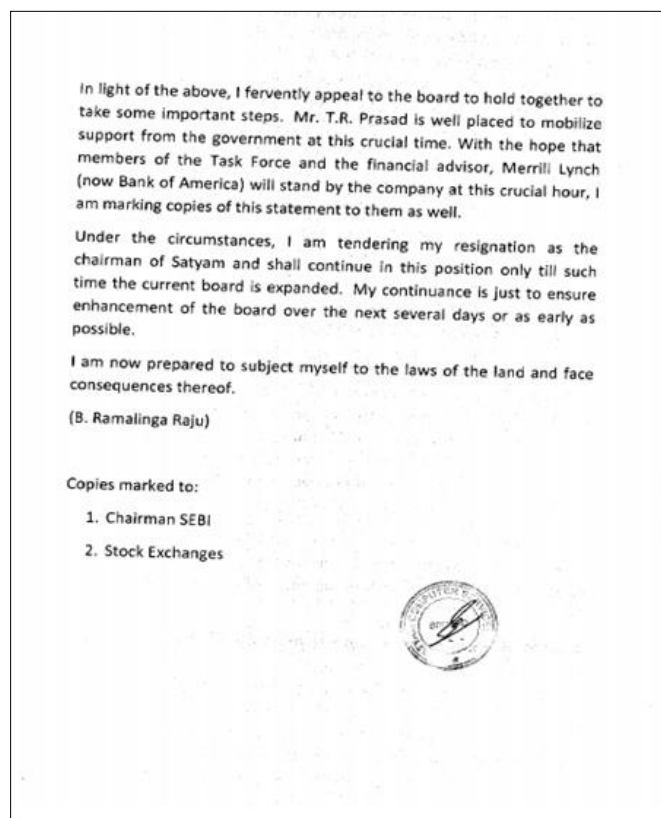

Figure 1 – Satyam’s Founder, Chairman and CEO, Mr. Raju’s Letter to his Board of Directors (page 5)

1. *Web of Companies.* “A web of 356 investment companies was used to allegedly divert funds from Satyam. Under Ramalinga Raju, Satyam floated 327 companies and published inflated financials,” said M. Bhasin [15]. These front companies purchased 6,000 acres of land, taken loans of Rs. 1,230 crore from these companies, which were not even accounted in books. The CID investigation also revealed that Satyam had executed projects in the name of 7 non-existent companies. All these companies had several transactions in the form of inter-corporate investments, advances and loans within and among them. One such ‘sister’ company, with a paid-up capital of Rs. 5 lakh, had made an investment of Rs. 90.25 crore, and received unsecured loans of Rs. 600 crore.

2. *Cooked-Up Books of Accounts.* Raju maintained thorough details of the Satyam’s cooked-up accounts and minutes of meetings since 2002. He stored records of accounts for the latest year (2008-09) in a computer server called “My Home Hub”. Details of accounts from 2002 till Jan. 7, 2009 (the day Mr. Raju came out with his dramatic 5-page confession) were stored in two separate Internet Protocol (IP) addresses. Keeping in view the media reports, M. Bhasin [17] is of

firm opinion that “Satyam’s top management simply cooked-up the company’s books by overstating its revenues, profit margins, profits, ghost employees, etc. for every single quarter over a period of 5-years, from 2003 to 2008. In his letter, Raju admitted to inflating the cash and bank balances of the company by Rs. 5,040 crore. The company’s total assets as on Sept. 30, 2008, stood at Rs. 8,795 crore. Of this, cash and bank balances stood at Rs. 5,313 crore (which was nearly 60% of the total assets). This was overstated by Rs. 5,040 crore. The company basically had cash and bank balances of less than Rs. 300 crore”.

The balance sheet of Satyam (as on 30 Sept., 2008) carried an inflated (non-existent) cash and bank balances of Rs. 5,040 crore, non-existent interest of Rs. 376 crore, and understated liability of Rs. 1,230 crore. In fact, the balance sheet carried an accrued interest of Rs. 376 crore, which was also non-existent. Table 2 depicts some parts of the Satyam’s fabricated ‘Balance Sheet and Income Statement’ and shows the ‘difference’ between ‘actual’ and ‘reported’ finances. Keeping in view the modus-operandi successfully used by Satyam, M. Bhasin [14] remarked: “To show excess cash, several banks have to be ‘fooled’ (or asked to look the other way). To show huge fake

revenues, everyone, from sales teams to MIS managers to accountants, had to be kept in the 'dark' (or conscripted into the conspiracy). To hide it all from investors and analysts, auditors had to be 'fooled' (or roped in as co-conspirators). Some surely were. It is frightening that such large-scale fraudulent financial reporting scam, which is precisely the kind of thing our various 'watchdogs' are meant to prevent, can be perpetrated so casually by just a few people at the top!"

Table 2: Fabricated Parts of Balance Sheet and Income Statement of Satyam, Rs.

Indicators	Actual	Reported	Difference
Cash and Bank Balances	321	5,361	5,040
Accrued Interest on bank FDs	Nil	376.5	376
Understated Liability	1,230	None	1,230
Overstated Debtors	2,161	2,651	490
Total	Nil	Nil	7,136
Revenues (Q2 FY 2009)	2,112	2,700	588
Operating Profits	61	649	588

3. Falsification of Bank's Fixed Deposits Accounts. As M. Bhasin [11] commented, "From the records of Satyam, as well as, the books held with the auditors, it was noted that two sets of letters of confirmation of balances of FDRs were available with the auditors. These two sets included confirmations actually sent by banks directly to the auditors (the genuine ones) in the prescribed format, and confirmations through forged letters purportedly sent from various bank branches, but forged". Thus, as on 30 Sept. 2008, while the actual FDs balances with various banks was just under Rs. 10 crore, fake FD receipts shown to the auditors totaled over Rs. 3,300 crore. Providing an explanation, M. Bhasin [17] described the motto and rationale for the process as, "Fake FDs had to be generated since fake business had to be shown to the stock markets, which meant the creation of fake customers and fake invoices from these businesses. Fake businesses generated fake revenues which, in turn, created the illusion of fake profit margins, and, finally, fake cash in the bank. Satyam apparently was very poor on its business fundamentals – with margins being low in many quarters, including nega-

tive margins in some quarters". Indeed, falsification with regards to fixed deposit have been done since 2001-02 till 2007-08 and also for the quarter ended June 2008 and Sept. 2008.

4. Fake Invoices. M. Bhasin [16] stated, "Documents showed how the Satyam's standard billing systems were subverted to generate 'false' invoices to show 'inflated' sales, before its former boss, Raju, admitted to his role in the corporate scandal. The Satyam scandal involved this system structure being bypassed by the abuse of an emergency 'Excel Porting System', which allows invoices to be generated directly in IMS...by porting the data into the IMS". This system was subverted by the creation of a user ID called 'Super User' with "the power to hide/unhide the invoices generated in IMS". The investigators had used cyber forensics to uncover how in-house computer systems were exploited to generate fake invoices. Regular Satyam bills were created by a computer application called 'Operational Real Time Management (OPTIMA)', which created and maintained information on all company projects. The 'Satyam Project Repository (SRP)' system then generated project IDs; there is also an 'Ontime' application for entering the hours worked by Satyam employees; and a 'Project Bill Management System (PBMS)' for billing. An 'Invoice Management System (IMS)' generated the final invoices. There were about 74,625 invoices generated in the IMS between April 2003 and Dec. 2008. The CBI found that "sales were inflated every quarter and the average inflation in sales was about 18% [29].

5. Showing Fake Employees. To quote M. Bhasin [8], "One of the biggest sources of defalcation at Satyam was the inflation of the number of employees. Founder chairman of Satyam, Raju claimed that the company had 53,000 employees on its payroll. But according to investigators, the real number was around 43,000. The fictitious/ghost number of employees could be fabricated because payment to the remaining 13,000 employees was faked year-after-year: an operation that evidently involved the creation of bogus companies with a large number of employees". The money, in the form of salaries paid to ghost employees, came to around \$4 million a month, which was diverted through front companies and through accounts belonging to one of Mr. Raju's brothers and his mother to buy thousands of acres of land. Making up ghost employees might sound complicated, but investigators said it was

not that difficult. "Employees are just code numbers in Satyam system; it can create any amount of them by creating bogus employee IDs with false address, time-sheets, opening fake salary accounts with banks, and collecting payments through an accomplice".

6. Lax Board of Directors. The Satyam Board was composed of "chairman-friendly" directors, who failed to question the management's strategy and use of leverage in recasting the company. Moreover, they were also extremely slow to act when it was already clear that the company was in financial distress. Here, M. Bhasin [6] observed, "The directors acted as mere rubber-stamps and the promoters were always present to influence the decision. The glue that held the board members together was Mr. Raju (Chairman). Each of the board members were there on his personal invitation and that made them ineffective. The Board ignored, or failed to act on, critical information related to financial wrong-doings before the company ultimately collapsed". It was only when Raju in the Dec. 2008 announced a \$1.6 billion bid for two Maytas companies (Maytas Infra and Maytas Properties) and while the share market reacted very strongly against the bid and prices plunged by 55% on concerns about Satyam's CG, that some of the IDs came into action by announcing their withdrawal from the Board, by then it was too late.

Satyam board's decision to invest 1.6 billion dollars to acquire a 100% stake in Maytas Properties and 51% stake in Maytas Infrastructure (the two real estate firms promoted by Raju's sons) was in gross violation of the Companies Act 1956, under which no company is allowed, without shareholder's approval to acquire directly or indirectly any other corporate entity that is valued at over 60% of its paid-up capital. "Yet, Satyam's directors went along with the decision, raising only technical and procedural questions about SEBI's guidelines and the valuation of the Maytas companies. They did not even refer to the conflict of interest in buying companies in a completely unrelated business, floated by the chairman's relatives," remarked M. Bhasin [7]. Indeed, one of the independent directors even praised the merits of real-estate investment on Satyam's part.

7. Unconvincing Role of Independent Directors. With regard to the role of the 'independent' directors (IDs) at Satyam, we should understand: how 'independent' they actually were? It was

seen that all the non-executive directors (NEDs) at Satyam have been allotted significant stock options at an unbelievable low strike price of Rs. 2 per share. Apart from this, all the NEDs have also earned handsome commissions during 2007-08, as reflected by Satyam's audited results. Naturally, a basic question arises here: "how can directors who had enjoyed such a huge largesse from the Company's promoters, had been beneficiaries of stock options given at an unbelievable strike price of Rs. 2 per share (against the ruling price of Rs. 500 per share in 2007-08), and who had received such high commissions could be expected to be 'independent'? According to M. Bhasin [5], "The idea of giving stock options to the IDs, was an intelligent ploy by Raju to successfully implement his plot at Satyam, with little resistance from the so-called independent directors, to whom, he was supposed to report to. It sounds ridiculous to listen to some of the IDs at the Press interviews (post-scandal) that they were not aware of what was going on at Satyam". "Satyam scam is one more proof that the mere compliance of SEBI's rule of the minimum number of independent directors does not guarantee ethical practices. Corporate history of the past decade has more than clearly shown that independent directors have not served their purpose," stated M. Bhasin [4].

8. Tunneling Strategy Used by Satyam. As part of their "tunneling" strategy, the Satyam promoters had substantially reduced their holdings in company from 25.6% (in Mar. 2001) to 8.74% (in Mar. 2008). Furthermore, as the promoters held a very small percentage of equity (mere 2.18%) on Dec. 2008, as shown in Table 3, the concern was that poor performance would result in a takeover bid, thereby exposing the gap. Here, M. Bhasin [9] reports, "The aborted Maytas acquisition deal was the final, desperate effort to cover up the accounting fraud by bringing in some real assets into the business. When that failed, Raju confessed the fraud. Given the stake the Raju's held in Matyas, pursuing the deal would not have been terribly difficult from the perspective of the Raju family".

As pointed out by S. Shirur [33], "Unlike Enron, which sank due to agency problem, Satyam was brought to its knee due to tunneling. The company with a huge cash pile, with promoters still controlling it with a small per cent of shares (less than 3%), and trying to absorb a real-estate

company in which they have a majority stake is a deadly combination pointing prima facie to tunneling". The reason why Raju claims that he did it was because every year he was fudging revenue figures, and since expenditure figures could not be fudged so easily, the gap between 'actual' profit and 'book' profit got widened every year. In order to close this gap, he had planned to buy Maytas Infrastructure and Maytas Properties. In this way, 'fictitious' profits could be absorbed through a 'self-dealing' process. M. Bhasin [3] concludes, "The auditors, bankers, and SEBI, the market watchdog, were all blamed for their role in the accounting fraud".

Table 3 – Promoter's Shareholding pattern in Satyam (in %-age)

Years	Particulars
2001, March	25.6
2002, March	22.26
2003, March	20.74
2004, March	17.35
2005, March	15.67
2006, March	14.02
2007, March	8.79
2008, March	8.74
2008, December	2.18

9. Insider Trading Activities. Investigations into Satyam scam by the CID of the State Police and Central agencies have established that "the promoters indulged in nastiest kind of insider trading of the company's shares to raise money for building a large land bank". According to the SFIO Report findings, "promoters of Satyam and their family members during April 2000 to January 7, 2009 sold almost 3.9 crore number of shares thereby collecting in Rs. 3029.67 crore. During this course, the founder ex-chairman Ramalinga Raju sold 98 lakh shares collecting in Rs. 773.42 crores, whereas, his brother Rama Raju, sold 1.1 crore shares pocketing Rs. 894.32 crores". Finding these top managers guilty of unfair manipulation of stock prices and insider trading, SEBI has asked them to deposit their 'unlawful gains' of Rs. 1850 crore, with 12% interest, with the regulator within 45 days. They have also been barred from associating with the securities markets in any manner for the next 14 years.

10. Gaps in Satyam's Earnings and Cash Flows. After careful analysis, we can see there is no real difference in the trends in Satyam's net income and its cash flow from operations during 2004 and 2005, as shown in Figure 2.

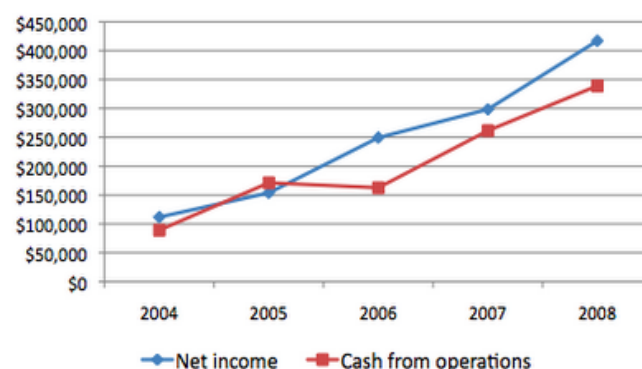

Figure 2 – Satyam's Earnings and Cash Flow, 2004-2008

Both net income and cash flow lines were almost overlapping each other. That is not because the earnings were genuine; it is because the cash flows were manipulated too. To do that, Raju's team had to forge several big amount accounts receivables, and simultaneously falsify about their cash collections. Thus, the fake cash flows had led to the bogus bank balances. However, wide gaps can be noticed in net income and cash flow from operation during 2006, 2007 and 2008, respectively. "During 2006 to 2008, cash flows were far less than net income due to accounting manipulations. Indeed, Satyam fraud was a stunningly and very cleverly articulated comprehensive fraud, likely to be far more extensive than what happened at Enron," said M. Bhasin [14].

11. Fake Audit and Dubious Role Played by Auditor's. Many experts cast partial blame for the accounting scandal on Satyam's auditor 'Price Waterhouse (PwC)' India, because the fraud went undetected for so many years. In fact, global auditing firm used Lovelock and Lewis (as their agent), who audited the Satyam's books of accounts from June 2000 until the discovery of the fraud in 2009. Several commentators criticized PwC harshly for failing to detect the fraud [36]. However, Raju's admission of having fudged the accounts for several years put the role of these statutory auditors on the dock.

The SFIO Report stated, "Statutory auditors instead of using an 'independent' testing mechanism used Satyam's investigative tools and

thereby compromised on reporting standards". PwC did not check even 1% of the invoices; neither did they pay enough attention to verification of sundry debtors, which (according to Raju's confession) was overstated by 23% (SFIO report says it was overstated by almost 50%). The Statutory auditors also failed in discharging their duty when it came to independently verifying cash and bank balances, both current account and fixed deposits. Hence, it was required that the PwC auditors independently check with the banks on the existence of Fixed Deposit's, but this was not done for as large as a sum of Rs. 5,040 crore. "The statutory auditors on whom the general public relied on for accurate information not only failed in their job but themselves played a part in perpetrating fraud by preparing a clean audit report for fudged, manipulated and cooked books," concluded Bhasin (2012).

It is shocking to know that "PwC outsourced the audit function to a local audit firm, Lovelock and Lewis, without the approval of Satyam". Unfortunately, the PwC audited the company for nearly 9 years and did not uncover the fraud, whereas Merrill Lynch discovered the fraud as part of its due diligence in merely 10 days. Missing these "red-flags" implied either that the auditors were grossly inept or in collusion with the company in committing the fraud. The CBI, which investigated the case, also charged the two auditors with complicity in the commission of the fraud by consciously overlooking the accounting irregularities. On April 22, 2014 "The Institute of Chartered Accountants of India (ICAI)" has imposed a life-time ban on four auditors involved in the Satyam CA fraud. A penalty of Rs. 5 lakh each was also levied on them. Strangely, Satyam's auditor, PwC, got away with a rap on its knuckles.

12. Abnormal Audit Fees Paid to PwC India Agent. A point has also been raised about the unjustified increase in audit fees. Table 4 shows that over a period of four years, 2004-05 to 2007-08, the audit fee increased by 5.7 times, whereas total income increased by 2.47 times during the same period. Here, Bhasin (2013) remarked, "Satyam also paid PwC twice what other firms would charge for the audit, which raised questions about whether PwC was complicit in the fraud". The Chairman of the AC's in the relevant years should have been interrogated by the investigators as to what justification did the AC have for recommending such a hike?

Table 4 – Satyam's Total Income and Audit Fees (Rs. in Millions)

Indicators	Years			
	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008
Total Income (A)	35,468	50,122.2	64,100.8	83,944.8
Audit Fees (B)	6.537	11.5	36.7	37.3
% of B to A	0.0184	0.0229	0.0573	0.0444

Source: Annual Reports of Satyam, Percentage computed

The PwC received an annual fee of Rs. 37.3 million for financial year 2007-2008, which is almost twice, as what Satyam peers (i.e., TCS, Infosys, Wipro), on an average, pay their auditors. Bhasin (2015) stated, "This shows that the auditors were being lured by the monetary incentive to certify the cooked and manipulated financial statements. Events of such nature raised doubts about statutory auditors' discharging their duty independently". Consequently, on 24th Jan. 2009, two senior partners of PwC, Mr. S. Gopalakrishna and Mr. Srinivas Talluri were booked by Andhra Pradesh CID police on charges of fraud and criminal conspiracy. Also, the PwC had suspended the two partners, who signed on Satyam's balance sheet and are currently in prison.

13. Questionable Role of the Audit Committee. Recently, Bhasin (2016d) observed, "Surprisingly, the failure to detect the Satyam fraud is 'unimaginable' because it involved violating basic 'audit' procedures. Auditing 'cash' is so basic that people do not think twice about accepting the number, never thinking to ask questions about it". Still, a basic question arises: "Where was the Audit Committee (AC)?" As AC member, the directors have full-access to the auditors and right and responsibility to question the audit team. For instance, in the Satyam case after seeing an accumulated \$1 billion on the books, the AC should have raised questions about "what the company planned to do with the cash, or how much it was earning on the money, and so on". Moreover, Bhasin (2015) observed that "the timely action on the information supplied by a whistleblower to the chairman and members of the AC (an e-mail dated December 18, 2008 by Jose Abraham), could serve as an SOS to the company, but they

chose to keep silent and did not report the matter to the shareholders or the regulatory authorities”.

Aftermath of Satyam Scandal. The news of the fraudulent financial reporting practices followed by Satyam sent jitters through the Indian stock market, and Sensex index fell more than 5% and also Satyam shares fell by more than 70%. Following the shocking disclosures by Mr. Raju (Chairman), the traders counter saw frantic selling on the bourses and nearly 143 million shares (or a quarter of the total 575 million shares) had changed hands and finally, the shares closed down 77.69% at Rs. 39.95 at the Bombay Stock Exchange (BSE), wiping out Rs.139.15 per share in a single day. After Wednesday's fall, the firm's market value has sunk to little more than \$500 million from around \$7 billion as recently as last June. The stock that hit its all-time high of Rs. 542 in 2008 crashed to an unimaginable Rs. 6.30 on the day Raju confessed on Jan. 9, 2009. Satyam's shares fell to 11.50 rupees on Jan. 10, 2009, their lowest level since March 1998, compared to a high of Rs. 544 in 2008. In the New York Stock Exchange, Satyam shares peaked in 2008 at US\$ 29.10; by March 2009 they were trading around US \$1.80. Thus, investors lost \$2.82 billion in Satyam.

Just a year later, the scam-hit Satyam was snapped up by Tech Mahindra for a mere Rs. 58 per share – a market cap of mere Rs. 5,600 crore. In the aftermath of Satyam, India's markets recovered and Satyam now lives on. India's stock market is currently trading near record highs, as it appears that a global economic recovery is taking place. Civil litigation and criminal charges continue against Satyam. As Shubhashish (2015) concluded, “On 13 April 2009, via a formal public auction process, a 46% stake in Satyam was purchased by Mahindra & Mahindra owned company Tech Mahindra, as part of its diversification strategy. Effective July 2009, Satyam rebranded its services under the new Mahindra management as Mahindra Satyam. After a delay due to tax issues, Tech Mahindra announced its merger with Mahindra Satyam on 21 March 2012, after the board of two companies gave the approval. The companies are merged legally on 25 June 2013”. As D. Winkler [36] states, “With the right changes, India can minimize the rate and size of accounting fraud in the Indian capital markets”.

Investigation into the Satyam Case: Criminal & Civil Charges. The Indian government immediately started an investigation, while at the same time limiting its direct participation. The government appointed a ‘new’ board of directors for Satyam to try to save the company: goal was to sell the company within 100 days [26]. On 7 Jan. 2009, the SEBI commenced investigations under the various SEBI regulations. The Ministry of Corporate Affairs (MCA) of the Central Government separately initiated a fraud investigation through its Serious Fraud Investigation Office (SFIO). In addition, the MCA filed a petition before the Company Law Board (CLB) to prevent the existing directors from acting on the Board and to appoint new directors. On 9 Jan. 2009, the CLB suspended the current directors of Satyam and allowed the Government to appoint up to 10 new “nominee” directors. Subsequently, the new, six-member Board had appointed a chief executive officer and external advisors, including the accounting firms KPMG and Deloitte to restate the accounts of Satyam.

“The Satyam fraudulent financial reporting scam/fraud has highlighted the multiplicity of regulators, courts and regulations involved in a serious offence by a listed-company in India. The lengthy and complicated investigations that were followed up after the revelation of the fraud has led to charges against several different groups of people involved with Satyam,” says M. Bhasin [9]. Indian authorities arrested Mr. Raju, Mr. B. Ramu Raju (Raju's brother), its former managing director, Mr. Srinivas Vdlamani, the company's head of internal audit, and its CFO on criminal charges of fraud. Indian authorities also arrested and charged several of the company's auditors (PwC) with fraud. The Institute of Chartered Accountants of India (ICAI 2009) ruled that “the CFO and the auditor were guilty of professional misconduct”.

All the accused involved in the Satyam fraud case were charged with cheating, criminal conspiracy, forgery, breach of trust, inflating invoices and profits, faking accounts and violating number of income tax laws. The CBI had filed three charge-sheets in the case, which were later clubbed into one massive charge-sheet running over 55,000 pages. Over 3000 documents and 250 witnesses were parsed over the past 6 years. A special CBI court on April 9, 2015 finally, sentenced Mr. B. Ramalinga Raju, his two brothers and seven others to seven years in prison in the Satyam fraud

case. The court also imposed a fine of Rs. 5 crore on Ramalinga Raju, the Satyam founder and former chairman, and his brother B. Rama Raju, and Rs. 20-25 lakh each on the remaining accused [25]. The 10 people found guilty in the case are: B. Ramalinga Raju; his brother and Satyam's former managing director B. Rama Raju; former chief financial officer Vadlamani Srinivas; former PwC auditors Subramani Gopalakrishnan and T. Srinivas; Raju's another brother, B Suryanarayana Raju; former employees (G. Ramakrishna, D. Venkatpathi Raju and Ch. Srisailam); and Satyam's former internal chief auditor V.S. Prabhakar Gupta.

Conclusion and Recommendation

Satyam, a global IT-company based in India, has just been added to a notorious list of companies involved in fraudulent financial reporting practices. Satyam's CEO and Chairman, Mr. B. Ramalingam Raju, took the final responsibility for all the accounting improprieties. "This leads one to ask a simple question: How does this keep on happening for five years, without any suspicions?" asked M. Bhasin [17]. So, while Raju ran his fraud, the auditor slept, the analysts slept, and so did the media. To be fair, finally, the media and a whistle-blower did an excellent job of exposing Raju and his many other "shenanigans" after he had confessed. In his letter (of Jan. 7, 2009) addressed to board of directors of Satyam, Raju showed the markers of this fraud 'pathology'. Now, more than six years later, the final decision in the Satyam scam has been made and all accused charge-sheeted in the case have been awarded punishment by the Court.

The Satyam fraudulent financial reporting scam is a glaring example of 'abuse' of accounting, in which the account books were cooked up. Recently, M. Bhasin [16] lucidly pointed out that "the culture at Satyam (especially dominated by the board) symbolized an unethical culture". This scam brought to light the role of CG in shaping the protocols related to the working of Audit Committee and duties of Board members. Now, it is amply clear that the Satyam scam was plotted at the top and driven by Ramalinga Raju and his brother. They were the key players in the plot to falsify the accounts and hide the bottom-line truth from everyone. It is also clear that all the culprits – from Raju down to the finance guys – did everything possible to give SEBI and other

investigative agencies a run-around and delay the verdict. This is what explains, why it took more than five-and-a-half years to close an open-and-shut-case. It took nearly 2 years, involvement of multitude of investigation agencies, and over 200 experts to assess the total damage of the scam perpetrated by Raju. Now, the final figure is a shade under Rs. 8,000 crore. A special CBI Court in Hyderabad on April 9, 2015 finally, sentenced all the 10 people involved in the multi-crore accounting scam found guilty of cheating, forgery, destruction of evidence and criminal breach of trust, almost the six-year-old case has reached its logical conclusion. Undoubtedly, the Indian government took quick actions to protect the interest of the investors, safeguard the credibility of India, and the nation's image across the world.

According to A. Chopra [20], President of ICAI, "The Satyam scam was not an accounting or auditing failure, but one of CG. This apex body found the two PwC auditors 'prima-facie' guilty of professional misconduct". The CBI also charged the two auditors with complicity in the commission of the fraud by consciously overlooking the accounting irregularities. As A. Krishnan [26] pointed out, "Yet both Satyam's internal as well as statutory auditors did not bring it to anyone's notice. Well, the internal auditor hauled up by SEBI has frankly admitted that he did notice differences in the amounts billed to big clients, such as Citigroup and Agilent, when he scoured Satyam's computerized accounts. But when he flagged this with Satyam's finance team, he was fobbed off with the assurance that the accounts would be 'reconciled'. Later, he was 'assured' that the problem had been fixed". We strongly recommend that "Fraudulent financial reporting practices should be considered as a serious crime, and as such, accounting bodies, law courts and other regulatory authorities in India need to adopt very strict punitive measures to stop such unethical practices". According to the Association of Certified Fraud Examiner's Report to the Nations [2], "Their survey estimated that the typical organization loses 5% of revenues in a given year as a result of fraud... India ranks second in terms of victim organizations reporting fraud cases". Finally, the responsibility of preventing, detecting and investigating corporate and financial frauds rests squarely on Board of Directors and this requires them to adopt preventive steps. Also, the Board of Directors and top-management should

jointly agree and define their anti-fraud strategy, establish appropriate fraud mitigation steps, and train their employees to combat financial and corporate frauds. Shockingly, no full-proof system could be developed, so far, by the multiple local and international regulatory bodies across the globe. Hence, the global corporate stake-

holders' "dubs the rising cases and magnitude of frauds as an inevitable cost of doing business". Although, corporate world cannot be 100% secure against unknown threats, a certain level of preparedness can go a long way in countering fraud risks.

References

1. Agrawal, S. & Sharma, R. (2009, January 10). Beat this: Satyam won awards for corporate governance. *VCCircle Network*. Retrieved from <http://www.vccircle.com/news/technology/2009/01/09/beat-satyam-won-awards-corp-governance-internal-audit>
2. ACFE. (2016). Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse: 2012 Global Fraud Study. Retrieved from http://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/rtnn/2012-report-to-nations.pdf
3. Bhasin, M. L. (2007). Forensic Accounting: A New Paradigm for Niche Consulting. *The Chartered Accountant, Jan.*, 1000–1010. Retrieved from <http://resource.cdn.icai.org/97231000-1010.pdf>
4. Bhasin, M. L. (2008). Corporate Governance and Role of the Forensic Accountant. *The Chartered Secretary, 38(10)*, 1361–1368.
5. Bhasin, M. L. (2010). Corporate Governance Disclosure Practices: The Portrait of a Developing Country. *International Journal of Business and Management, 5(4)*, 150–167. doi 10.5539/ijbm.v5n4p150
6. Bhasin, M. L. (2011). Corporate Governance Disclosure Practices: The Portrait of a Developing Country. *International Review of Business Research Papers, 7(1)*, 393–419.
7. Bhasin, M. L. (2012). Corporate Accounting Frauds: A Case Study of Satyam Computers Limited. *International Journal of Contemporary Business Studies, 3(10)*, 16–42.
8. Bhasin, M. L. (2012). Audit Committee Mechanism to Improve Corporate Governance: Evidence from a Developing Country. *Modern Economy, 3(11)*, 856–872. doi 10.4236/me.2012.37109
9. Bhasin, M. L. (2013). Corporate Accounting Scandal at Satyam: A Case Study of India's Enron. *European Journal of Business and Social Sciences, 1(12)*, 25–47.
10. Bhasin, M. L. (2013). Corporate Accounting Fraud: A Case Study of Satyam Computer Limited. *Open Journal of Accounting, 2(2)*, 26–38. doi 10.4236/ojacct.2013.22006
11. Bhasin, M. L. (2013). Corporate Governance and Role of the Forensic Accountant: An Exploratory Study of an Asian Country. *Amity Business Review, 14(1)*, 48–71.
12. Bhasin, M. L. (2015). Forensic Accounting: Perspectives and Prospects. *Pakistan Accountant, Oct.–Dec.*, 44–48.
13. Bhasin, M. L. (2015). Menace of Frauds in Banking Industry: Experience of a Developing Country. *Australian Journal of Business and Management Research, 4(12)*, 21–33. Retrieved from <http://www.ajbmr.com/files/download/adee1c0429515a4>
14. Bhasin, M. L. (2015). Creative Accounting Practices in the Indian Corporate Sector: An Empirical Study. *International Journal of Management Science and Business Research, 4(10)*, 35–52. Retrieved from <http://thejournalofbusiness.org/index.php/site/article/view/948/610>
15. Bhasin, M. L. (2016). Debacle of Satyam Computers Limited: A Case Study of India's Enron. *Wulfenia Journal, 23(3)*, 124–162.
16. Bhasin, M. L. (2016). Survey of Creative Accounting Practices: An Empirical Study. *Wulfenia Journal, 23(1)*, 143–162.
17. Bhasin, M. L. (2016). Unethical Creative Accounting Culture at Satyam Computers Limited: A Case Study of India's Enron. *International Journal of Business and Social Research, 6(7)*, 24–48.
18. Bhasin, M. L. (2016). Strengthening Corporate Governance through an Audit Committee: An Empirical Study. *Wulfenia Journal, 23(2)*, 2–27.
19. Bhasin, M. L. (2016). Contribution of Forensic Accounting to Corporate Governance: An Exploratory

- Study of an Asian Country. *International Business Management*, 10(4), 479–492. Retrieved from <http://www.isihome.ir/freearticle/ISIHome.ir-24088.pdf>
20. Chopra, A. (2011, January 25). Satyam fraud, not an accounting failure: ICAI. *Business Standard*. Retrieved from http://www.business-standard.com/article/economy-policy/satyam-fraud-not-an-accounting-failure-icai-111012500023_1.html
21. Gupta, P. K. & Gupta, S. (2015). Corporate frauds in India: Perceptions and emerging issues. *Journal of Financial Crime*, 22(1), 79–103. doi 10.1108/JFC-07-2013-0045
22. ICAI finds ex Satyam CFO, Price Waterhouse auditors guilty. (2009, September 28). *The Hindu*. Retrieved from <http://www.thehindu.com/business/Industry/icai-finds-exsatyam-cfo-price-waterhouse-auditors-guilty/article26189.ece>
23. ICAI. (2014, April 22). The Institute of Chartered Accountants of India has imposed a life-time ban on four auditors. Retrieved from <http://m.scrip.org/papers/70827>
24. India's Satyam Scandal: A Blessing in Disguise? (2015, December 20). *China India Institute*. Retrieved from <http://www.chinaindiainstitute.com/indias-satyam-scandal-a-blessing-in-disguise-2>
25. Kaul, V. (2015, April 10). Satyam scam: Ramalinga Raju, the man who knew too much, gets 7 years in jail. *F. Business*. Retrieved from <http://www.firstpost.com/business/satyam-scam-ramalinga-raju-the-man-who-knew-too-much-gets-7-years-in-jail-2190739.html>
26. Krishnan, A. (2014, July 18). Finally, the truth about Satyam. *The Hindu Business Line*. Retrieved from <http://www.thehindubusinessline.com/opinion/columns/aarati-krishnan/finally-the-truth-about-satyam/article6225718.ece>
27. Miller, G. S. (2006). The press as a watchdog for accounting fraud. *Journal of Accounting Research*, 44(5), 1001–1033. doi 10.1111/j.1475-679X.2006.00224.x
28. Pai, K. & Tolleson, T.D. (2015). India's Satyam Scandal: Evidence the too Large to Indict Mindset of Accounting Regulators is a Global Phenomenon. *Review of Business and Finance Studies*, 6(2), 35–43. Retrieved from https://bibliotecausatpdqt.files.wordpress.com/2014/12/indias-satyam-scandal_evidence-the-too-large-to-indict-mindset-of-accounting-regulators-is-a-global-phenomenon.pdf
29. Ramana, K. V. (2009, April 15). 7,561 fake invoices = Rs. 5,117 crore sales. *DNA*. Retrieved from <http://www.dnaindia.com/money/report-7561-fake-bills-rs-5117-cr-sales-1247889>
30. Ramachadran, S. (2009). *Raju brings down Satyam, shakes India*. Retrieved from http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/KA09Df01.html
31. Reurink, A. (2016). Financial Fraud: A Literature Review. *MPIfG Discussion Paper*, 16/5. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/141282/1/859161242.pdf>
32. SFIO. (2009). *SFIO Report published in the Pioneer*. New Delhi, India: n. d.
33. Shirur, S. (2011). Tunneling vs. Agency Effect: A Case Study of Enron and Satyam. *Vikalpa*, 36(3), 9–20. Retrieved from <http://www.vikalpa.com/pdf/articles/2011/Pages-from-Vikalpa36-3-9-20.pdf>
34. Shubhashish. (2015, April 9). All that you need to know about the Satyam Scam. *DNA*. Retrieved from <http://www.dnaindia.com/money/report-all-that-you-need-to-know-about-the-satyam-scam-2067138>
35. Brown, V., Daugherty, B., & Persellin, J. (2014). Satyam Fraud: A Case Study of India's Enron. *Issues in Accounting Education*, 29(3), 419–442. doi 10.2308/iace-50735
36. Winkler, D. (2010, March 30). India's Satyam Accounting Scandal. Retrieved from: <http://blogs.law.uiowa.edu/ebook/content/uicifd-briefing-paper-no-8-indias-satyam-accounting-scandal>
37. Knowledge@Wharton (2009, January 09). Scandal at Satyam: Truth, Lies and Corporate Governance. Retrieved from <http://knowledge.wharton.upenn.edu/article/scandal-at-satyam-truth-lies-and-corporate-governance>

© M. L. Bhasin

Received 2016-10-01, Accepted 2016-10-12, Published online 2016-10-16

Мошенническая практика отчетности Satyam

Madan Lal Bhasin

University Utara Malaysia

School of Accountancy, College of Business, Professor, Kedah Darul Aman, Malaysia

Аннотация. Мошенническая практика финансовой отчетности может иметь серьезные последствия для организаций и всех заинтересованных сторон, а также, для общественного доверия в столице и безопасности рынков. На самом деле, исчерпывающая, точная и надежная финансовая отчетность является основой, на которой базируются наши рынки. Движимый желанием создать радужную картину компании Satyam для инвесторов, сотрудников и аналитиков, г-н Raju (генеральный директор и председатель) подделал отчетность таким образом, чтобы предприятие казалась более крупным, чем на самом деле, с более высокой прибылью и быстрыми темпами роста. Мошенничество Satyam разрушило мечты разных категорий инвесторов, шокировало правительство и регулирующие органы и привело к расследованию практики бухгалтерского учета, аудита и норм корпоративного управления в Индии. Это предварительное исследование проведено на основе вторичных источников информации. Дано объяснение различным вопросам, касающимся жульничества Satyam. После тщательного расследования со стороны CBI и SEBI, была представлена методология, с помощью которой было спроектировано мошенничество Satyam. И, наконец, мы рекомендуем: «Мошеннические практики отчетности следует рассматривать как серьезное преступление, и бухгалтерские органы, суды и другие регулирующие органы Индии должны принимать очень строгие карательные меры для предотвращения подобных неэтичных практик.

Ключевые слова: мошенническая практика финансовой отчетности; компьютер Satyam; modus-operandi; финансовая отчетность; корпоративное управление; аудиторы; судебно-бухгалтерская экспертиза; корпоративная культура и этика; SEBI; SFIO; CID; Индия.

УДК 364.22:631

JEL Classification: I3, Q12, R2

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-4>

© M. L. Bhasin

Статья получена 01.10.2016, принята 12.10.2016, опубликована online 17.10.2016

Напрями підтримки конкурентоспроможності банківських продуктів у сучасних умовах

Виноградня Віта Михайлівна

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, кафедра фінансів, банківської справи і страхування, кандидат економічних наук, доцент, Україна

Анотація. У статті виконаний аналіз основних напрямків конкурентоспроможності комерційних банків України в сучасних умовах. Визначено основні цінові та нецінові характеристики банківських продуктів та критерії їхньої якості для клієнтів. Встановлено, що конкурентоспроможність послуг вимагає від банку постійної роботи щодо удосконалення їхнього надання та вивчення потреб клієнтів.

Ключові слова: банківський продукт; конкурентоспроможність; якість обслуговування.

УДК 336.71:339.137.2

JEL Classification: G21, G31

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-6>

Вступ

В сучасних умовах, успішний економічний розвиток країни безпосередньо залежить від функціонування її банківської системи.

Насичення ринку банківських послуг та загострення конкурентної боротьби за клієнта вимагає від банків підвищення якості обслуговування клієнтів, забезпечення досить високого рівня конкурентоспроможності банківських продуктів.

В умовах нестабільної економічної та політичної ситуації важливим для банків є швидка адаптація до зміни умов фінансового ринку, а також щодо розвитку інформаційних технологій, що в свою чергу впливає на якість банківських продуктів. Тому аналіз основних характеристик конкурентоспроможності продуктів у сучасних умовах є одним із основних завдань в діяльності вітчизняних банків.

Дослідженню питань щодо конкурентоспроможності банківських продуктів присвятили наукові праці А. М. Герасимович, Ю. О. Заруба, І. О. Лютий, В. І. Міщенко, І. В. Сало, та інші, однак на сучасному етапі дана тематика потребує постійного аналізу та удосконалення.

Метою дослідження є аналізі процесів пов'язаних із забезпеченням конкурентоспроможності банківських продуктів на сучасному етапі.

Результати дослідження

В умовах загостреної конкурентної боротьби в банківській сфері особливу увагу слід звернути на визначення основних напрямків конкурентоспроможності банківських продуктів, що являють собою сукупність банківських операцій та послуг за конкретними видами банківської діяльності.

Банківські продукти є за своєю сутністю можна порівняти з товарами та послугами підприємств, виробництво чи надання яких приносять в майбутньому доходи.

Визначення конкурентоспроможності товарів та продуктів в економічній літературі є досить поширеним.

Зокрема М. О. Турченко, М. Д. Швець стверджують, що: «конкурентоспроможність – це комплексна характеристика товарів, яка визначає його переваги на ринку порівняно з аналогічними товарами-конкурентами за ступенем задоволення потреби та витратами на це задоволення»[14].

Вчені М. І. Небава, О. О. Адлер, О. Й. Лесько зазначають, що: «під конкурентоспроможністю продукції заведено розуміти сукупність її властивостей, що відбиває міру задоволення конкретної потреби проти репрезентованої на ринку аналогічної продукції»[9].

Так І. О. Лютий, О. О. Солодка визначають конкурентоспроможність банківського продукту або послуги як: «наявність сукупності пара-

метрів певного продукту або послуги, що можуть бути виокремлені клієнтами, вигідно відрізняють цей продукт або послугу від аналогів конкурентів у конкретному сегменті ринку банківських продуктів і послуг у заданий проміжок часу» [5].

Як зазначають О. В. Крухмаль, А. О. Барановська: «під конкурентоспроможністю банківського продукту треба розуміти його здатність конкурувати з подібними продуктами на ринку. Конкурентоспроможність банківського продукту не можна розглядати як характеристику окремих напрямків діяльності банку, отже дане поняття є комплексним поняттям» [4].

Отже, конкурентоспроможності банківського продукту визначається набором певних характеристик, що визначають його переваги з аналогічними товарами на конкретний момент часу.

Найбільш загальними критеріями конкурентоспроможності банківських продуктів є їх ціна та якість.

Цінові характеристики банківських продуктів включають в себе витрати банку на реалізацію банківського продукту, а також можливі витрати клієнта на його отримання. Цінова конкуренція між банками є обмеженою, тому що існує граничний рівень вище якого банк не може понести витрати чи отримати прибутку за конкретно виконаними операціями. При цьому цінова конкуренція між банками виснажує банківські ресурси, та може призвести до банкрутства слабших банків, що негативно впливає на розвиток банківської системи країни в цілому.

В більшій мірі конкурентоспроможність банківських продуктів залежить від якісних характеристик котрі пов'язують з використанням різних прийомів, які безпосередньо не залежать від ціни банківського продукту, зокрема: використання банком інновацій, технічне забезпечення банку, рівень обслуговування клієнтів.

В умовах загострення конкурентної боротьби в банківській сфері слід звертати увагу саме на нецінові фактори конкурентоспроможності. Ефективний вплив на нецінові фактори можливий за умови проведення маркетингових досліджень того сектора ринку, який обслуговується банком, вивчення потреб клієнтури, розробки нових продуктів, що пропонуються клієнтам [7, с. 83].

Підвищення конкурентоспроможності банківських продуктів повинно стати основним завданням комерційного банку, а задоволення потреб клієнтів його основною соціальною метою.

Критерії якості банківських продуктів визначаються як для клієнтів та безпосередньо для банківської установи.

Для клієнтів під якістю продукту банку слід розуміти: якісне консультування; швидкість обслуговування; зрозумілість банківських продуктів; відсутність здійснення помилок співробітниками та технічними пристроями банку; наявність додаткових послуг, для задоволення всіх потреб клієнта; зворотній зв'язок між клієнтом та банком, відстеження задоволення клієнтами здійсненими операціями, ретельна робота з претензіями.

Для банків якість продукту зіставляється з: витратами на їх надання, рівним ризику щодо їх реалізації, швидкістю внутрішніх робочих процесів.

Критерії оцінки банківського продукту з позиції привабливості для споживачів повинні розроблятися банком окремо для кожного продукту.

Інтенсивний розвиток технологій обумовлює необхідність створення та використання новітніх високотехнологічних продуктів та інструментів в банківській діяльності, що допомагають банкам змінити взаємовідносини з клієнтами та знайти нові засоби для отримання прибутку.

Характерною тенденцією останніх років стало проведення все більшої кількості операцій без відвідування банку клієнтами. Для організації дистанційного обслуговування клієнтів комерційними банками використовуються різні засоби на основі інформаційних технологій. Найпоширенішими з них є банкомати, платіжні термінали, система Інтернет-банкінг, мобільний банкінг та інше. Останнім часом спостерігається значне збільшення деякими банками банкоматів та терміналів (табл. 1), що являють собою апаратно-програмний комплекс, який забезпечує прийом платежів від фізичних осіб у режимі самообслуговування, як за готівку, так і з використанням платіжних засобів. Для платіжного терміналу характерна висока міра автономності роботи, швидкість обслуговування, безпека та зручність.

Таблиця 1 – Кількість банкоматів та платіжних терміналів деяких банків України в 2014-2016 рр. (шт.)

№	Банк	Банкомати			Загальна кількість платіжних терміналів			Відхилення 2016/2014 по кількості:	
		1.07.2016	1.07.2015	1.07.2014	1.07.2016	1.07.2015	1.07.2014	банкоматів	платіжних терміналів
1	Приватбанк	20 131	19498	19084	116 827	104612	99084	+1047	+17743
2	Ощадбанк	2 288	1943	1955	25 349	21801	17824	+333	+7525
3	Райффайзен Банк Аваль	2 873	2899	3252	20 492	17808	19632	-379	+860
4	УкрСиббанк	1 256	1158	1264	4 249	3933	4138	-8	+111
5	Укрсоцбанк	910	915	1044	8193	6773	7340	-134	+853

Джерело: за даними Національного банку України [12]

Загалом банками України за період з 1.07.2014 по 1.07.2016 було збільшено платіжних терміналів на 2402 шт. Наприклад ПАТ КБ «Приватбанк» за цей період збільшив тільки безпосередньо банківських терміналів на 291 шт., АТ «Ощадбанк» на 21 шт., АТ «Райффайзен банк Аваль» на 130 шт.

Все більш поширеною послугою для дистанційного обслуговування банків є Інтернет-банкінг, що являє собою технологію віддаленого банківського обслуговування, що дозволяє клієнтам отримувати банківські послуги через мережу Інтернет. Серед переваг Інтернет-банкінгу основними є: економія часу; безпека; цілодобове обслуговування; зручність, що передбачає проходження онлайн-платежів без затримки та особистої участі власника рахунку; легкість у використанні; значна кількість функцій для комфортного управління коштами; сумісність із усіма основними браузерами.

Серед основних можливостей Інтернет-банкінгу в банківських установах є: управління рахунками без необхідності відвідування банку; виконання грошових переказів; управління пластиковими картами; підключення мобільного банкінгу та інше.

Мобільний банкінг являє собою повноцінний цикл управління власними та позиковими коштами клієнтів. За допомогою мобільного банкінгу клієнт може виконувати більше операцій, ніж через будь-який інший аналогічний канал. Через свій мобільний телефон держателі платіжних карток мають можливість дізнатися баланс на карті, поповнити банківський рахунок, рахунок мобільного телефону, переказати гроші з картки на картку і керувати функцією інформування про опе-

рації на рахунку навіть за відсутності Інтернету за допомоги обміну спеціальними кодовими запитами і підтвердженнями у формі sms-повідомлень [10].

Тому мобільні банківські додатки сьогодні наповнюються все більшим і більшим функціоналом: трейдинг, страхові операції, кредитний калькулятор.

Залежно від технологій розрізняють такі види мобільного банкінгу: STK-banking (SIM Application Toolkit) – модель банкінгу, при якій клієнт використовує SIM-карту з інтегрованим платіжним додатком; WAP-banking (Wireless Application Protocol) – клієнт працює через WAP-сайти; JAVA-banking – Java-додаток встановлюється в телефон клієнта; SMS-banking (Short Message Service) – SMS-інформування про проведені операції, а при підключенні послуги SMS-banking Advance клієнт може робити ряд нескладних фінансових операцій.

Багато комерційних банків України здійснюють комплексне обслуговування клієнтів на основі сучасних технологічних продуктів. Впровадження таких послуг вимагає від банку і постійної роботи з вивчення їх потреб клієнтів, що не можливо без достатнього рівня автоматизації і вимагає залучення висококваліфікованого персоналу.

Серед основних банківських продуктів, що впливають на результати роботи банків, в сучасних умовах, найбільшу питому вагу по залученню ресурсів займають депозити, по розміщенню – кредити. Аналіз конкурентоспроможності депозитних та кредитних продуктів банку визначає поточну конкурентну стратегію банку та можливі напрями її коригування.

Аналіз структури залучених клієнтських коштів банку в умовах конкуренції за грошові ресурси має першочергове значення для управління банком. За даними НБУ кількість діючих банків в Україні станом на 1.08.2016

року налічувала 101 установу. Лідерами по залученню коштів на депозитні рахунки фізичних і юридичних осіб (табл. 2) були Приватбанк, Райффайзен банк Аваль, Альфа-Банк, Укрсоцбанк, ОТП Банк.

Таблиця 2 – Депозити фізичних та юридичних осіб деяких банків України за станом на 01.08.2016 р. (млн. грн.)

№	Банк	Депозити фізичних осіб				Депозити юридичних осіб			
		Сума, всього	Частка у зобов'язаннях (%)	у тому числі		Сума, всього	Частка у зобов'язаннях (%)	у тому числі	
				кошти до запитання	строкові депозити			кошти до запитання	строкові депозити
1	Приватбанк	144 338,1	60,2	33 815,6	110 522,5	42 904,9	17,9	26 523,7	16 381,2
2	Райффайзен Банк Аваль	16 439,7	35,4	9 694,2	6 745,5	25 763,2	55,4	19 635,4	6 127,8
3	Альфа-банк	13 815,7	34,4	2 012,4	11 803,3	15 058,5	37,5	8 333,6	6 724,9
4	Укрсоцбанк	13 020,9	44,3	3 520,2	9 500,8	10 675,5	36,3	7 320,9	3 354,5
5	ОТП банк	8 974,7	44,0	3 988,2	4 986,6	10 150,7	49,8	7 557,6	2 593,1
	Всього	254 346,6	44,4	67 696,5	186 650,1	167 485,2	29,2	105 704,0	61 781,3

Джерело: за даними Асоціації українських банків [11]

Новим каналом залучення депозитів в минулому році стала співпраця банків з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що дозволило майже на третину збільшити депозитний портфель банків, що свідчить про підвищення довіри до банківських установ, тому в даному напрямку банкам необхідно постійно вдосконалювати свою депозитну політику.

Лідуючі банки проводять активну політику щодо залучення депозитних ресурсів та залежно від потреб клієнтів пропонують різні види депозитних продуктів з певним набором додаткових послуг, найпоширенішими з яких є процентні надбавки при автоматичному продовженні вкладу та якісна інформаційна підтримка вкладника.

Рівень прибутків за різноманітними видами депозитних рахунків в банках є різним. Акцент цінової політики банків робиться на строкові депозити з максимально довгими термінами. Банки найбільше зацікавлені в депозитах, які не передбачають поповнень і часткове зняття, з виплатою відсотків щомісяця або наприкінці терміну. Однак, одночасно, клієнтам пропонується повний продуктивний ряд з можливістю поповнення вкладу, а також поповнення та часткове зняття коштів [5]. Найнижчі проценти банки сплачують за поточними рахунками, оскільки вони характеризуються нестабільністю залишків. Відсутність або незначні прибутки стимулюють

власників поточних рахунків скорочувати до мінімуму залишки коштів на них і вкладати їх у більш прибуткові операції (строкові депозити, цінні папери тощо), що для банків не вигідно. Тому деякі з них намагаються заохочувати клієнтів з метою підтримання стабільних залишків на поточних рахунках. Це досягається шляхом установлення підвищених процентів або виплати клієнтам премій за великі залишки коштів. Хоча за поточними рахунками можуть нараховуватися проценти, дохід за ними набагато нижчий, ніж за строковими депозитами, банки можуть заохочувати вкладників шляхом нарахування й сплати простих і складних процентів [6, с. 88].

Щодо якості депозитних продуктів, то в сучасних умовах для банку важливим є створити максимально зручні та зрозумілі продукти для можливості клієнтам самостійного вибору клієнтами параметрів вкладу (термін розміщення, способу виплати банком відсотків та інше). Основними пріоритетами цінової політики банку щодо депозитів є спрямованість на взаємовигідне стратегічне партнерство, якісне надання додаткових послуг, врахування інтересів клієнтів.

Серед найдієвіших методів депозитної політики в комерційних банках на сучасному етапі є: забезпечення високої гарантії надійності депозитних коштів, можливість отримання дешевших кредитів юридичним та фізичним особам під внесені депозити. Депозитна полі-

тика комерційного банку повинна включати в себе такі елементи: розробка правил банку щодо формування ресурсної бази банку, основні напрями депозитного процесу, контроль за реалізацією депозитної політики. Для кожного комерційного банку існує своя стратегія залучення депозитних ресурсів, для ефективного залучення яких банки проводять різні рекламні заходи та розробляти спектр додаткових послуг.

Вагомим фактором для деяких банків стала можливість оформлення депозитних вкладів online. Для оформлення депозиту online необхідно підключити послугу інтернет-банкінгу, вибрати депозитний продукт і оформити його в режимі реального часу. В сучасних умовах деякі банки, зокрема Приватбанк, пропонують здійснення всіх операцій закладами та переглядати умови і процентні ставки через мобільні додатки. Серед переваг таких продуктів є: економія часу, можливість контролю та управління коштами в режимі online.

Депозитна політика банків повинна взаємопов'язуватись із кредитною політикою і забезпечувати її реалізацію. Це забезпечить ліквідність, фінансову стійкість і одночасно прибутковість комерційного банку. Вагомим також для банків є запровадження якісно нових депозитних інструментів, використання яких забезпечує клієнтам банку можливість їх реалізації як фінансових активів при здійсненні кредитних операцій.

Серед лідерів по формуванню кредитного портфеля станом на 1.08.2016 р. були Приватбанк, Сбербанк Росії, Райффайзен банк Аваль, Альфа-Банк та Укрсоцбанк (табл. 3).

Таблиця 3 – Структура кредитного портфелю деяких банків України станом на 01.08.2016 р. (млн. грн.)

№	Банк	Кредити юридичним особам	Кредити фізичним особам
1	Приватбанк	154 187,03	29 556,38
2	Сбербанк Росії	53 459,58	1 919,16
3	Райффайзен Банк Аваль	30 108,08	16 949,06
4	Альфа-банк	28 464,87	6 180,44
5	Укрсоцбанк	22 793,51	21 463,89
	Всього	431 759,32	101 124,66

Джерело: за даним Асоціації українських банків [11]

Щодо кредитування фізичних осіб то лідируючі позиції займають банки за кількістю клієнтів, котрим були надані кредитні картки.

Основними позитивними критеріями для потенційного позичальника, держателя кредитної картки є: безкоштовне отримання картки, максимальна сума кредиту, розмір пені за несвоєчасне повернення, грейс-період та інше.

Грейс-період по кредитних картах, тривалість якого раніше становила 25-62 днів, зараз досягає 30-62 дні, а в окремих випадках до 90-100 днів. Такий підхід стимулює розраховуватися картою за потребою в торгових мережах, в результаті ці клієнти залишаються з банком довше, ніж ті, хто знімає кредитні кошти в банкоматах. Дорогі депозити в минулому році не дозволяли банкам знизити високі ставки по кредитних картах - в середньому вони за рік зросли з 41 % до 54 % річних. Другою причиною подорожчання кредитів були високі ризики неповернення [2].

Щодо проблемних кредитів важливим є розроблення банками схем реструктуризації при цьому основним завдання є надання можливості позичальнику відновити фінансовий стан до рівня, який дозволить йому виконувати власні кредитні зобов'язання належним чином та в повному обсязі. Сучасні банківські установи використовують такі варіанти реструктуризації: пролонгація кредиту; продовження строку дії кредитного договору при наявності у позичальника фінансових проблем; надання банком кредитних канікул; передбачає зменшення кредитного навантаження протягом певного періоду; зміна схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну та навпаки; переведення боргу на іншого позичальника; рефінансування кредиту; конверсія - переведення валютного кредиту у гривневий; зниження відсоткової ставки; капіталізація відсотків [3].

Зарубіжні банки, крім загальної орієнтації на покращення якості послуг, широко застосовують диференціацію якості однотипних послуг в залежності від ціни, цільової клієнтури, каналів збуту та інших факторів. Важливим аспектом при управлінні якістю є активна рекламна діяльність, що направлена на позитивний образ банку [13].

У зв'язку з нестабільною економічною та політичною ситуацією в країні споживачі очі-

кують від банків раціональних мотивів та переконання. Тому банки України здійснюють значні витрати на рекламу своїх продуктів чи банку загалом, зокрема, це витрати на: рекламні заходи через засоби масової інформації, розробку і видання рекламних виробів (ілюстрованих преїскурантів, каталогів, брошур, проспектів, плакатів, афіш, рекламних листів, тощо), витрати на світлову, щитову, комп'ютерну та іншу зовнішню рекламу та інше.

В 2015 році в банках України витрати на рекламу і маркетинг сумарно склали 481,74 млн. грн. Найбільше витратив (далі у млн. грн.) Приватбанк - 82,14 (17 % від усієї суми), Банк Михайлівський (40,96), ПУМБ (40,55) і Платинум Банк (33,6), Ощадбанк 27,32 млн. грн. Друга п'ятірка за видатками повністю сформована «дочками» іноземних банківських груп (у млн. грн.): Альфа-банк (23,25), Райффайзен Банк Аваль (19,77), Укрсоцбанк (16,06), Промінвестбанк (15,66), Ідея Банк (13,94). Загалом на десять банків довелося 313,2 млн. грн - 65% всіх витрат ринку на рекламу і маркетинг. Слід зазначити, що навіть банки, які зараз неплатоспроможні, витрачали гроші на поліпшення свого іміджу. Банк «Хрещатик» витратив у 2015 році 2,45 млн. грн (визнаний неплатоспроможним в 2016р.), «Юнісон» - 1,61 млн. грн (в 2016р.), банк «Фінансова ініціатива» - 1,43 млн. грн (в 2015р.) [8].

В сучасних умовах, значну увагу банкам необхідно приділяти розробленню та постійному оновленню веб-сайтів, що забезпечують надання інформації про банк та конкретні його послуги та продукти, рекламу, можливість здійснювати банківські операції клієнтами цілодобово не відходячи від комп'ютера та підтримку клієнтів. Правильно розроблений веб-сайт банку сприяє збільшенню клієнтів банку та ефективному здійсненню їх обслуговування. Головною умовою при цьому є представлення банківських продуктів з якомога більшою зрозумілістю для клієнтів. Для цього банки застосовують різні нововведення, наприклад представляють на сайтах відео-помічники щодо надання своїх послуг у вигляді цікавих роз'яснювальних відеороликів.

Реалізація заходів щодо підвищення конкурентоспроможності банківських послуг комерційного банку повинна супроводжуватись

коригуванням кадрової політики і орієнтації її на безперервність інноваційної діяльності.

Кадрова політика комерційного банку повинна включати в себе: створення умов для ефективної роботи, навчання персоналу, систему мотивації, вдосконалення та зміцнення корпоративної культури, формування колективу високопрофесійних фахівців. Від фронт-офісного підрозділу банку формується перше загальне враження про банк, тому що контактуючий персонал впливає на відношення клієнта до банку. Тому для банків головним завданням при формуванні персоналу є його ретельний відбір, а також запровадження системи мотивації [1].

Банки також здійснюють постійний контроль за роботою працівників через дослідження задоволення клієнтів методами телефонного опитування анкетування на сайтах, а також через анонімних клієнтів, що дозволяє перевірити результати роботи персоналу.

Важливими факторами в якості обслуговування клієнтів є також кількість відділень банку та зручність їх графіка роботи для клієнтів, зокрема, тривалість робочого дня, робота у вихідні дні, без перерви на обід. Наприклад, в Приватбанку кожне друге відділення відкрито для клієнтів у вечірній час та вихідні. Для банків дані фактори вимагають значних витрат, але в майбутньому це призводить до збільшення кількості клієнтів та підвищення рівня їх задоволеності.

Якість обслуговування в банку залежить від доступної для клієнтів системи звернень. Банки, що зацікавлені в довготривалих відносинах з клієнтами та в партнерських відносинах з ними, мають створити зручну систему звернутися до керівництва банку з приводу будь-якого питання щодо діяльності банківської установи. Для цього комерційними банками можуть застосовуватись різні прийоми, зокрема безкоштовні цілодобові контактні номери телефонів.

Висновки

З проведеного дослідження можна зробити висновки, що в сучасних умовах для власників та менеджерів банків важливим є підвищення уваги до критеріїв, котрі впливають на підвищення конкурентоспроможності банківських продуктів.

Швидкість реакції банку в створенні нових технологічних продуктів є важливим для обслуговування максимальної кількості клієнтів. Саме тому вітчизняним банкам доцільно постійно розвивати нові та удосконалювати традиційні канали збуту своїх продуктів та послуг з використанням високотехнологічних систем. При здійсненні операцій щодо залучення та розміщення грошових коштів банкам слід розробляти інноваційні продукти та залучати клієнтів можливістю отримання певного набору додаткових послуг та програм лояльності.

Значну увагу необхідно приділяти кадровій політиці банку шляхом запровадження мотивацій та постійного контролю за роботою персоналу. Запроваджувати більші можливості безпосереднього спілкування з клієнтами щодо здійснених операцій та консультаційних послуг.

Також слід розробити відповідні процедури контролю для кожної складової якості окремо з метою швидкого реагування і зміни тактики конкурентної боротьби, що в майбутньому сприятиме зростанню іміджу банку.

Список інформаційних джерел

1. Абаева Н. П., Хасанова Л. Т. Конкурентоспособность банковских услуг. Ульяновск : УлГТУ, 2012. 118 с.
2. Банки увеличивают льготный период по кредитным картам. *Financial Club*. Дата оновлення 27.05.2016. URL: <https://finclub.net/news/banki-uvelichivayut-lgotnyj-period-po-kreditnym-kartam.html> (дата звернення 02.10.2016).
3. Болгар Т. М. Управління проблемними кредитами вітчизняних банків у сучасних умовах господарювання. *Бізнес Інформ*. 2014. № 1. С. 250–253.
4. Крухмаль О. В., Барановська О. А. Конкурентоспроможність банку та банківського продукту: фактори впливу та оцінка. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3023> (дата звернення 02.10.2016).
5. Лютий І. О., Солодка О. О. Банківський маркетинг. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 776 с.
6. Маслак. Н. Г., Криклій О. А. Ціноутворення на банківські продукти. Суми : УАБС НБУ, 2010. 121 с.
7. Мірошниченко О. В., Криклій О. А. Дослідження факторів конкурентоспроможності банку. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 10. Частина 3. С. 83–89.
8. Названы банки с наибольшими затратами на рекламу и маркетинг. *Financial Club*. Дата оновлення 17.05.2016. URL: <https://finclub.net/news/nazvany-banki-s-naibolshimi-zatratami-na-reklamu-i-marketing.html> (дата звернення 02.10.2016).
9. Небава М. І., Адлер О. О., Лесько О. Й. Економіка та організація виробничої діяльності підприємства. Вінниця : ВНТУ, 2011. 232 с.
10. Гордієнко О. Нові технології в банківському бізнесі: як розтопити серце клієнта. *Bankchart: рейтинги банківських послуг*. Дата оновлення 28.05.2012. URL: http://www.bankchart.com.ua/marketing_reklama_pr/statti/novi_tehnologiyi_v_bankivskomu_biznesi_yak_roztopiti_sertse_klienta (дата звернення 03.10.2016).
11. Показники діяльності банків України. *Асоціація Українських банків*. Дата оновлення 01.08.2016. URL: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=12565&menu=104&Itemid=112 (дата звернення 02.10.2016).
12. Показники банківської системи України. *Національний банк України*. Дата оновлення 02.08.2016. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (дата звернення 02.10.2016).
13. Паит И. А. Оценка конкурентоспособности банковских продуктов на рынке корпоративного кредитования. *Банковское дело*. 2009. № 11. С. 72–76.
14. Турченко М. О., Швець М. Д. Маркетинг. Київ : Знання, 2011. 319 с.

© В. М. Виноградня

Стаття отримана 15.10.2016, прийнята 23.10.2016, оприлюднена online 25.10.2016

Directions of Support of Banking Products Competitiveness in Modern Conditions

Vynogradnya Vita

*Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnitsky,
Department of Finance, Banking and Insurance, PhD in Economics, Associate Professor, Ukraine*

Abstract. The article analyzes the main areas of competitiveness of commercial banks in Ukraine in modern conditions. The basic price and non-price characteristics of banking products and criteria of quality for customers have been defined. It has been established, that the competitiveness of bank services requires constant efforts to improve their provision and learning needs of customers.

Keywords: banking product; competitiveness; quality of service.

UDC 336.71:339.137.2

JEL Classification: G21, G31

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-6>

References

1. Abaeva, N. P., & Khasanova, L. T. (2012). *Konkurentosposobnost' bankovskih uslug* [The competitiveness of banking services]. Ul'janovsk, Russia: UIGTU (in Russian).
2. Financial Club. (2016, May 27). *Banki uvelichivajut l'gotnyj period po kreditnym kartam* [Banks Increase the Grace Period on Credit Cards]. Retrieved from <https://finclub.net/news/banki-uvelichivayut-lgotnyj-period-po-kreditnym-kartam.html> (in Russian).
3. Bolhar, T. M. (2014). Upravlinnia problemnymi kredytamy vitchyznianskykh bankiv u suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Managing bad Loans of Domestic Banks under Modern Economic Conditions]. *Business Inform*, 1. 250–253 (in Ukrainian).
4. Krukhmal, O. V., & Baranovska, O. A. (2014). Konkurentospromozhnist banku ta bankivskoho produktu: faktory vplyvu ta otsinka [The Competitiveness of Banks and Products: the Influence Factors and Assessment]. *Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3023> (in Ukrainian).
5. Liutyi, I. O., & Solodka, O. O. (2010). *Bankivskyi marketynh* [Bank marketing]. Kyiv, Ukraine: Tsentr uchbovoi literatury (in Ukrainian).
6. Maslak, N. H., & Kryklii, O. A. (2010). *Tsinoutvorennia na bankivski produkty* [Pricing for Banking Products]. Sumy, Ukraine: UABS NBU (in Ukrainian).
7. Miroshnychenko, O. V., & Kryklii, O. A. (2012). Doslidzhennia faktoriv konkurentospromozhnosti banku [Investigation of factors of the bank's competitiveness]. *Economic Analysis*, 10(3), 83–89 (in Ukrainian).
8. Financial Club. (2016, May 17). *Nazvany banki s naibol'shimi zatratami na reklamu i marketing* [Named the banks with the highest costs for advertising and marketing]. Retrieved from <https://finclub.net/news/nazvany-banki-s-naibolshimi-zatratami-na-reklamu-i-marketing.html> (in Russian).
9. Nebava, M. I., & Adler, O. O., & Lesko, O. I. (2011). *Ekonomika ta orhanizatsiia vyrobnychoi diialnosti pidpriemstva* [Economics and organization of production activity]. Vinnitsa, Ukraine: VNTU (in Ukrainian).
10. Hordiienko, O. (2012, May 28). *Novi tekhnolohii v bankivskomu biznesi: yak roztopyty sertse kliienta* [New technologies in the banking business: how to melt the heart of the customer]. Retrieved from http://www.bankchart.com.ua/marketing_reklama_pr/statti/novi_tehnologiyi_v_bankivskomu_biznesi_yak_roztopiti_sertse_klienta (in Ukrainian).

11. Association of Ukrainian Banks. (2016). *Pokaznyky diialnosti bankiv Ukrainy* [Activity of Banks Ukraine]. Retrieved October 10, 2016, from http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=12565&menu=104&Itemid=112 (in Ukrainian).
12. National bank of Ukraine. (2016). *Pokaznyky bankivskoi systemy Ukrainy* [Indicators of banking system of Ukraine]. Retrieved October 10, 2016, from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (in Ukrainian)
13. Pait, I. A. (2009). Ocenka konkurentosposobnosti bankovskih produktov na rynke korporativnogo kreditovaniya [Banking comments competitiveness of products in the market corporate lending]. *Bankovskoe delo*, 11, 72–76 (in Russian).
14. Turcheniuk, M. O., & Shvets, M. D. (2011). *Marketynh* [Marketing]. Kyiv, Ukraine: Znannia (in Ukrainian).

© V. Vynogradnya

Received 2016-10-15, Accepted 2016-10-23, Published online 2016-10-25

Модернізація системи мотивації як пріоритетний напрям підвищення ефективності менеджменту

Пакуліна Алевтина Анатоліївна

*Харківський національний університет будівництва та архітектури,
кафедра економіки, кандидат економічних наук, доцент, Україна*

Пакуліна Ганна Сергіївна

*Український державний університет залізничного транспорту,
здобувач освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності «Економіка підприємства», Україна*

Христосова Наталія Станіславівна

*Харківський національний університет будівництва та архітектури,
здобувач освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності «Економіка підприємства», Україна*

Анотація. Для стійкого зростання національної економіки України потрібна модернізація системи мотивації як пріоритетного напрямку підвищення ефективності менеджменту. У статті обґрунтовані рекомендації з проведення модернізації кадрової політики і універсальна шкала рівнів мотивації в організації. Авторами визначений характер зв'язку мотиваційної структури працівників з результативністю їх праці як чинник підвищення безпеки руху з урахуванням специфіки роботи локомотивних бригад. Розроблена і обґрунтована класифікація передумов аварійних ситуацій з урахуванням виявлених причин помилок в роботі локомотивних бригад. Науково обґрунтований механізм мотивації і стимулюванні працівників локомотивних бригад, який спрямований на вдосконалення кадрової політики і забезпечення високого рівня безпеки руху потягів.

Ключові слова: мотивація; управління персоналом; менеджмент; модернізація; ефективність.

УДК 65.005.5

JEL Classification: M5

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-8>

Вступ

Система управління людськими ресурсами вносить істотний вклад у досягнення високої ефективності менеджменту сучасних підприємств. Тому модернізація системи мотивації є одним з пріоритетних напрямів підвищення ефективності менеджменту в цілому [1, с. 11]. Формування і розвиток кадрової політики і системи управління людськими ресурсами підприємств необхідно здійснювати з урахуванням особливостей механізмів мотивації персоналу.

Модернізація системи мотивації є досить результативним напрямом розвитку кадрової політики, оскільки дозволяє покращувати показники діяльності підприємств без істот-

них витрат обмежених фінансових ресурсів. Ретроспективний аналіз показує, що розвиток соціально-економічних систем супроводжується гуманізацією управління, яка проявляється в підвищенні значущості людського чинника в досягненні цілей організацій, а також в зміні пріоритетів самих цих цілей. На перший план виходять нефінансові цілі, які сприяють формуванню потенціалу конкурентоспроможності, а також довгостроковій стійкості діяльності організацій. Мотивацію досягнення нефінансових цілей досить складно пов'язати з матеріальними винагородами, тому на перший план виходить завдання вдосконалення кадрової політики організації на основі активізації соціально-економічних і соціально-психологічних мотиваційних ме-

ханізмів. Тому розробка і розвиток кадрової політики і системи управління людськими ресурсами з урахуванням пріоритетності досягнення нефінансових цілей організацій має високу міру актуальності, практичної і теоретичної значущості.

На проблемах формування системи мотивації праці зосередили свою увагу: О. О. Євсєєва [2], А. М. Колот [3], В. М. Лугова [4], М. С. Дороніна [5], Й. Кондо [6], Г. В. Оганезова [7], С. Л. Пакулін [8-10], М. В. Семикіна [11], Л. П. Червінська [12]. Однак потребує подальшого розвитку погляд на мотиваційний механізм як на динамічну складову системи управління, яка змінюється відповідно до цілей розвитку. Необхідною є диференціація цілей мотиваційного механізму залежно від рівнів розвитку підприємства та стратегій. У цьому контексті мотиваційний механізм слід розглядати як самостійну локальну систему.

Незважаючи на наявний великий обсяг теоретичних і прикладних досліджень, присвячених проблемам мотивації і управління персоналом, їм, в цілому, властиві недоліки:

- з точки зору використання інструментів управління, не пропонується комплексного підходу до формування цілісного механізму управління. Як правило, автори обмежуються описом окремих інструментів. На нашу думку, такий підхід не дозволяє повною мірою реалізувати потенціал цих інструментів, оскільки вони тісно пов'язані один з одним і повинні застосовуватися спільно і взаємоузгоджено;

- з точки зору досягнення цілей організації, акцент найчастіше робиться на досягненні фінансових цілей, тоді як нефінансові (задоволеність споживачів, забезпечення безпеки діяльності організації, виконання норм соціально-відповідального ведення бізнесу та ін.) нерідко залишаються збоку.

На думку авторів, такий підхід не відповідає сучасному стану справ, оскільки у наш час велике значення має досягнення саме нефінансових результатів. Вказані недоліки необхідно здолати в ході подальших досліджень.

Мета дослідження – розробка рекомендацій з модернізації системи мотивації як пріоритетного напрямку підвищення ефективності менеджменту організації. Досягнення заявленої

мети визначене рішенням наступних завдань:

- обґрунтувати рекомендації з проведення модернізаційних змін кадрової політики і універсальну шкалу рівнів мотивації в структурних підрозділах залізничного транспорту;

- визначити характер зв'язку мотиваційної структури працівників з результативністю їх праці як чинника підвищення безпеки руху з урахуванням специфіки роботи локомотивних бригад;

- розробити і обґрунтувати класифікацію передумов аварійних ситуацій з урахуванням виявлених причин помилок в роботі локомотивних бригад

- обґрунтувати механізм мотивації і стимулювання працівників локомотивних бригад, який спрямований на вдосконалення кадрової політики і забезпечення високого рівня безпеки руху потягів.

Результати дослідження

Забезпечити стійке зростання національної економіки дозволить переорієнтація економічної політики України не лише на формування великого внутрішнього ринку, але і розвиток високої якості людського капіталу. Нова соціально-економічна політика повинна підтримувати незахищені верстви населення, але основний упор, на нашу думку, необхідно зробити на креативний клас і створення нових моделей трудової поведінки, в основі яких закладені ціннісні орієнтації персоналу, затребувані не лише організацією, але і суспільством. Результативність інноваційної діяльності залежить від здатності організацій раціонально використовувати і примножувати людський капітал. Стимулювання до безперервного розвитку рівня кваліфікації фахівців і формування лояльності, почуття патріотизму до своєї організації, соціальної відповідальності бізнесу, посилюють ці здібності. Тому дуже важливими у вдосконаленні інноваційної діяльності організацій виявляються процеси функціонування системи відтворення фахівців відповідних новій політиці соціально-економічного розвитку. Комплекс заходів, спрямованих на розвиток професійних здібностей і особових якостей працівників організацій в цілях підвищення потенціалу інноваційної діяльності, може бути розшире-

ний за рахунок вдосконалення системи управління якістю людського капіталу на основі формування позитивної мотивації. Формування позитивної мотивації в системі розвитку людського капіталу повинно розглядатися як генератор «пулу нематеріальних ресурсів» і стати невід'ємною частиною управління інноваційною діяльністю організації, вдосконалення кадрової політики.

Нами пропонується розширити зміст кадрової політики за рахунок включення в неї заходів щодо формування і підтримки мотиваційного клімату організації. При цьому під мотиваційним кліматом нами розуміється наявність у колективу організації зацікавленості в досягненні її цілей, тобто позитивну групову мотивацію працівників (яка, на наш погляд, є ключовим елементом корпоративної культури). Без забезпечення позитивного мотиваційного клімату складно добитися лояльності персоналу і, отже, цілей кадрової політики.

Пропонований нами підхід заснований на теоріях мотивації «Y» і «Z». Перша з них свідчить, що людині так само природно працювати, як і проводити дозвілля, важливо лише забезпечити йому зміст роботи, що влаштовує його, і створити прийнятні умови праці. Відповідно до другої теорії, працівник в певних умовах готовий ідентифікувати себе з працедавцем (організацією), і завдання менеджменту полягає в тому, щоб забезпечити виконання цих умов. Таким чином, мотиваційна компонента у складі кадрової політики має бути націлена на формування змісту праці, що влаштовує працівників, створення необхідних умов праці і забезпечення умов, які дозволять працівникові ідентифікувати себе з працедавцем.

При використанні пропонованого підходу, заходи кадрової політики в частині функції мотивації виходять за межі традиційних способів матеріального і нематеріального стимулювання, що наведено в табл. 1.

Важливу роль в сучасних організаціях придбаває створення комфортних умов праці співробітників. Йдеться не лише про правильну організацію робочих місць, але і про підтримку сприятливого соціально-психологічного клімату і попередження конфліктів, забезпечення довірчої взаємодії між керівництвом і підлеглими.

Таблиця 1 – Модернізаційні зміни кадрової політики організації

Напрями	Рекомендації
Підбір персоналу	Рекомендується відбирати співробітників відповідно до розробленого мотиваційного профілю, тобто враховувати не лише їх кваліфікацію, але також мотиви і стимули
Адаптація співробітників	Особливий акцент на діяльність з «вбудовування» нових працівників в ціннісне поле організації, їх імплементацію в організаційну культуру
Формування оптимального мотиваційного профілю працівників	Диференціація мотиваційного профілю за підрозділами і посадами з метою підбору складу і поєднання мотивів і стимулів, що якнайкраще сприяє досягненню цілей організації, передусім, – нефінансових.
Розробка посадових обов'язків	Ключова мотиваційна мета – забезпечити високу привабливість змісту трудової діяльності для працівників і максимально повно реалізувати їх трудовий потенціал
Мотиваційний аудит	Інноваційний напрям діяльності, що має на увазі контроль ефективності системи стимулювання праці, тобто перевірку відповідності комплексу заходів стимулювання цілям організації і потребам співробітників

Джерело: розроблено авторами

Це вимагає включення в систему управління людськими ресурсами заходів щодо мотиваційного супроводу організаційних трансформацій.

Для забезпечення адекватного оцінювання рівня і якості реалізації функції мотивації в системі управління персоналом, вимагається розробка універсальної шкали рівнів моти-

вації. Це дозволить не лише порівнювати результативність кадрової політики різних організацій, але і відстежувати динаміку розви-

тку цього напряму управлінської діяльності в часі. Нами пропонується 4-ступінчаста шкала рівнів мотивації, яка представлена в табл. 2.

Таблиця 2 – Рівні мотивації в організації

Найменування	Зміст
Слабка мотивація	Спостерігається відторгнення мотиваційних зусиль організації. Досягнення відповідних цілей або виконання відповідних дій неприйнятне для працівника. Добитися від нього виконання цих дій можна тільки шляхом жорсткого примусу із застосуванням соціально неприйнятних заходів, або, як варіант, за рахунок значного економічного стимулювання, розмір якого робить спробу добитися від працівника здійснення цих дій економічно недоцільним
Задовільна мотивація	Спостерігається задовільний рівень мотиваційних зусиль організації. Працівник в принципі зацікавлений в здійсненні відповідних дій, проте без додаткового спонукання (внутрішнього або зовнішнього) виконувати їх не буде. Розмір цього спонукання може бути як економічно прийнятним для працедавця, так і неприйнятним – усе визначається величиною запитів працівника і можливостями працедавця
Задовільна мотивація	Рівень мотивації працівника достатній для того, щоб виконувати ті або інші дії завдяки наявності внутрішнього або зовнішнього спонукання. Міра достатності може бути різною, що проявляється в мірі ентузіазму, яка демонструється працівником
Добра мотивація	Здійснення відповідних дій природне для працівника, він просто не готовий поступати інакше. У разі достатньої мотивації працівник виконує ці дії в очікуванні внутрішньої або зовнішньої винагороди, тоді як природні дії виконуються ним через неможливість поступити інакше. Природність є вищим рівнем прояву мотивів, коли самі ці мотиви вже непомітні і значною мірою втратили свою силу, але при цьому працівник все одно продовжує поводитися відповідно до виниклої на їх основі системи цінностей. Саме до цього прагне працедавець, створюючи корпоративну культуру і вбудовуючи в неї працівника – щоб співробітник природно виконував те, що від нього вимагається, при мінімумі контролю і стимулюючої дії з боку працедавця

Джерело: розроблено авторами

Аналіз практики експлуатації українських залізниць показав, що однією з основних причин аварій є людський чинник. Тому має велике прикладне значення виявлення чинників мотивації членів локомотивних бригад для того, щоб шляхом дії на них у рамках реалізації заходів кадрової політики мінімізувати ризик аварії, тобто забезпечити досягнення важливої нефінансової мети Укрзалізниці (УЗ). Відмітимо, що це питання в українській науковій літературі не отримало достатнього віддзеркалення, тому виявлення чинників мотивації членів локомотивних бригад має також безперечну теоретичну цінність. Виконане нами дослідження мало на меті вивчити характер зв'язку мотиваційної структури працівників з результативністю їх праці як

чинника підвищення безпеки руху з урахуванням специфіки роботи локомотивних бригад.

Дослідження проводилося в три етапи:

- визначення мотиваційних цінностей працівників локомотивних бригад з використанням анкетного опитування і контент-аналізу;
- узагальнення результатів дослідження і виявлення чинників мотивації, спрямованої на підвищення безпеки руху з урахуванням специфіки роботи локомотивних бригад;
- дослідження залежності ефективності професійної діяльності локомотивних бригад від міри розвитку їх мотиваційних цінностей.

У дослідженні брали участь машиністи локомотивних депо Південної залізниці УЗ, які працюють в локомотивних бригадах вантажного і пасажирського руху. Аналіз результатів анкетного опитування показав, що для більшості опитуваних робота, в першу чергу, є засобом задоволення потреб, при цьому для них важливо мати хороші умови праці і сприятливий клімат в колективі. Було встановлено, що практично усі потреби отримали досить високі оцінки. При цьому така потреба, як цікава робота і можливість творчості набрала найменшу кількість балів, соціальні пільги найбільш важливі для категорії працівників старше 50 років, але і для молоді вони мають велике значення. З віком знижується потреба в можливостях просування після служби і саморозвитку. Хороші стосунки з керівниками цінують більше у віковій категорії від 21 до 30 років, а стабільність в колективі важлива для працівників старше 50 років.

Результати оцінки пріоритетності потреб працівників локомотивних бригад у вересні 2016 р. наступні:

- фізіологічні потреби – 37 % (зарплата – 28 %, умови праці – 9 %);
- потреби в безпеці – 36 % (соціальні пільги – 29 %, стабільність колективу – 7 %);
- психологічні потреби, потреби приналежності до малої групи (психологічний клімат в колективі, хороші взаємини з керівником) – 10 %;
- потреби у визнанні і пошані (можливість просування по службі, самостійність, відповідальність) – 9 %;
- потреби в розкритті свого потенціалу (цікава робота, можливість творчості, саморозвитку) – 8 %.

Від людини, що вибрала професію машиніста, вимагається не лише наявність професійних навичок, вольових якостей, емоційної стійкості, позитивної мотивації до праці, але і високих функціональних резервів організму, а також уміння підтримувати необхідний рівень працездатності упродовж усього циклу виконання рейсу. Висока відповідальність за життя людей і збереження вантажів, точність і швидкість дій при управлінні локомотивами, особливо у швидкісному русі, доскональне знання профілю шляху, необхідність швидко-го перемикавання уваги, велика кількість нічних змін – далеко неповний перелік вимог, які пред'являє машиністові його професія. В

сукупності ці чинники сприяють розвитку високої міри нервово-емоційної напруги, що особливо різко проявляється при виникненні нештатних ситуацій. Ці специфічні моменти повинні враховуватися в системі мотивації членів локомотивних бригад. В зв'язку з цим, нами розроблена класифікація передумов аварійних ситуацій з урахуванням виявлених причин помилок в роботі локомотивних бригад, яка наведена на рис. 1.

При формуванні мотиваційного механізму слід враховувати причини помилок в роботі локомотивних бригад, які впливають на рівень забезпечення безпеки руху потягів.

В ході дослідження нами розроблений механізм мотивації і стимулювання працівників локомотивних бригад, який спрямований на вдосконалення кадрової політики і забезпечення високого рівня безпеки руху потягів (рис. 2).

Система мотиваційного менеджменту локомотивних бригад ділиться на дві підсистеми, що враховують інтереси, з одного боку, працівника, а з іншої – організації. З позиції працівника основними мотивами є оцінка матеріальної винагороди, її вірогідність, умови праці, соціальне забезпечення, зацікавленість в праці, психологічний клімат, взаєморозуміння з керівником і доступність інформації про стимулюючі виплати і подальші плани розвитку організації. У разі виконання цих умов працівник докладає максимальні зусилля для досягнення результату. Внаслідок цього він отримує задоволення у вигляді внутрішньої, зовнішньої винагороди і винагороди, що сприймається як справедлива. Сукупність цих винагород призводить до розуміння необхідності продуктивно працювати, і людина береться за ту ж роботу з великим ентузіазмом і самовіддачею, що призводить до зростання продуктивності і якості праці. При цьому необхідно враховувати заходи, спрямовані на поліпшення мотивації праці, що реалізуються організацією.

В сукупності виконання менеджментом організації перерахованих заходів призводить до очікуваного результату, дозволяючи підвищити безпеку руху на залізничному транспорті. Але цей результат досягається тільки в комплексі з успішним функціонуванням першої підсистеми.

Рисунок 1 – Причини помилок в роботі локомотивних бригад, які необхідно враховувати при розробці системи мотивації (розроблено авторами)

Оцінка ефективності впровадження запропонованої системи мотиваційного менеджменту виконана на матеріалах конкретного структурного підрозділу ПЗ. При цьому враховувалися такі аспекти, як витрачання засобів на соціальне забезпечення працівників, їх підвищення кваліфікації, поліпшення умов праці, додаткові витрати на преміювання, інформаційне забезпечення діяльності в цілях підвищення мотивації та ін.

У дослідженні було враховано, що в ході впровадження розроблених мотиваційних механізмів змінюватимуться рівні витрат і нефінансових результатів, яким може бути

дана фінансова оцінка. Зокрема, рівень забезпечення безпеки, що досягається при експлуатації залізничного транспорту, оцінювався через відвернений матеріальний збиток. У наших розрахунках також враховані витрати на проведення контрольних досліджень рівня мотивації працівників (табл. 3).

В результаті проведених розрахунків автором встановлено, що при збільшенні рівня мотивації на 15 і 25 % слід чекати позитивний ефект від впровадження мотиваційного механізму як засобу підвищення рівня безпеки руху.

Рисунок 2 – Структурна схема механізму мотивації локомотивних бригад (розроблено авторами)

Таблиця 3 – Розрахунок економічного ефекту від впровадження нових мотиваційних механізмів, тис. грн.

Збільшення рівня мотивації	Зміни, %		
	5	15	25
Економія за рахунок зниження суми збитку	49018	147053	245088
Витрати, в т.ч.:	132183	149679	83836
- одноразові	69970	69970	69970
- поточні	62213	79709	13866
Економічний ефект	-20952	77083	175118

Джерело: розроблено авторами

У разі недосягнення рівня мотивації в 15 %, застосування мотиваційного механізму економічно недоцільно. Цей мотиваційний механізм може бути використаний для усіх структурних підрозділів ПЗ. Необхідно тільки враховувати важливість конкретних потреб в структурі мотиваційних чинників різних категорій співробітників і посилювати дію на працівників за допомогою максимального задоволення найбільш значущих потреб.

Висновки

1. У сучасних умовах рішення задачі нарощування прибутку, яка є традиційно пріоритетною для комерційних підприємств, стає тісно

пов'язаним з тим, наскільки ефективно організація уміє досягати нефінансових цілей (підвищення задоволеності споживачів, нарощування якості продукції і так далі). Особливе значення досягнення нефінансових цілей має для тих підприємств, проблеми у функціонуванні яких можуть бути пов'язані зі значними матеріальними і нематеріальними втратами як для самих цих підприємств, так і для їх споживачів і для суспільства в цілому (коли однією з ключових нефінансових цілей таких організацій є забезпечення безпеки своєї виробничої діяльності). До таких підприємств, поза сумнівом, відносяться і структурні підрозділи залізничного транспорту.

Традиційний інструментарій управління мотивацією працівників при цьому погано підходить для спонукання персоналу до досягнення нефінансових цілей. Це відбувається з ряду причин. Передусім, досить складно визначити, які зусилля працівники докладають для досягнення таких цілей (у разі структурних підрозділів залізниць йдеться про забезпечення безпеки). Структурний підрозділ може виявити випадки порушення безпеки, але йому украй скрутно встановити, скільки випадків було відвернене або не виникло завдяки добросовісній і професійній поведінці співробітників. Але саме забезпечення такої поведінки і є ключовим чинником безпеки перевезень. Крім того, скрутно встановити зв'язок між рівнем досягнення нефінансових цілей і механізмом заохочення працівника. Таким чином, виявляється, що традиційний інструментарій управління мотивацією співробітників виявляється неефективним саме тому, що він спрямований на спонукання персоналу до яких-небудь дій, результат яких піддається контролю, і може бути пов'язаний із заохоченням працівника (яке буде здійснено після досягнення результату), тоді як нефінансові цілі припускають наявність у працівника внутрішньої мотивації до їх досягнення (оскільки вимагають постійної поведінки відповідно до певних стандартів і правил). Тобто працівник прагне забезпечити досягнення цих нефінансових цілей не тому, що чекає на це заохочення, а тому, що для нього природно прагнути до цих цілей, він добровільно бере на себе відповідальність за їх досягнення (зрозуміло, у рамках своїх посадових обов'язків). Очевидно, що така пове-

дінка співробітника можлива тільки у тому випадку, якщо він ототожнює себе зі структурним підрозділом і має високий рівень лояльності.

2. Хоча проблематика трудової лояльності в цілому досить добре вивчена, можна констатувати, що в сучасних наукових роботах йдеться про різного роду точкових заходах, покликаних забезпечити її досягнення. Нам такий підхід здається внутрішньо суперечливим, оскільки трудова лояльність охоплює усю поведінку працівника на робочому місці. Тобто точкових заходів для її формування недостатньо. З цієї причини ми вважаємо за можливе ввести нове для менеджменту поняття мотиваційного клімату на підприємстві, який є наявністю у колективу зацікавленості в спільній роботі на благо підприємства. На нашу думку, кадрова політика підприємства має бути розширена за рахунок включення в неї формування сприятливого мотиваційного клімату, тобто створення такої обстановки, в якій працівник щиро прагне до досягнення значущих для підприємства цілей, у тому числі і нефінансових, і включення в перелік інструментів кадрової політики тих заходів, які дозволять формувати сприятливий мотиваційний клімат.

Формування мотиваційного клімату займає проміжне положення між формуванням корпоративної культури і розробкою системи мотивації персоналу.

3. До дієвих інструментів вдосконалення кадрової політики з урахуванням вимог мотиваційного клімату ми відносимо:

- формування оптимального мотиваційного профілю працівників (за підрозділами і посадами), тобто того складу і поєднання мотивів і стимулів, яке якнайкраще сприяє досягненню цілей організації (причому не лише з точки зору забезпечення необхідних значень випуску продукції, виручки і так далі, але і якості взаємодії з колегами і клієнтами, формування стійкого трудового колективу);

- ретельний підбір персоналу. Найчастіше підбором персоналу розуміється пошук співробітників, чия кваліфікація, досвід, інтелектуальні, фізичні і психічні характеристики якнайкраще відповідають змісту виконуваної роботи. Проте ми пропонуємо відбирати співробітників відповідно до розробленого

мотиваційного профілю, тобто враховувати не лише їх кваліфікацію, але і мотиви і стимули. Інакше кажучи, простіше із самого початку формувати трудовий колектив, зацікавлений в досягненні певної мети і у виконанні певної діяльності, чим змушувати його до їх досягнення за допомогою різноманітних стимулів;

- адаптація співробітників. Під цим ми розуміємо передусім «вбудовування» нових працівників в ціннісне поле організації (з урахуванням специфіки конкретного підрозділу), щоб співробітник сприйняв ці цінності і почав розділяти їх (фактично для того, щоб потреба в їх виконанні стала для нього природною). Інакше кажучи, йдеться про додаткове наближення мотиваційного профілю працівника до оптимального мотиваційного профілю, встановленого організації, або, точніше, про конкретизацію мотиваційного профілю працівника з урахуванням специфіки вимог організації;

- розробка рекомендацій по складу посадових обов'язків за різними посадами і по організації і реорганізації виробничого процесу з тим, щоб забезпечити високу привабливість змісту трудової діяльності для працівників і максимально повно реалізувати їх трудовий потенціал;

- наукове обґрунтування заходів стимулювання. Йдеться про створення такої комбінації формальних (грошових, матеріальних негрошових і нематеріальних) і неформальних стимулів, яка забезпечить якнайповнішу реалізацію людського капіталу підприємства (за рахунок відповідності цієї комбінації запитам співробітників);

- мотиваційний аудит – контроль ефективності системи стимулювання праці на підприємстві, тобто перевірка відповідності комплексу заходів стимулювання, використовуваних організацією, цілям самої організації і її окремих підрозділів, а також потребам співробітників;

- створення комфортних умов праці співробітників. Йдеться як про правильну організацію робочих місць, так і про підтримку сприятливого соціально-психологічного клімату і попередження конфліктів, забезпечення до-

вірчої взаємодії між керівництвом і підлеглими;

- розробка мотиваційного супроводу організаційних трансформацій і рішення виробничих проблем;

- контроль мотиваційного профілю співробітників.

4. Кадрова політики має бути спрямована на формування і підтримку сприятливого мотиваційного клімату в організації. Для цього необхідно: 1) зміна підходу до застосування традиційних інструментів кадрової політики (таких, як підбір і аудит персоналу) шляхом обліку того, як їх використання позначиться на стані мотиваційного клімату, і, 2) розширення складу інструментів кадрової політики за рахунок включення в нього засобів формування оптимального кадрового складу організації з точки зору забезпечення відповідності мотиваційних профілів співробітників оптимальним мотиваційним профілям, встановленим для відповідних посад і підрозділів. Розробка цих профілів, у свою чергу, повинна ґрунтуватися на вимогах до стану мотиваційного клімату.

5. Нами була встановлена структура мотивації співробітників трудових колективів локомотивних бригад і отримана кількісна оцінка рівня мотивації. Було виявлено, що цей рівень порівняно невисокий, і його збільшення благотворно позначиться на безпеці перевезень.

Нами запропоновано розгорнутий механізм формування мотиваційного клімату для співробітників трудових колективів локомотивних бригад, який сприяє розробці конкретних заходів, що дозволяють створити у машиністів і їх помічників зацікавленість в досягненні нефінансових цілей, тобто в забезпеченні високого рівня безпеки руху.

Розрахунки показали, що запропонований нами механізм у разі його використання як основи для формування кадрової політики принесе значущий економічний ефект завдяки підвищенню безпеки перевезень, проте умовою отримання цього ефекту є підвищення мотивації персоналу не менше, чим на 15 %.

Список інформаційних джерел

1. Пакулина А. А. Мотивационное управление как функция активизации трудовых коллективов (региональные аспекты) : дис. ... канд. экон. наук / Рос. экон. акад. им. Г. В. Плеханова. Москва, 1997. 217 с.
2. Євсєєва О. О., Пакуліна А. А. Система мотиваційного управління активізацією праці. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2002. Вип. 128. С. 172–176.
3. Колот А. М. Мотивація персоналу. Київ : КНЕУ, 2002. 337 с.
4. Лугова В. М., Сасіна Л. О. Гармонізація інтересів суспільства, організації і особистості при функціонуванні механізму мотивації. *Управління розвитком*. 2004. № 1. С. 78–82.
5. Дороніна М. С., Сасіна Л. О., Лугова В. М., Надьон Г. М. Механізм мотивації управлінського персоналу. Харків : АдвАтм, 2010. 240 с.
6. Мотивация персонала. Ключевой фактор менеджмента / Й. Кондо [и др.] ; пер. с англ. Е. П. Маркова. Киев : АДЕФ-Украина ; Нижний Новгород : Приоритет, 2007. 206 с.
7. Оганезова Г. В. Мотиваційний механізм в системі управління інноваційної сфери : автореф. дис. ... канд. экон. наук / ХНУ імені В. Н. Каразіна. Харків, 2006. 19 с.
8. Пакулін С. Л. Використання мотиваційних важелів підвищення ефективності функціонування підприємств регіону. *Траєкторія науки*. 2016. №2(7). С. 2.16-2.29. URL: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/49>.
9. Пакулін С. Л., Пакуліна А. А. Мотиваційні важелі підвищення ефективності функціонування підприємств Східного економічного району. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2009. Вип. 255. Т. VII. С. 1827–1833.
10. Пакулін С. Л. Стратегічний напрямок вдосконалення мотиваційного механізму роботи підприємств регіону. *Наука і освіта – 2005* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 7-21 лютого 2005 р. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. Т. 89. С. 4–5.
11. Семикіна М. В. Нова парадигма мотивації праці в системі розвитку соціально-трудових відносин. *Економіка и управление*. 2011. № 3. С. 111–117.
12. Червінська Л. П. Управління мотивацією персоналу. Київ : КНЕУ, 2015. 201 с.

© А. А. Пакуліна, Г. С. Пакуліна, Н. С. Христосова

Стаття отримана 20.10.2016, прийнята 28.10.2016, оприлюднена online 30.10.2016

Modernization of motivation as a major direction of management efficiency increase

Pakulina Alevtyna

*Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture,
Department of Economics, PhD in Economics, Associate Professor, Ukraine*

Pakulina Hanna

*Ukrainian State University of Railway Transport,
Bachelor's Degree student specialty "Economics of enterprise", Ukraine*

Khrystosova Nataliia

*Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture,
Bachelor's Degree student specialty "Economics of enterprise", Ukraine*

Abstract. Modernization of motivation system as the priority direction of increasing management efficiency is necessary for the sustainable growth of the national economy of Ukraine. The article substantiates the recommendations for the modernization of human resources policy and universal scale of motivation levels in organizations. The authors define the relation of motivational patterns of employees to the productivity of their labor as a factor of increasing the safety of the specific work of locomotive crews. Classification of emergency preconditions with considering identified causes of errors in the locomotive crew work has been developed and grounded. The article scientifically substantiates the mechanism of motivation and stimulation of workers of locomotive crews, which aims at improving personnel policies and ensuring a high level of safety of trains.

Keywords: motivation; human resources; management; modernization; efficiency.

UDC 65.005.5

JEL Classification: M5

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-8>

References

1. Pakulina, A. A. (1997). *Motivacionnoe upravlenie kak funkciya aktivizacii trudovyh kolektivov (regional'nye aspekty)* [Motivational management as a function of activation of labor collectives (regional aspects)] (Doctoral dissertation). Moscow, Russia: Ros. jekon. akad. im. G. V. Plehanova (in Russian).
2. Yevsieieva, O. O., & Pakulina, A. A. (2002). Systema motyvatsiinoho upravlinnia aktyvizatsiieu pratsi [Motivational management system activation works]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, 128, 172–176 (in Ukrainian).
3. Kolot, A. M. (2002). *Motyvatsiia personalu* [Personnel motivation]. Kyiv, Ukraine: KNEU (in Ukrainian).
4. Luhova, V. M., & Sasina, L. O. (2004). *Harmonizatsiia interesiv suspilstva, orhanizatsii i osobystosti pry funktsionuvanni mekhanizmu motyvatsii* [Harmonisation of public interest, organization and individual in the functioning mechanism of motivation]. *Upravlinnia rozvytkom*, 1, 78–82 (in Ukrainian).
5. Doronina, M. S., Sasina, L. O., Luhova, V. M., & Nadon, H. M. (2010). *Mekhanizm motyvatsii upravlinskoho personalu* [The mechanism of management's motivation]. Kharkiv, Ukraine: AdvAtm (in Ukrainian).

6. Kondo, I. (Ed.). (2007). *Motivacija personala. Kljuchovoj faktor menedzhmenta* [Motivation. A key factor management]. Kyev, Ukraine: ADEF-Ukrayna; Nyzhnyi Novhorod, Russia: Pryorytet (in Russian).
7. Ohanezova, H. V. (2006). *Motyvatsiyni mekhanizm v systemi upravlinnia innovatsiinoi sfery* [Motivational mechanism in the system of innovation sphere] (Doctoral thesis). Retrieved from <http://disser.com.ua/content/337623.html> (in Ukrainian).
8. Pakulin, S. L. (2016). Vykorystannia motyvatsiynykh vazheliv pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia pidpriemstv rehionu [Use of motivational levers of increase of efficiency of functioning of enterprises of region]. *Path of Science*, 2(2), 2.16-2.29. Retrieved from <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/49> (in Ukrainian).
9. Pakulin, S. L., & Pakulina, A. A. (2009). Motyvatsiini vazheli pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia pidpriemstv Skhidnoho ekonomichnoho raionu [Motivational leverage improvement of the enterprises of the Eastern economic region]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, 7(255), 1827–1833 (in Ukrainian).
10. Pakulin, S. L. (2005). *Stratehichniy napriamok vdoskonalennia motyvatsiinoho mekhanizmu roboty pidpriemstv rehionu* [The strategic direction of improving motivation mechanism of enterprises in the region]. In *Nauka i osvita – 2005. Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Vol. 89, pp. 4-5). Dnipropetrovsk, Ukraine: Nauka i osvita (in Ukrainian).
11. Semykina, M. V. (2011). Nova paradyhma motyvatsii pratsi v systemi rozvytku sotsialno-trudovykh vidnosyn [Labour motivation: a new paradigm in competitive environment]. *Jekonomika i upravlenie*, 3, 111–117. Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/Chnch_ekon/2011_2/11smvuks.pdf (in Ukrainian).
12. Chervinska, L. P. (2015). *Upravlinnia motyvatsiieiu personalu* [Manage personnel motivation]. Kyiv, Ukraine: KNEU (in Ukrainian).

© A. Pakulina, H. Pakulina, N. Khrystosova

Received 2016-10-20, Accepted 2016-10-28, Published online 2016-10-30

Эксперименты в области музыкального звучания в камерно-инструментальном творчестве Родиона Щедрина

Зайцева Марина Леонидовна

Государственная классическая академия имени Маймонида Московского государственного университета дизайна и технологий, кафедра аналитической методологии и педагогики музыкального образования, доктор искусствоведения, профессор, Россия

Аннотация. В статье научно обоснованы особенности музыкального мышления Р. Щедрина. На примере анализа фортепианных сочинений Р. Щедрина «В подражание Альбенису», «Юмореска», переложенных для скрипки и фортепиано Д. М. Цыгановым, «Балалайка» для скрипки соло без смычка выявлены новации композитора в области скрипичного звучания. Обосновано, что поиск новых выразительно-колористических ресурсов скрипки обусловлен стремлением композитора открыть новые звуковые миры, создать оригинальное произведение, в котором мастерски реализуются сложнейшие творческие задачи.

Ключевые слова: Р. Щедрин; музыкальное искусство; камерная музыка; эксперименты в области музыкального звучания.

УДК 78.01

LCC Subject Category: M2147-2188

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-1>

Введение

Родион Щедрин – яркая фигура отечественной академической музыки рубежа XX-XXI вв., выдающийся композитор, создавший множество сочинений самых различных жанров. Стиль его произведений узнаваем: при всей многоплановости его музыкальных пристрастий можно отметить единство методов творчества, всей системы средств музыкальной выразительности. Будучи хранителем национальных основ отечественной музыкальной культуры, он, вместе с тем, смело применяет авангардные техники. Элементы додекафонии, алеаторики, сонорики, пуантилизма обогащают его музыкальный язык, но не вытесняют окончательно базовые классические принципы ладо-тонального и позиционного мышления. Сложность, многоплановость сочинений Р. Щедрина обусловлена тем, что в них синтезируются приемы неофольклоризма, неоромантизма, авангарда, классики. Мозаичность художественных приемов преодолена при помощи ярко выраженной константности принципов творчества. Щедрин создает уникальную, узнаваемую авторскую систему средств выразительности, в каждом его произведении проявляется ха-

рактерная личностная позиция, авторское мировидение. Своеобразие творческого наследия композитора делает его чрезвычайно привлекательным как исполнителей, так и исследователей.

Многие творческие находки композитора в области музыкального звучания отражали общую тенденцию музыкального искусства XX века по расширению границ музыкального звука, исследования его тембровых, колористических и экспрессивных возможностей. Эксперименты в данном направлении проводились композитором в произведениях для различных инструментов. Звуковая красочность солирующего инструмента (фортепиано, скрипки и др.) интересует композитора так же, как и тембровая палитра оркестрового звучания. Изучение поисков Р. Щедрина по раскрытию выразительных возможностей музыкального звука в камерно-инструментальных жанрах, представляется актуальным, так как позволяет понять художественный смысл проводимых экспериментов, понять их значение в процессе формирования индивидуального стиля композитора.

Творчество Родиона Щедрина достаточно часто становилось объектом научных исследова-

дований, посвященных общим проблемам современной музыки. Некоторый спад научного интереса к творчеству композитора у отечественных музыковедов был отмечен в 90-е годы XX века, что связано с отъездом композитора за пределы России. Для понимания смысла экспериментов в области музыкального звука в камерно-инструментальном творчестве Р. Щедрина были использованы также авторские статьи, рецензии, «монологи разных лет» [1; 2] и интервью композитора: «Путь композитора – это марафон» [3], «В выражении «живой классик», я радуюсь слову «живой»!» [4], «Музыка ждет нового гения» [5], фильмы о жизни и творчестве маэстро и др. подобные материалы.

Цель исследования – выявление выразительного потенциала новаций в области музыкального звучания в творчестве Р. Щедрина. Достижение этой цели видится в решении следующих взаимообусловленных задач:

- выявить основные черты индивидуального стиля композитора;
- рассмотреть проблему соотношения новаторства и традиций в музыкальном мышлении Р. Щедрина;
- проанализировать приемы расширения технических и выразительных возможностей музыкального звука в камерно-инструментальном творчестве композитора.

Материалом исследования являются фортепианные сочинения Р. Щедрина «В подражание Альбенису» (1959 г.), «Юмореска» (1957 г.), переложенные для скрипки и фортепиано Дмитрием Михайловичем Цыгановым, «Балалайка» для скрипки соло без смычка (1997 г.).

Аналитическая работа, проведенная в ходе изучения вопроса об экспериментальной деятельности Р. Щедрина в области музыкального звучания, позволяет ввести в сферу научного знания избранные камерно-инструментальные произведения и сформировать новые ракурсы рассмотрения творчества композитора.

Результаты исследования

Об облике мастера – выдающегося отечественного композитора говорил его друг, поэт

Андрей Вознесенский: «Чего бы ни касался Родион Щедрин – он Великий Мастер. Он может быть одет в джинсовку, в водительскую кожанку, в литой костюм для виндсерфинга – все равно под этой суетной экипировкой просвечивает облегающая сильный торс прозодежда Мастера – консерваторский фрак, отливающий черным металлом, – звонкие латы Рыцаря искусства. И как рыцарь он сурово одинок» [2, с. 190]. Композитор имеет дело с «космическим строем» через партитуру мировой гармонии. Музыка – это познание идеалистической основы нашего мира через звук. В этом и заключается миссия Щедрина на земле. Он – хранитель Ордена профессионализма. Вся жизнь его до секунды посвящена искусству [2, с. 191].

Родион Константинович Щедрин родился 16 декабря 1932 года в Москве, но родственники по линии отца долгое время жили в маленьком городе Алексин. Его отец, Константин Михайлович Щедрин, был музыкантом и педагогом. Рос он в музыкальной среде, но особого интереса к музыке не чувствовал. Мечтал же Родион Константинович стать моряком. Пережив начало войны (мальчик дважды сбегал на фронт), эвакуацию, Р. Щедрин по настойчивому желанию отца поступает в ЦМШ при Московской консерватории. Отец очень хотел приобщить сына к музыке, однако не замечал в мальчике сильного желания заниматься музыкой. После длительных размышлений Константин Михайлович намеренно подал документы Родиона в нахимовское училище [6]. Шла война, и поэтому документы задержались. По счастливому случаю в это время (конец 1944 г.) открылось Московское хоровое училище. Как комментировал данный факт Родион Константинович в фильме «Щедрин о Щедрине»: «Случай играет основополагающую роль, но дальше, как ты к этому случаю отнесешься, услышишь ли ты его – голос твоего ангела-хранителя, который и дает тебе этот случай, сумеешь ли ты его реализовать». Директор училища А. В. Свешников предложил К. М. Щедрину вести курс истории и теории музыки. Константин Михайлович согласился с условием зачисления сына в число учащихся, это был последний шанс направить сына на музыкальный путь [6]. «Мальчишка он музыкальный, – сказал мой отец, – и петь любит, но чудовищно разболтан и недисципли-

нирован. Может быть, Вы послушаете его? Я, грешным делом, уже послал документы в Нахимовское училище – дома сладу с ним нет. Послал, да жаль: слух абсолютный. Вы – его последний «музыкальный шанс!» – вспоминает Родион Константинович [1, с. 11].

Любовь к музыке родилась через пение в хоре, где величественное звучание человеческих голосов, как музыкальных инструментов, очень вдохновляло, поражало мальчика. Свешникову удалось привить к Родиону и всем своим подопечным непреходящую любовь и верность музыке. Первыми сочинениями Щедрина были произведения для хора, исполняемые в то время силами учащихся училища [1, с. 12].

Очень часто к учащимся хорового училища приезжали с концертами и мастер-классами крупнейшие композиторы и исполнители – Д. Д. Шостакович, А. И. Хачатурян, С. Т. Рихтер, Э. Г. Гилельс, Я. В. Флиер. В 1947 г. в училище проходил конкурс композиторов, посвященный 30-летию комсомола, председателем жюри которого был А. И. Хачатурян. Щедрин одержал победу и взял первую премию. В 1950 году Родион Щедрин пополнил ряды студентов Московской консерватории. Начал обучение сразу на двух факультетах – фортепианном и композиторском. В классе фортепиано он учился у Я. В. Флиера. На уроках у Флиера молодой Щедрин осваивал не только технические возможности владения фортепиано, но и познавал закономерности музыкального искусства в целом. Композицию Родиону Константиновичу преподавал Ю. А. Шапорин. Своих педагогов Родион Константинович называет огромной удачей в своей жизни [6].

С самого начала своего творческого пути Щедрин стремится к новым высотам, оглядываясь и побеждая неудачи и ошибки, находит новые пути в достижении поставленных целей. В фильме «Щедрин о Щедрине» композитор рассказывает: «... В первых своих работах я вижу «море» наивности, несовершенства и ошибок. Но, тем не менее, такой я был.... Стыдиться мне нечего. По крайней мере, писал искренне и честно, так я думаю» [7].

Впервые идеи о претворении национальных тем в своем музыкальном искусстве Родион Щедрин воплотил в Фортепианном концерте и в балете «Конек-Горбунок», созданных в

середине 1950-х годов. «Как раз перед написанием этого концерта, – вспоминает сам композитор, – я все лето провел в Белоруссии, в сорока километрах от железной дороги, в совершенной глуши – охотился, рыбачил. Много чего я там навидался и наслышался. И, наверное, больше всего самых разнообразных частушек. Да и сам подпевал местным красавицам, стараясь подладиться под их исполнительский стиль. Так вот эти впечатления, в том числе и чисто акустические, по-видимому, как-то аккумулировались во мне. Подобные ощущения, полные зябких намеков, полутонув, недосказанности, невозможно облечь в четкие словесные формулировки. Да и есть ли в этом нужда?.. Во всяком случае, и сейчас, по прошествии двадцати с лишним лет, я помню, что впечатления того белорусского лета пронизали всю мою сущность – и душу, и мозг, и темперамент, и руку... И я уже просто не мог обойтись без частушки в моем первом крупном сочинении. Теперь иной раз услышишь про фольклор: все открыто, все исчерпано. Чушь! Как Волгу кружкой не испить. Несмотря ни на какие разговоры, каждое новое поколение будет находить в фольклоре неповторимые красоты» [7].

Именно сочинение Фортепианного концерта №1 (1954) стало событием, окончательно повернувшего Р. Щедрина в направлении музыкального творчества. Этот концерт входит в программу пленума Союза композиторов в 1954 г., где Родион Константинович с блеском исполняет его. После чего, на имя Щедрина приходит письмо с оповещением о принятии Щедрина Р. К. в члены Союза композиторов [8, с. 38].

В ходе своего творчества Щедрин отметил для себя две диалектически связанные истины: не существует абсолютной необходимости для композитора идти в ногу со временем, решающую роль в искусстве играет творческая индивидуальность. Главной заповедью Родиона Константиновича была самостоятельность пути: «В искусстве надо идти своим собственным путем. Он может быть и коротким, и длинным, и широким, и узким, но он должен быть своим» [8, с. 270].

Взаимодействие Щедрина с тенденциями искусства XX века – сугубо выборочное, ведь индивидуальность творца не может уложиться в отведенное время. У Щедрина нет последователей творчества, нет своей компо-

зиторской школы, хотя и были ученики, не наблюдается так называемого «Щедринского направления» – в этом заключается его неповторимая индивидуальность, но отчасти одинокая [2, с. 437].

В творчестве Родиона Щедрина прослеживается еще одна диалектическая пара: опровергая значение крупных течений времени, он утвердил существенное значение фундаментальных, родовых, исконных свойств музыкального искусства [9, с. 437]. О современной же музыке Щедрин отзывался двояко, считая не применимым к музыке слово «современная». Музыка, утверждает маэстро, бывает или плохая, или хорошая, и конечно композиторы нашего времени [3]. Современностью называют, как правило, включение в наиболее важные направления данной эпохи. Художник – есть художник, он чувствует, прежде всего, природу искусства, его универсальное предназначение [9, с. 438].

Щедрин – один из немногих композиторов-современников, кто смог охватить почти все музыкальные жанры – от оперы и симфонии до фортепианной миниатюры и музыки к кинофильмам. Однако Щедрин выделяет и свои жанровые приоритеты. Особую любовь питает к музыкально-театральным жанрам, жанру концерта, хоровой и программно-инструментальной музыке.

Обращаясь к русскому фольклору, Щедрин находит в нем точное отражение русской натуры, «души нараспашку», для которой свойственны озорство, лихость и прыть, скрытая грусть, стеснительность и экспрессия чувств. Эти русские «припевки» соединяют в себе, как и русская душа, в одно целое сумасшедшее, безудержное эмоциональное напряжение и целомудренная сдержанность, злая ирония, жестокость взглядов и азартное участие, но умение в сострадание чужой беде. Родион Щедрин отмечает главным достоинством в жанре частушек – «непременное чувство юмора, как в тексте, так и в музыке», что оказывается очень близким его творческой манере. Большая часть его произведений написана на русские темы и сюжеты [10].

Когда же в 1960-е годы Щедрин выводил на авансцену то частушки, то тембр народной певицы, это при большом желании кем-то могло рассматриваться чуть ли не как следование принципам соцреализма: народность,

национальность, партийность. Не одобрялось это и среди ближайших товарищей по искусству. В «Озорных частушках» (Щедрин хотел сначала назвать их «Матерные частушки») композитор видит своей задачей создание нового симфонизма, соответствующего по типу материала. Классическим примером стала «Камаринская» Глинки, где на простом материале фундаментом строился новый тип европейского симфонизма. Щедрин же в своих «Частушках» нашел новую оригинальную форму, которую сам же и назвал «по существу токаттой, тематизм которой складывается из множества мотивов – не одного-двух, а, может быть, семидесяти, когда тематическую функцию приобретает и тембр, и регистр и т.п.» [10]. Композитор ценит традиции классического и национального искусства, что в них содержится неиссякаемый клад творческого вдохновения. Кара Караев сказал о Щедринах так: «Он ищет новое, но хорошо знает старые маршруты, увлечен поиском, но не забывает о пользе традиций, в первую очередь о национальных, о пользе преемственности» [10].

Щедрин экспериментирует в области жанров, создавая уникальные произведения в области музыкального театра: симфонию-балет в форме 25 прелюдий для оркестра (Вторая симфония, «Чайка»); кантаты на тексты инструкций для отдыхающих в пансионате («Бюрократиада») и на текст речи, произнесенной Иегуди Менухиным при вручении ему докторской степени («Моление») и многое другое. В упомянутой Симфонии № 2 «Чайка» (1965 г.) композитор использует монтажный принцип драматургии, соединяя эпизоды (прелюдии) подобно кадрам в кино. Контрастность музыкальных образов обусловлена сложностью художественного замысла, в основе которого лежит идея дуализма бытия, колеблющегося между смертью и жизнью, войной и миром, ненавистью и любовью. В музыкальном плане это сопоставление изображено в виде звуковых ассоциаций, например, образ войны сопровождается траурным шествием, а вот мирное время – автомобильный гудок, настройка оркестра перед выступлением и т.п. Это сочинение с отголосками минувшей войны, эпиграфом из стихотворения Александра Твардовского «В тот день, когда окончилась война...» [11].

Родион Щедрин продолжает экспериментировать. Он придумывает новые разновидности жанров и новые жанры: концерты для оркестра, концерт для поэта хора и оркестра («Поэтория»), опера для концертной сцены («Очарованный странник»), русская хоровая опера («Боярыня Морозова»), русская литургия на канонические церковные тексты, но по мотивам повести Николая Лескова «Запечатленный ангел».

1970-е годы открывают новый период в творчестве Родиона Константиновича. Он углубляется в человеческие проблемы, психологию личности. Наступает время драматической значимости музыки. Открытием на новом творческом пути Щедрина стал балет «Анна Каренина». В этом балете Родион Щедрин показал себя как живописец, виртуозно владеющий различными стилями, как фольклорными, так и современными. Рассказывает о балете автор: «Партитура «Кармен» – одна из самых совершенных в истории музыки. Помимо поразительной тонкости, вкуса, мастерства голосоведения, помимо уникальной в музыкальной литературе «расчетливости» и «экономности», эта партитура, прежде всего, поражает своей абсолютной оперностью. Вот пример идеального постижения законов жанра! Искусство – это царство интуиции, помноженной на высокий профессионализм творца» [2, с. 19].

Период 1960-х и начала 1970-х годов характеризуется наиболее активным творческим общением с Д. Д. Шостаковичем. Их связывала не только дружба, но и признание Шостаковичем Щедрина как композитора. Из письма Д. Д. Шостаковича Родиону Щедрину: «Дорогой Родион Константинович! Много раз пытался дозвониться до Вас и поблагодарить за Вашу великолепную «Кармен-сюиту». Я с огромным восхищением смотрю Вашу партитуру. Крепко жму руку. Д. Д. Шостакович. 24 января 1970 года. Жуковка Московской области» [2, с. 19]. Оценивая успех своих сочинений, Родион Константинович удивляется и радуется, насколько долго живут они в репертуаре исполнителей. «Путь композитора – это марафон» – рассказывает Родион Щедрин газете «Музыка России» [2, с. 20].

Жанровая панорама Щедрина постоянно расширяется, его творчество эволюционирует. В 1967 году композитор обращается к жанру транскрипции. Фрагменты оперы

Ж. Бизе «Кармен» для струнных и ударных получили новое дыхание в одноактном балете Щедрина «Кармен-сюита». Он это сделал с таким тонким чувством стиля, с яркой и неповторимой инструментровкой, что действия балета просто захватывают слушателя и уносят в мир театра.

Говоря о стиле Щедрина, можно сказать, что его творчество не содержит резких стилистических переворотов в зависимости от смены моды. Его стиль – это сложное, эволюционирующее целое, которое находится в резонансе с основными тенденциями музыкального искусства (неофольклоризм, неоромантизм, авангард, полистилистика). Хрестоматийными образцами неофольклоризма 50-60-х годов стали такие произведения Щедрина, как «Озорные частушки» и «Не только любовь». Волной неоромантизма 70-х годов стали некоторые произведения Щедрина («Анна Каренина» и «Романтическая музыка»).

Особое значение в творчестве Родиона Константиновича играет метод полистилистики. Композитор виртуозно владеет ее приемами, которые еще ярче подчеркивают индивидуальный художественный стиль композитора. Наиболее последовательно полистилистика проявляется в инструментальных произведениях композитора. Можно выделить определенные закономерности:

- цитата дается однократно монтажно-коллажным способом и врезается в авторский материал внезапно, не имея связи с окружающей музыкой («Токката-коллаж», Фортепианный концерт №3, «Эхо-соната», «Музыкальное приношение»);
- активный подход к цитированию материала с вариационными изменениями и интенсивной обработкой, где авторский материал сочиняется под цитируемый («Озорные частушки», «Стихиру на 1000-летие Крещения Руси»);
- цитирование техники чужого стиля, или цитируется какой-либо жанр, где в роли заимствованного материала выступает мастерски стилизованная тема автора, соединяются стилистические пласты («Контрасты», цикл «Полифоническая тетрадь»);
- транскрипции («Кармен-сюита», «Детская», «Два танго Альбениса»).

Несмотря на насыщенную композиторскую деятельность, Щедрин проявляет талант и в исполнительском искусстве. В 90-е годы Родион Константинович подарил слушателям много сочинений для солирующих инструментов, в частности для скрипки: Концерт для скрипки и струнного оркестра (1997), концерт для скрипки, трубы и струнного оркестра (2004), «Балалайка» для скрипки соло и др. В 1992 году президент России Борис Ельцин вручил композитору государственную премию за произведение «Запечатленный ангел».

Раскрывая характер новации композитора в камерно-инструментальном творчестве, которые способствовали раскрытию художественных возможностей скрипки, отметим, что сам композитор, как вспоминает его ученик О. Галахов, не стремился к радикальным изменениям системы музыкальной выразительности. Он «не причислял себя к адептам авангарда, многие из которых (немного перефразируя Дали) «чем яростнее бились за обновление, тем неизбежнее топтались на месте». Щедрин никогда не бился и не бьется (яростно!) за обновление. Он несет в себе саму энергию обновления. Р. К. Щедрин – профессионал не только по опыту. Он высочайший по призванию: и ранние, и поздние его произведения виртуозны по технике письма» [8, с. 55].

Композитор избирателен в сфере обновления музыкального языка. Его не привлекает микрохроматика: «Неужели после отведенных на репетицию двух часов я еще попрошу дирижера: повторите, пожалуйста, четвертьбемоль в 101-м такте», шутил маэстро [1, с. 81]. В своих произведениях Р. Щедрин использует классический инструментальный, не увлекаясь электронными инструментами. Его путь – это развитие технических и выразительных возможностей традиционных инструментов и голоса.

Щедрин повторял: «Герой тот, кто стоит неподвижно на месте» [1, с. 82]. Для него важно было сохранять преемственность культуры, понимать желания и музыкальные пристрастия слушателя: «Пишу для публики: Как заставить публику слушать музыку? Как ее гипнотизировать, чтобы произведение игралось не один раз? Такая мысль мною владеет

фанатически, я все время об этом думаю. Какие существуют ныне современные открытия – все их перевариваю, и аудитория это хорошо понимает. И все-таки помню, что пишу для слушателей. Не хочу рвать с ними, не хочу уходить, чтоб не заблудиться; стараюсь быть на той ветви культуры, которая не оторвалась от самого дерева» [2, с. 270–271]. Композитора не сердило, что в зарубежной прессе его называли «композитором XIX века» [12].

Композитор стремится к «широкой понятности», одно за другим сочиняя произведения на народные темы, используя фольклор и массовые песни в музыкальных текстах (в Фортепианном терцете – известную мелодию русской народной солдатской песни «Соловей, соловей, пташечка», в Третьей симфонии «Лица народных сказок» имитирует музыка кваканье и прыжки лягушки и т.п.).

Музыкальная энергетика и динамика произведений Щедрина вызывает в слушателе радость и подъем, он идет против всех новых и ведущих направлений академической музыки XX века – австро-немецкого экспрессионизма, послевоенного авангардизма, американского минимализма и др. Из музыкальной энергетики Родиона Щедрина высекается самый непопулярный в академической музыке XX века вид музыкальных чувствований – состояние радостного подъема и воодушевления, к которому между тем вовсе не потеряла вкуса публика во всем мире. «Конечно, здесь композитор крепко пожимает руку публике – она ведь, замученная трагедиями, умираниями и застываниями в «серьезной музыке», заслуживает это право на жизнь в искусстве» – пишет в своей статье В. Н. Холопова [9, с. 438]. Тем не менее, дух эксперимента свойственен для Р. Щедрина, особенно в области создания новых жанров, новых звуковых миров. Именно последней теме мы и уделим наибольшее внимание.

Экспериментальные идеи Р. Щедрина в области музыкального звучания проявились достаточно широко. Композитор изобретает новые «звуковые краски» для фортепиано, превращая его в оркестровый инструмент. Благодаря открытию жизнетворной энергии ритма, обретающего динамику в условиях предельно быстрых темпов, композитор до-

бывается особых красок в звучании инструмента. Так, в финале Второй фортепианной сонаты (1996 г.) он использует темп *Presto possibile*. Выдержать такой ритм могли не все исполнители, среди них – американский пианист Ефим Бронфман, которому и посвящена соната, московские пианисты К. Богино и Е. Мечетина. Одноголосная мелодия в высоком темпе приобретает, по мнению В. Н. Холопова «энергетику сонорного ритма. Благодаря рекордной скорости наступает апогей звукового превращения: репетиция звука «до» пятой октавы слышится не как высота, а как тембр, лучащийся светом» [8, с. 218].

Специфические исполнительские приемы, применяемые в сочинениях композитором позволяют добиться эффекта имитации звучания различных инструментов: блокфлейты могут подражать тембру русских свирелей («Эхо на *cantus firmus* Орlando Лассо», 1994 г.; «Музыка издалека» для двух блок-флейт, 1996 г.). Для достижения данного эффекта композитор использует различные исполнительские приемы: *frullato*, *glissando*, *quasi pizzicato*, *vibrato*, *tremolo*, пронзительный свист. Задачей композитора является не только звукоподражание, глубинные смыслы этих приемов позволяют понять как программные заголовки, так и высказывания самого композитора. В частности, введение партий двух блок-флейты в Виолончельный концерт обусловлено идеей создания параллельной драматургии, в которой тембр этих инструментов позволял создать ощущение поющих тростников, направляющих течение земной трагедии в «параллельные миры»: у блок-флейты, полагал композитор, «звук потусторонний как доказательство существования иных солнечных систем и иных миров в нашем мироздании» [9, с. 449].

Балалайка, бубенцы тройки, колокола – подражание этим типично русским народным инструментам как художественный прием присутствует во многих произведениях Р. Щедрина. Композитор использует ремарку *quasi campane* в эпизоде звучания тихих аккордов у фортепиано в «Пасторали», в финале под симптоматичным названием «Русские звоны» Четвертого фортепианного концерта, в партии солирующего альтя в Альтовом концерте к этой ремарке добавляются указа-

ния *quasi balalaika* и *quasi sonagli* (бубенцы русской тройки).

Музыкальное звучание в произведениях Р. Щедрина может стать стереофоническим, сам композитор определяет это явление «реальной стереофонией» и «иллюзорной стереофонией» [9, с. 449]. Достижению эффекта пространственности способствует прием составления музыкальной ткани из небольших сонорных комплексов (например, трезвучий, коротких попевок). В «Геометрии звука» для 18 исполнителей (1987 г.), «Трех пастухах» для флейты, гобоя и кларнета (1988 г.), Р. Щедрин добивается реального стереофонического звучания при помощи удаления друг от друга инструментов, ведущих между собой своеобразный диалог, интонационную переключку.

Позднее композитор предпочитает «реальной стереофонии» – «иллюзорную стереофонию», для которой характерен динамический контраст элементов музыкальной ткани и особые приемы артикуляции. Например, в произведении «Эхо на *cantus firmus* Орlando Лассо» возникает канон-эхо, исполняемый органом и блок-флейтой. Использование стереофонического приема параллельных звучностей всегда носит важную драматургическую функцию. Композитор вводит ремарку «*from afar*» («издалека») в сочинении «Русские фотографии» во время звучания «ушедших молитв» (в первой части), «ушедших песен» («Кантата о Сталине» А. В. Александрова в третьей части) и колокольных звонов в финале.

Пожалуй, самой интересной областью для исследований являются программно-инструментальные сочинения Щедрина. Они интересны своей жанровой природой, инструментальным составом, особыми тембровыми сочетаниями и способами звукоизвлечения. На примере избранных пьес выясним, благодаря каким приемам и техникам творческие поиски Родиона Щедрина поспособствовали раскрытию художественных возможностей скрипки.

«В подражание Альбенису» – самая исполняемая пьеса для фортепиано, написанная композитором в 1959 году в подарок ко дню рождения Майи Плисецкой. На эту музыку Касьяном Голейзовским был поставлен ба-

летний номер для Майи Михайловны, исполненный лишь однажды в концертном зале московской консерватории.

Конец 50-х годов XX века является периодом творчества композитора, в котором начинает особенно ярко проявляться фольклорное начало как основа творческих экспериментов в области формы, тембровой красочности, приемов исполнительства («Поэма», 1954 г., «Юмореска», 1957 г., «Тройка», 1959 г.). Пьеса предвосхищает тематику произведений 70-80-х годов XX века композиторов «новой фольклорной волны», представителей неофольклорного направления в отечественной музыкальной культуре. Среди наиболее ярких фортепианных циклов и миниатюр этого времени назовем «Армянские барельефы» (Г. Читчян), «Армянскую графику» (Р. Сарисян), «Гуцульские акварели» (И. Шамо), «Грузинские фрески» (А. Мачавариани), «Русский лубок» А. Костина и др. Отметим, что в данный период уменьшается количество обработок народных мелодий, большей популярностью пользуются авторские композиции в народном духе.

Ярко выраженное фольклорное начало присутствует и в пьесе «В подражание Альбенису». Выдающийся испанский композитор второй половины XIX века Исаак Альбенис вошел в историю музыкальной культуры как виртуозный гитарный исполнитель стиле фламенко, автор множества произведений с характерной испанской национальной образностью. Многие его фортепианные произведения напоминают обработки гитарных произведений (композитор говорил, что «мыслит гитарой»). Альбенис является национальным символом страны: «Альбенис – это Испания, так же как Мусоргский – Россия, Григ – Норвегия, Шопен – Польша» (французский поэт Жан Обри). «Альбениса – люблю» – признавался Р. Щедрин, которого привлекала особая экспрессия испанской музыки, ее воплощение в творчестве И. Альбениса, Ж. Бизе («Два танго Альбениса», «Кармен-сюита»).

Пьеса Р. Щедрина «В подражание Альбенису» написана в духе пылкого, горячего, страстного, знойного испанского танца с симптоматичной авторской ремаркой *con passione* (со страстью). Частая смена размеров на протяжении всей пьесы, *rubato* (свободный темп)

придают сочинению импровизационный характер исполнения, словно мелодия сочиняется в процессе игры. Эмоциональная экспрессия, частая смена настроений – все это характерно для испанских народных танцев с сопровождением ансамбля инструментов (гитара, бубен, кастаньеты, авлос и др.).

В дальнейшем эта пьеса была переложена музыкантами для многих музыкальных инструментов (скрипки, виолончели, трубы, гитары, саксофона, аккордеона и др.). Для ансамбля скрипки и фортепиано это произведение было переложено Народным артистом СССР, скрипачом и педагогом Дмитрием Михайловичем Цыгановым.

Первым исполнителем этого произведения стал сам автор. В процессе его темпераментного исполнения фортепиано превращается в целый оркестр, мы можем услышать звучание гитары, труб, *pizz.* контрабасов. Одно из самых известных исполнений произведения в переложении для скрипки принадлежит Владимиру Теодоровичу Спивакову, на трубе – Тимофею Александровичу Докшицеру. Эти выдающиеся исполнители допускает различную степень свободы в передаче динамического и темпо-ритмического разнообразия пьесы, но в каждой интерпретации присутствуют свои специфические приемы имитации звучания гитары. Решению этой сложной исполнительской задачи способствует специфическая фактура произведения, приближенная к гитарной фактуре (двойные ноты, одноголосные пассажи, арпеджированные аккорды), отражающей характерные особенности игры на гитаре (рис. 1).

Экзотическое своеобразие звучания пьесы связано с имитацией звучания не только гитары, но также и другого испанского народного духового инструмента – авлоса (предшественника гобоя). Композитор наполняет пьесу энергетикой испанской народной музыки за счет используемых фактурных, мелодических, метро-ритмических средств: активно применяются экспрессивные широкие интонационные ходы (вплоть до акустического объема увеличенной ундецимы), хроматизм и гибкость мелодической линии обогащается изысканными, прихотливыми ритмическими рисунками с характерным чередованием шестнадцатых длительностей и триолей (рис. 2).

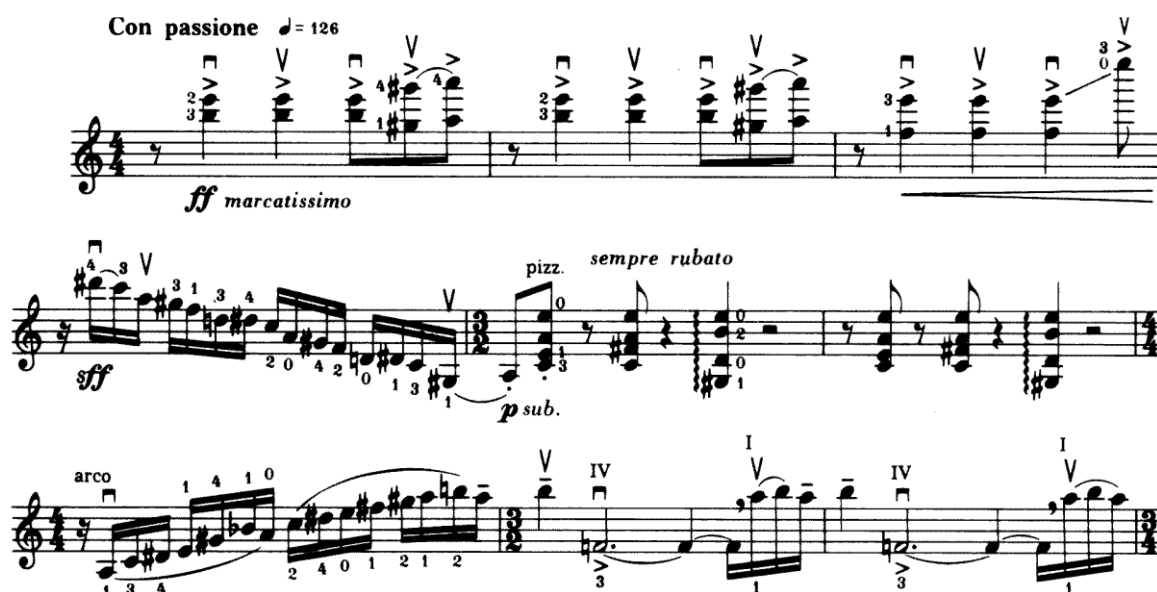

Рисунок 1 – Такты 1-9 «В подражание Альбенису» Родиона Щедрина

Рисунок 2 – Такты 7-17 «В подражание Альбенису» Родиона Щедрина

Звукоподражательные приемы в данном произведении направлены на то, чтобы создать своеобразный испанский колорит. В некоторых эпизодах прихотливая мелодия словно рисует перед слушателем движения танцовщицы (рис. 3). Уже упоминалось, что данное произведение было использовано при создании балетного номера с участием М. Плисецкой. Пластика мелодической линии получила свое развитие в движениях балерины, ее танец помог раскрыть новые грани художественного образа произведения. Композитора, всегда тяготеющего к синтетическим жанрам, особенно привлекали темы,

связанные с раскрытием сущности музыкального пластицизма и способов передачи идеи движения в музыкальной интонации и пластическом жесте [2, с. 271]. Напомним, что идеи о пластических образы ритмоинтонации разрабатываются в трудах Б. В. Асафьева («Музыкальная форма как процесс», «Интонация») в контексте учения об интонации как осмысленном проявлении звучания. В современных гуманитарных науках уже сформированы понятия о кинестетическом интеллекте, кинестетическом воображении и кинестетической эмпатии («телесном вчувствовании» в другого).

Рисунок 3 – Такты 29- 42 «В подражание Альбенису» Родиона Щедрина

В творчестве Р. Щедрина мы обнаруживаем практическое воплощение идей моторной природы музыкального восприятия, понимание важности кинестетического чувства как одного из центральных в системе художественного восприятия и влияющего на формирование художественного опыта.

Неслучайно в заключительной фразе произведения мы ощущаем особые кинестетические импульсы, словно стремительное движение вдруг резко останавливается и акцентированно завершается диссонансным созвучием на *sfff*, словно удар каблука танцовщицы в завершении выступления (рис. 4).

Рисунок 4 – Такты 62-63 «В подражание Альбенису» Родиона Щедрина

При анализе исполнительских интерпретаций данного произведения в переложениях для ансамбля скрипки или трубы с фортепиано выявлено, что исполнение Владимира Теодоровича Спивакова, на наш взгляд, наиболее точно передает характер пьесы. Представляется, что скрипка при помощи различных штрихов, тембровой красочности наиболее ярко может передать испанский характер с его знойностью и терпкостью. Музыкант исполняет «В подражание Альбенису» очень экспрессивно, четко выполняя указания автора в темповом плане и в характере штрихов. На протяжении всей пьесы господствует довольно подвижный темп. Благодаря природе скрипки и своему таланту, В. Т. Спиваков грамотно использует тембральные контрасты струн и регистров – сочный, густой бас и трепетное, но экспрессивное сопрано, добавляя интенсивное вибрато на верхних регистрах, и более широкое на баске. «В подражание

Альбенису» в исполнении Владимира Спивакова воспринимается как одно целое произведение, неделимое на эпизоды.

В интерпретации Тимофея Александровича Докшицера эта пьеса (в переложении для трубы) имеет особый колорит. Безусловно, влияет разница тембров: чистый, звонкий тембр трубы добавляет в исполнение яркости, солнечности, даже при том, что звучание трубы достаточно мягкое, без звукового напряжения. Тем не менее, отметим, что, на наш взгляд, труба все же ограничена в исполнительских возможностях по сравнению со скрипкой, на которой исполнитель может применять различные штрихи, наполнять музыкальный образ тончайшими нюансами. В исполнении Докшицера эта пьеса звучит еще более непринужденно, все его *rubato* сохраняют импровизационный характер, свободный от требований регулярности и метроритмической четкости.

Экспериментальные поиски в области музыкального звучания ведутся композитором в произведениях игровой природы. Таковы «Три веселые пьесы» (1997 г.) – переложение для фортепиано трех ранних произведений композитора («Разговоры», «Играем оперу Россини» из «Тетрадей для юношества» и «Юмореска»).

Юмористическое начало фортепианной миниатюры Р. Щедрина проявляется уже в ее названии: «Юмореска» (от нем. *Humoreske*, от

Humor – «юмор»). Щедрин выбирает тональность *Des-dur*, рафинированную, «возвышенную» тональность классицистских и романтических произведений, шаржируя сложившуюся в академической музыке семантику тональности. Композитор делает ремарки, поясняющие выбор темпа и шутливый настрой произведения: «*Tempo moderato assai con buffo e elegante*» (в умеренном темпе шутливо в стиле характера пьесы, – рис. 5).

Рисунок 5 – Такты 1-5 «Юмореска» Родина Щедрина

Первое исполнение «Юморески» автором показало, что композитор может позволить себе комические вольности, распевая в процессе игры на фортепиано. Возвращение к этому произведению в 90-е годы (уже упомянутое включение ее в состав «Трех веселых пьес») демонстрирует, что это направление творчества сохраняет для композитора свою актуальность. В европейском искусстве все с большей интенсивностью развивается идея тотального синтеза, объединяющего сферы элитарного и массового искусства, стилевого плюрализма. Развитие жанра «инструментального театра» отражает общие тенденции современного искусства.

В «Юмореске» композитор осваивает возможности применения принципов музы-

кального пластицизма (произведение написано в 1957 г., двумя годами ранее пьесы «В подражание Альбенису», в которой мы уже выявили тенденцию к сближению музыкальной интонации с пластическим жестом). Пьеса содержит в себе элементы пародии. Ассоциативным образом этого произведения может, как представляется, стать фигура подвыпившего клоуна, который то запинается, то насвистывает незатейливую мелодию, но при этом он все же пытается исполнить приветственный торжественный выход (парад антре). Стремление сохранить четкость и уверенность марша разбивается благодаря перебивке ритма, замедлениям, ускорения, паузам (рис. 6).

Рисунок 6 – Такты 10-21 «Юмореска» Родина Щедрина

В финале на аккорде *sfff* создается впечатлительное резкого падения или прокофьевского

озорного «удара кулаком» (рис. 7).

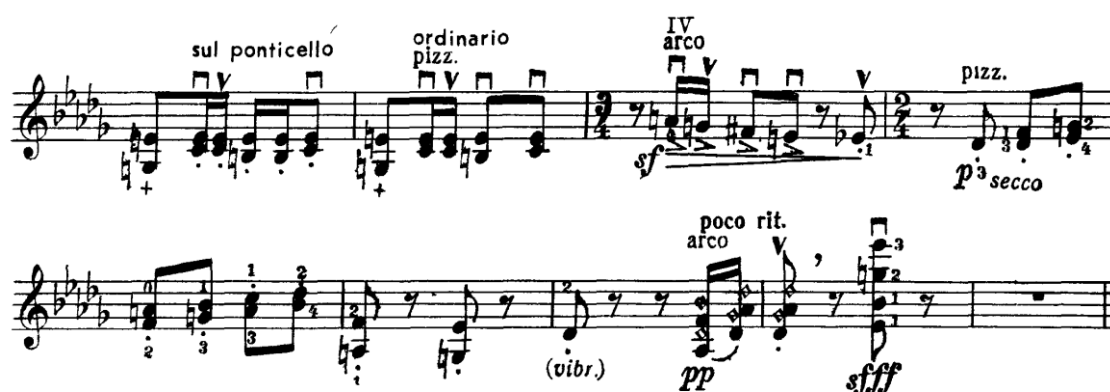

Рисунок 7 – Такты 58-66 «Юмореска» Родиона Щедрина

На основе этой ранней фортепианной миниатюры Р. Щедрина Д. М. Цыгановым была создана транскрипция для скрипки. Скрипка имеет огромные выразительные возможности в образном исполнении произведения, нежели фортепиано, в силу своих тембровых и окрасочных возможностей. Для исполнения этого произведения применяются различные приемы, которые добавляют остроты и ироничности в характер произведения, например *marcattissimo* с *ff* и акцентами. Помимо этого используются флажолеты, традиционный способ исполнения *pizzicato* указательным пальцем правой руки и оригинальный способ – *pizzicato* левой рукой, игра на подставке (*Sul ponticello*) и др. Благодаря штриховому разнообразию мелодия изменяется темброво и эмоционально, она звучит то как ворчливая речь, то как шутовское насмешливое. В исполнении скрипачки Леонарды Носоновны Бруштейн все эти штрихи исполняются виртуозно, интерпретация носит четко выраженный пародийный характер.

«Балалайка» для скрипки соло (1997 г.) является одним из наиболее популярных произведений Р. Щедрина. Это произведение было написано для известного российского современного скрипача Максима Венгерова в знак теплой дружбы. Впервые исполнено Венгеровым 29 марта 1999 года в Будапеште. Ее первое исполнение чрезвычайно заинтриговало слушателей. Максим Венгеров, выполняя ожидания публики, решает исполнить произведение на бис, но спохватывается: он забыл взять смычок. Махнув рукой, он начи-

нает играть без смычка, взяв инструмент как балалайку (рис. 8).

Рисунок 8 – Р. Щедрин с М. Ростроповичем и М. Венгеровым

Исполняемые «неслыханные по технике «коленца» [9, с. 447] позволяют весьма точно имитировать звучание русского народного инструмента. Применяются приемы *pizzicato* левой рукой, так как одной правой рукой играть пассажи физически неудобно из-за высоко поднятых струн на подставке. *Pizzicato*, исполненное на скрипке, звучит прямолинейно и направленно, но в данном произведении технические сложности оправданы оригинальностью художественного замысла. Автор усложняет задачу исполнения произведения, вводя прием *glissando* как специфического «подъезда» к избранной высоте, применяя принцип переборов струн правой рукой в обе стороны.

Балалаечные наигрыши мастерски имитируются на скрипке, композитор использует со-

звучия из кварт и квинт для создания национального колорита (рис. 9).

Рисунок 9 – Такты 1-6 «Балалайка» Родина Щедрина

В этой короткой трехминутной пьесе вариативно развивается одна незатейливая мелодия. Фактурно музыкальная ткань уподобля-

ется образцам балалаечных наигрышей (рис. 10).

Рисунок 10 – Такты 7-20 «Балалайка» Родина Щедрина

Импровизационность, характерная для фольклорной музыки, присутствует здесь, проявляясь в приемах смены темпов (Allegro, Allegro assai, Tempo I, Presto), причудливом чередовании одноголосных наигрышей и многоголосия, аккордовых репетиций (рис. 11).

Последняя фраза пьесы (рис. 10) – нисходящий пассаж в темпе Presto, исполняемый на *fff*, чрезвычайно экспрессивна. Скатываясь вниз, словно бусинки по ступенькам, звуки образуют нисходящую линию своеобразного «каданса», стремительного завершения, совсем не похожего традиционные типы завершения в академической музыке, но понятного функционально и эмоционально. Игра завершена. Этот музыкальный прием используется Р. Щедриным как своеобразная «подпись», подтверждающая авторство Щедрина есть своя музыкальная подпись [12].

В трактовках этого произведения различными исполнителями и усиливается то ее игровое начало, плясовой генезис (М. Венгеров), то усиливается виртуозность, достигается эмоциональная сдержанность (Н. Борисоглебский). Многообразие исполнительских приемов, использованных в «Балалайке», способных выполнить сложнейшую художественную задачу, выделяет это произведение из массива иных сочинений. Казалось бы, зачем прибегать к таким трудностям, чтобы «пытая», «мучая» один инструмент, воссоздать звучание другого музыкального инструмента? Ведь не только шутка, только игра была целью композитора. Представляется, что в игровой форме было найдено решение серьезной художественной задачи раскрытия новых возможностей инструмента, нахождения его новых акустических свойств. Конечная цель композитора – открыть новые звуковые миры, продемонстрировать многообразие и, в то же время, единство всего звучащего – оказалась достигнутой.

50 *Allegro* (♩ = 126-132)
ord. *)
55 *ff*
60 *ff*
65 *sim.*
70 *sim.*
75 *Allegro assai*
78 *ff*
81 *accel.*
84 *cresc. molto*
87 *Tempo I*
89 *Presto*
93

Рисунок 11 – Такты 50-93 «Балалайка» Родина Щедрина

Выводы

Фигура Родиона Щедрина занимает особое место в отечественной и мировой музыкальной культуре. Уникальность его дарования заключается в диалектическом единстве традиционности его творческих установок и авангардной смелости музыкальных экспериментов. Обращаясь к прошлому, ценя и развивая фольклорные традиции, композитор при этом ультрасовременен. Его музыкальный язык характеристичен, узнаваем. Композитор создает особые, оригинальные звуковые миры.

В результате проведенного анализа было выявлено, что существенную роль в создании

новых «звуковых красок», в раскрытии колористических и экспрессивных возможностей музыкального звука играют приемы имитации звучания различных инструментов (блокфлейты подражают тембру русских свирелей, фортепиано – звучанию колокольчиков русской тройки, скрипка – тембру балалайки). Для создания такого эффекта композитор применяет различные исполнительские приемы. Однако целью композитора является не звукоподражание. Усложняя исполнительскую задачу (к примеру, передачи тембра балалайки при помощи игры на скрипке без смычка), Р.Щедрин добавляет игровое начало в процесс исполнительства, наполняет художественный образ множеством новых смыслов.

Музыкальное звучание в произведениях Р. Щедрина обретает качество стереофоничности, возникает особый эффект пространственности, объемности звучания. Композитор в своих произведениях разделяет явление «реальной стереофонии», создаваемой на основе составления музыкальной ткани из небольших сонорных комплексов, и «иллюзорной стереофонии», для которой характерен динамический контраст элементов музыкальной ткани, особые приемы артикуляции.

Анализируемые произведения принадлежат к разным периодам творчества композитора. Однако в них ярко проявляется доминантное качество музыкального мышления Р. Щедрина – опора на фольклор в поисках новых форм, приемов исполнительства, тембровой красочности.

Ярко выраженное фольклорное начало присутствует и в пьесе «В подражание Альбенису». Композитор применяет особые средства для того, чтобы добиться эффекта имитации звучания гитары и авлоса (приближение

фактуры к гитарному типу: применение двойных нот, одnogолосных пассажей, арпеджированных аккордов, вызывающих ассоциации с гитарной исполнительской техникой, и т.п.).

Звуковые эксперименты в произведениях Р. Щедрина направлены также на вскрытие общих кинетических основ музыкальной интонации и пластического жеста. Моторная природа музыкального восприятия получает свое практическое воплощение. Музыкальный пластицизм свойственен древнейшим формам фольклорного творчества, он получает свое дальнейшее развитие в музыке Р. Щедрина.

Показательно, что эксперименты в области музыкального звучания проводятся Р. Щедриным в произведениях игровой природы. Возможно, юмористический характер таких произведений позволяет раскрепоститься в выборе средств музыкальной выразительности, и это становится началом смелого художественного эксперимента.

Список информационных источников

1. Щедрин Р. К. Монологи разных лет. Москва : Композитор, 2002. 192 с.
2. Щедрин Р. К. Материалы к творческой биографии / ред.- сост. Е. С. Власова. Москва : Композитор, 2007. 488 с.
3. Сикорская Н. Щедрин Р. К.: «Путь композитора – это марафон». *Наша газета*. 2011. 27 июля. URL: <http://nashagazeta.ch/news/12090> (дата обращения: 06.09.2016).
4. Щедрин Р. К. В выражении «живой классик», я радуюсь слову «живой»!». *Аргументы и факты*. 2012. № 51. URL: <http://www.aif.ru/culture/person/39040> (дата обращения: 06.09.2016).
5. Шигарева Ю. Родион Щедрин: «Музыка ждет нового гения». *Аргументы и Факты*. 2013. № 1. URL: http://www.aif.ru/culture/person/rodion_schedrin_muzyka_zhdet_novogo_geniya (дата обращения: 06.09.2016).
6. Самин Д. К. 100 великих композиторов. Москва : Вече, 1999. 623 с.
7. Щедрин о Щедрине. Юбилейный фильм к 75-летию композитора Родиона Щедрина [видео-запись] / автор фильма В. Г. Тернявский. Москва : Культура, 2007.
8. Холопова В. Н. Путь по центру. Композитор Родион Щедрин. Москва : Композитор, 2000. 320 с.
9. Звуковая среда современности. Сборник статей памяти М. Е. Тараканова / отв. ред.-сост. Е. М. Тараканова. Москва : ГИИ, 2012. 520 с.
10. Синельникова О. В. Родион Щедрин: жанровые эксперименты и вариации на собственный стиль. *Мир науки, культуры, образования*. 2009. № 7. С. 14–17.
11. Лихачёва И. В. Музыкальный театр Родиона Щедрина. Москва : Советский композитор, 1977. 226 с.
12. Тараканов М. Е. Творчество Родиона Щедрина. Москва : Советский композитор, 1980. 331 с.

© М. Л. Зайцева

Статья получена 01.10.2016, принята 12.10.2016, опубликована online 17.10.2016

Experiments in Area of Musical Sound in the Chamber and Instrumental Works by Rodion Shchedrin

Zaytseva Marina

Maimonides State Classic Academy of Moscow State University of Design and Technology,
Department of Analytical Methodology and Pedagogy of Music Education,
Doctor of Sciences (Arts), Professor, Russia

Abstract. The article scientifically proves the peculiarities of Rodion Shchedrin's musical thinking. Having analysed such piano works by Rodion Shchedrin as "Imitating Albéniz", "Humoresque", arranged for violin and piano by D. M. Tsyganov, "Balalaika" for solo violin without a bow, there have been identified composer's innovations in the field of violin sound. It has been proved that the search for new expressive violin-coloristic resources was due to the desire of the composer to discover the new worlds of sound, create an original work, which would masterfully implement the most complex creative tasks.

Keywords: R. Shchedrin; the art of music; chamber music; experiments in the field of music sound.

UDC 78.01

LCC Subject Category: M2147-2188

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-1>

References

1. Shchedrin, R. K. (2002). *Monologi raznyh let* [Monologues of different years]. Moscow, Russia: Kompozitor (in Russian).
2. Vlasova, E. S. (Ed.). (2007). *Shchedrin, R. K. Materialy k tvorcheskoy biografii* [Shchedrin R. K. Materials for artistic biography]. Moscow, Russia: Kompozitor (in Russian).
3. Sikorskaja, N. (2011, July 11). Shchedrin R. K.: "Put' kompozitora – jeto marafon" [Shchedrin R. K.: "The Way of the composer – a marathon"]. *Nasha gazeta*. Retrieved from <http://nashagazeta.ch/news/12090> (in Russian).
4. Shchedrin, R. K. (2012). V vyrazhenii "zhivoj klassik", ja radujus' slovu "zhivoj"! [The "living classic" terms, I am glad the word "live"!]. *Argumenty i fakty*, 51. Retrieved from <http://www.aif.ru/culture/person/39040> (in Russian).
5. Shigareva, Ju. (2013). Rodion Shchedrin: "Muzyka zhdet novogo genija" [Rodion Shchedrin: "Music is waiting for a new genius"]. *Argumenty i Fakty*, 1. Retrieved from http://www.aif.ru/culture/person/rodion_schedrin_muzyka_zhdet_novogo_geniya (in Russian).
6. Samin, D. K. (1999). *100 velikih kompozitorov* [100 great composers]. Moscow: Veche (in Russian).
7. Ternjavskij, V. G. (2007). *Shchedrino Shhedrine. Jubilejnyj fil'm k 75-letiju kompozitora Rodiona Shhedrina* [Shchedrin about Shchedrin. The anniversary film of the 75th anniversary of the composer Rodion Shchedrin] [Video]. Moscow, Russia: Kul'tura (in Russian).
8. Holopova, V. N. (2000). *Put' po centru. Kompozitor Rodion Shchedrin* [The path down the middle. Composer Rodion Shchedrin]. Moscow: Kompozitor (in Russian).
9. Tarakanova, E. M. (Ed.). (2012). *Zvukovaja sreda sovremennosti. Sbornik statej pamjati M. E. Tarakanova* [Sound environment of today. Collection of articles memory ME Tarakanov]. Moscow, Russia: GII (in Russian).
10. Sinel'nikova, O. V. (2009). Rodion Shchedrin: zhanrovye jeksperimenty i variacii na sobstvennyj stil' [Rodion Shchedrin: genre experiments and variations on your own style]. *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya*, 7, 14–17.
11. Lihachjova, I. V. (1977). *Muzykal'nyj teatr Rodiona Shhedrina* [Musical Theatre Rodion Shchedrin]. Moscow, Russia: Sovetskij kompozitor (in Russian).
12. Tarakanov, M. E. (1980). *Tvorchestvo Rodiona Shhedrina* [Creativity of Rodion Shchedrin]. Moscow, Russia: Sovetskij kompozitor (in Russian).

© M. Zaytseva

Received 2016-10-01, Accepted 2016-10-12, Published online 2016-10-17

Музична творчість і суб'єктивований світ митця: контекст культуротворення

Морщакова Наталія Олександрівна

Національна музична академія України імені П. І. Чайковського,
кафедра історії української музики та музичної фольклористики, пошукувач, Україна

Анотація. Проблема музикотворення в світлі наслідування постмодерністських мистецьких ідей характеризується спрямованістю композиторської уваги до вираження суб'єктивованих смислів, ідей, що актуалізує можливості інтенціонального світу митця, оригінальність художнього мислення, здатність до конкретизації та поглиблення образно-сислової сфери твору. Персоніфікація мистецьких смислів в рамках суб'єктивної реальності є пов'язаною з процесами об'єктивації художньо-естетичних парадигм, сформованих в рамках культури; визначаючи внутрішній зміст культури контекстуально, творча особистість здатна досягнути глибини, концентровану сутність культурної епохи, або культурну форму. Людина-творець, що усвідомлює або відчуває внутрішній імпульс культури, контекстуально мислить, створюючи нові сюжети, образи, які переростають межі суб'єктивного змісту автора, об'єктивуючись у смислах інтерпретуючих концепцій.

Ключові слова: музична творчість; контекст творення; культурна форма; суб'єктивність; постмодерн.

УДК 78.01

LCC Subject Category: M2147-2188

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-2>

Вступ

Постановка проблеми. Постмодерністичний ракурс феномену культури змістовно виявляє серед її специфічних характеристик таку, як орієнтація на контекстуальність (пізнання явища у його взаємовідносинах, процес творення образу людини чи речі з увагою до їхнього контексту), що «репрезентує» світ людини, його змістові ознаки. В цьому сенсі контекстуальність є тлумаченням людської суб'єктивності, де людина виступає проектом, образом, сенсом людського «Я» в культурі, із проявами й вірогіднісними включеннями можливостей, випадковостей, екзистенційних виборів. Контекстуальність як формотворчий принцип оприявлення суб'єктивності людини полягає у дбайливому творенні сутнісної самодіяльності людини. Контекстуальність як процес індивідуалізації суб'єктивного «Я» у культурі постмодерну виявляє сутнісні характеристики людини – монади, її цілісність і унікальність. *Віднайти індивідуальну суб'єктивність, створити її – головна тема сучасної культури.*

Феномен творчості в культурі проявляється насамперед в осмисленні форм буття, в пізнанні «моделі світу» та суб'єктивних прори-

вах людського інтелекту в незвідані константи світів – внутрішнього й зовнішнього, замкненого, одиничного й універсального, всезагального, що дає поштовх для створення духовних концепцій особистості, окреслення ціннісних орієнтирів її буття.

Творчість як цивілізаційний феномен «включає принаймні два визначальних концепти – культуру та особистість, їх діалектичну поєднаність. Разом з тим зберігається (і виникає знову) трактування творчості як особистісного (глибинного чи містичного) процесу, що не зводиться ні до яких схем діяльності, що не підлягає стандартизації та масовізації. Переосмислення ролі і значення особистості як суб'єкта творчості задає нові психологічні, онтологічні та гносеологічні координати розгляду проблеми творчості» [19, с. 70].

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми. Серед напрямів дослідження широкої проблеми творення особистісного світу людини в світі культури загалом, й музичної зокрема, виявлення інтенціонального світу її можливостей, проблеми творчості, доречно виокремити *контекстний підхід*, зумовлений впливом теоретичних концепцій Ю. Лотмана і М. Бахтіна, який набув у музикознавстві значної актуальності у 90-х роках ХХ століття.

Даний підхід, збагачений історичними й культурологічними працями, сьогодні представляє собою певний комплекс теоретико-методологічних підвалин, що значно розширює дослідницькі можливості сучасної науки.

Контекстний підхід, з його здатністю синтезувати дані культурологічних оцінок реальності, мистецтвознавчі факти, історичні перспективи, дозволяє сучасному музикознавству осмислити предметні сфери новітніх наукових розвідок, окреслити світоглядні детермінанти розвитку музичного мистецтва у контексті формування нових культурних пластів буття. «Якщо музикознавство досягає музичну культуру, музику у контексті життя, то історичне музикознавство розгортає цей об'єкт у часі, ставить акцент на динаміці людської культури», – пише В. Медушевський [17, с. 12]. Момент процесуальності підкреслює у своєму визначенні Ю. Чекан: «Предметом історії музики є процес змін інтонаційного образу світу; факти, стадії та рушійні сили цього процесу» [26, с. 20].

В дослідженнях з історії української музичної культури чільне місце посідають праці, в яких аналізується феномен особистості композитора, митця, що репрезентує культурну епоху (Л. Архімович, І. Белзи, О. Завальнюка, С. Лісецького та ін.). У вітчизняній музикознавчій літературі представницьким є джерелознавчий напрям досліджень творчості композиторів, видатних музикантів (Н. І. Колесник, М. А. Арановський, Є. Я. Басін, Н. Ю. Кривда, М. П. Лохтіна, К. П. Шудря).

Загальноісторичний й мистецтвознавчий характер досліджень особистісного й творчого потенціалу людини-митця у контексті історичних, культурних подій представлений працями Д. Антоновича, О. Ольховського, Л. Кияновської, В. Рожка, О. Берегової, М. Гордійчука, Д. Ревуцького та ін. Ці праці містять критичний аналіз тенденцій, подій і явищ минулого з обов'язковим акцентом на специфічному характері суперечностей, властивих певному періоду розвитку української музики. Значна увага приділяється розкриттю особистості композиторів, стильових і жанрових особливостей музичної творчості, дані праці є важливою спробою досягнути естетико-філософські, аналітичні, джерелознавчі параметри композиторських шукань і звершень.

Своєрідність особистості композитора й постаті митця у контексті світоглядних, ментальних характеристик епохи й культурної ситуації теоретично осмислені з позицій філософії (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Е. Фромм, Ш. Муньє, М. Каган, та ін.).

Психологічні аспекти індивідуальності та особистості, психології художньої творчості, специфіки функцій мистецтва, морально-естетичних позицій митця висвітлені у працях із загальних проблем психології (Б. Г. Ананьєв, А. А. Бодалєв, А. М. Леонтьєв, В. П. Тугарінов).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Заявлена проблематика потребує поглибленого вивчення процесів музикотворення в ситуації культури постмодерну; музична творчість як яскрава презентація суб'єктно-індивідуального композиторського письма естетики постмодернізму узмістовлює самоперсоніфікації мистецького простору, що конструється: відчутними в українському музичному мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя є трансформаційні зміни музично-образного мовлення, стильових орієнтирів, що пов'язано з домінуванням естетики індивідуалізму в ситуації постмодерну, принципами суб'єктності композиторського письма, які відбивають характерні риси організації індивідуальної творчої суб'єктивності, особистісного світу митця в творенні індивідуальних мистецьких стилів, які безпосередньо формують інтерсуб'єктивні смисли художнього мислення епохи і представлені розвитком музичного інтелекту через набуття якісно нових рис професійної композиторської техніки порівняно з попередніми етапами музичного розвитку.

Результати дослідження

Творчі результати діяльності людини традиційно відносять до царини культури. Творення сучасного культурного процесу розуміється Ж. Бодріаром як конструювання нової самореференціальної реальності, симуляційний процес творення артефактів, за якими приховане небуття [5, с. 51]. Смысл глобальної трансформації культури вбачається, на думку сучасних культурологів, в стрімкому зрощенні авангардних видовищних технологій з принципом анонімності влади, яка спирається на пряму комерційну вигоду. На сьогодні-

шній день культура в усе більшій степені стає об'єктом поки що слабо інтегрованих «культурних інженерій» (Г. Г. Копилов [12]), а людина в більшій мірі починає залежати не від колективного минулого, а від експертно прогнозованого майбутнього. Водночас, не дивлячись на спалахи «віртуальності» в сучасній культурі, її смислові орієнтири спрямовані на модель особистості як кардинальну світоутворюючу схему [12, с. 25].

Важливою передумовою творчої діяльності у будь-якій сфері є здатність людини піднятися до усвідомлення внутрішніх пружин і механізмів розвитку культурної форми, – тобто зрозуміти *контекст творення*, – певного історичного системоутворення, в якому відбуваються процеси особистісного зростання. Форма культури подібна до явища природи, з неї не можна вийти, її не можна зламати, вона може тільки сама себе вичерпати із закінченням певної історичної епохи.

Відомий культуролог Альфред Кребер наголошував на тому, що кожна культура являє собою єдність стилю, або форми, що об'єднує всі її матеріальні і духовні утворення: архітектуру і технологію, фізичні концепції й живописні школи, музичні твори і математичні досягнення. Саме тому художник – це людина, яка відчуває внутрішню форму культури, форму як закон для всього багатоманітного змісту, як долю конкретної культурної епохи, бачить прояв однієї і тієї ж форми в різних галузях. Поверховий погляд ознакою творчості вважає вихід за межі даної культури, різкий злам існуючої культурної форми, але форма культури – не продукт техніки або освіти, це атмосфера духовності даної епохи [13, с. 225].

Можна сказати, що культурна форма є концентрованим розумом епохи, і тільки досягаючи її внутрішній зміст, або контекст, людина може визначити себе як творця. Людина, що усвідомлює або відчуває внутрішній імпульс культури, контекстуально мислить, створюючи нові сюжети, образи, які переростають межі суб'єктивного змісту автора, об'єктивуючись у смислах інтерпретуючих концепцій.

Творча активність людини у культурологічному контексті є здатністю адаптивно реагувати на потребу у здійсненні процесів світобудови, світовідношення, це конструктивна

діяльність людини по створенню нових об'єктів ідеального і реального характерів, нових якостей, образів тощо. «Нове» може бути суб'єктивним: наприклад, новою формою самості, привнесеною у суб'єктивний світ завдяки творчій діяльності або новим пристроєм у техніці. Вихідними положеннями формування особистості є структурована єдність суб'єктивного й об'єктивного, де об'єктом творчості стає сама людина у єдності з предметними умовами її існування, які їй необхідно відтворювати чи змінювати, зберігати чи оновлювати. До висот філософського узагальнення суб'єктів творчості піднесені гранично широкі поняття «Бога» (Платон, Г. Гегель, М. Бердяєв); «Природи» (Епікур, Спіноза, А. Бергсон); «Людини» (Гельвецій, К. Маркс, Ж.-П. Сартр).

Творчість являє собою таку здатність, завдяки якій людина конструє нову реальність з позицій смислетворення, опановуючи світ не лише за законами доцільності, але й за законами краси. Творчість як мистецький процес – явище складноструктуроване й пов'язане як із світом суб'єктних переживань і оцінок, так і з логікою культурної епохи, яку представляє митець.

Процес творчості є пов'язаним з процесами сприйняття і відображення дійсності, втіленої у знакових системах культури; отримана творчою особистістю інформація, опосередковуючись емоційно-чутевими переживаннями автора, трансформується у свідомості в образно-метафоричні конструкції. Авторський контекст узмістовлює бачення митця, виникають оригінальні інтерпретації, нові смисли і інтереси. *Процес творчості є виявом перцепцій особистості через предметність самої себе.*

Сутність процесу творчості полягає в інтерпретативній здатності свідомості наповнювати змістом зображувальні об'єкти реальності через предметність власного «Я». Без суб'єктивності особистісного сприйняття, індивідуальності чуттєво-мисленневих процесів, відображення дійсності звелось би до механічного копіювання, репродуктивної функції. Саме тому домінантною ланкою процесів творення є внутрішній духовний світ особистості – своєрідний семантичний центр, генеруючий образи і думки людини.

Творчість, яка дає змогу людині виявити себе, знайти в самій собі те справжнє, що й становить її власну, саме цієї особистості сутність, те, що український мислитель Г. Сковорода називав «сродною» працею, має яскравий особистісний характер. До суб'єктивних складових творчості слід віднести такі ознаки, які виступають також як характерні для особистості: інтелектуальна оригінальність; семантична гнучкість й образна адаптивна гнучкість, що виражається у здатності бачити об'єкт під новим кутом зору; семантична спонтанна гнучкість, яка означає здатність продукувати різноманітні ідеї у невизначеній ситуації, зокрема у такій, що не містить орієнтирів для цих ідей, не дає прямих «підказок», ця ознака творчого, однак, належить до компонентів структури інтелекту [18, с.76].

Представник інтуїтивізму А. Бергсон обґрунтовує ідею про винятковість митця, який здійснює творчий процес. Він зауважує, що митцям властива не лише здатність бачити глибше та ширше за інших, але вони є тією єдиною категорією людей, які проникають у принципи універсальної філософії. Митцеві, на його думку, не потрібно спілкуватися зі світом або вивчати його, адже він сам виступає творцем цього світу. Однак А. Бергсон визнає, що мистецький світ цілковито не створюється художником, адже такий штучний світ не змогла б зрозуміти інша людина [4, с. 153]. Світ, створений митцем, потаємними зв'язками поєднаний зі звичайними людьми, приреченими на ізоляцію від цього світу. Такий зв'язок існує хоча б тому, що кожна людина завжди переживає хоч частину складних психічних станів, розкрити які й прагне митець.

Англійський вчений Френсіс Гальтон, поставивши в центр свого дослідження саме феномен таланту, підкреслив сутнісні, на його думку, риси творчої особистості: природна обдарованість; енергія; здатність до зосередженої, напруженої роботи [22, с. 82].

Найважливіші особисті якості, якими повинна володіти людина творчого складу, складові таланту у сфері наукової, дослідницької діяльності перерахував відомий вчений Р. Хохлов: захопленість; добра пам'ять; вміння зосередитися, зануритися в себе; вміння чітко і логічно формулювати свої думки, задачі, висновки, пропозиції; уміння просто думати про складні речі, розповідати про них в

термінах, зрозумілих співбесіднику; висока інтенсивність генерування ідей; доскональне їх фільтрування; вміння за окремими даними синтезувати загальну картину; творча розкутість, вміння мислити легко, без упереджень; широкий науковий кругозір, знайомство з науковими результатами в суміжних областях; широкий кругозір, висока культура [25, с. 89].

У культурно-історичній концепції Л. Виготського розглядається творче мислення як результат інтеріоризації практичних дій і властивої цим діям логіки, тобто переходу зовнішнього, тілесного плану людської діяльності у внутрішній, суб'єктивний стан людини, у світ її внутрішніх борін і шукань й винесення назовні результатів внутрішніх, розумових дій, процесу втілення психічного життя людини у зовнішньо виражену знаково-символічну форму існування.

Процес творчості є *процесом самостворення людиною власного «Я»*, передбачає опанування власних пристрастей, досягання величчю духу і вищої влади над собою [6, с. 325]. Повертаючись від самої себе до реалій життя, людина прагне змінити, перетворити цю буденність відповідно до вистражданих нею цінностей та виявлених обдаровань. Проте її творчий задум щоразу значно вищий за його реалізацію. Трагедія творчості полягає у вічній невідповідності замислу її результату.

Творча діяльність особистості актуалізує ціннісно-смісловий потенціал внутрішнього «Я»: нормативних, аксіологічних та когнітивних конструктів, що забезпечують універсальність людського існування. Водночас, сума засвоєння людиною зовнішніх показників культури, та реалізація нею внутрішніх інтенцій в світ культури ще не є показником творчості в повному об'ємі.

Творча реальність – це якісно нова культурна реальність, що не зводиться до суми зовнішніх та внутрішніх реакцій людини на світ, це реальність особливого ґатунку, «нова» реальність. Людина – Homo Creator – творець самої себе, тоді, як вся позалюдська реальність є носієм потенційних можливостей звернення в культуру і культурним витвором (артефактом). Завдяки творчості відбувається формування «внутрішнього світу особистісних смислів суб'єкта та організація людського світу в форму культури» [14, с. 44]. Персо-

ніфікація культури передбачає насамперед виведення на передній план конкретної людини – творця і сприйняття продукту її творчості як художньо-естетичного зразка надсуб'єктивного значення, сформованого, в той же час, в рамках суб'єктивної реальності.

Суб'єктивний світ особистості-митця в духовній культурі, до складу якої відносять міфологію, релігію, філософію, мистецтво, тяжіє до ідеалів істини, добра, краси, гармонії. Контекстуально прагнення цих ідеалів визначає пошукові напрямки творчої діяльності людини, становить ціннісну систему координат людської світобудови.

Музична творчість як глибоко особистісна, водночас містить в собі деякі культурні інваріанти, які роблять її значимою і доступною для розуміння іншою людиною, виводячи на інтерсуб'єктивний рівень. Творець художнього образу опосередковується враженнями як від зовнішнього світу, так і звертається до власних емоційно-чуттєвих, душевних станів.

Композитор як суб'єкт культури передусім виступає сформованою особистістю з високим рівнем самопізнання й емоційного інтелекту, розвиненою індивідуальністю, з внутрішніми установками на творче вирішення мистецько-світоглядних проблем.

Відтворюючи типове, композитор підкреслює індивідуальне; узагальнюючи художньо-образними засобами дійсність, він розкриває оригінальність і неповторність її складових; відходячи від дійсності в авангардистських та модерністських модифікаціях мистецтва, він водночас занурюється в неї через індивідуально-психологічні, внутрішньо емоційні людські стани [10, с. 95]. Індивідуальна форма узагальнення життєвих явищ не замикає творця у власному внутрішньому світі, навпаки, вона підносить його над буденністю життя і дає змогу піднятися над нею іншим. У єдності узагальнення та індивідуальності відбивається злиття митця з культурою і людством, в єдності сучасного і прийдешнього.

Особистісні фактори в музичному мистецтві не вичерпуються його змістом. Вони безпосередньо відображаються і на його формі. Форма представляється своєрідною організацією нового символіко-семантичного порядку, який виражає творчу волю митця. Це обумовлюється як тим, що зміст і форма діалектич-

но взаємопов'язані, так і тим, що форма в мистецтві несе на собі риси індивідуального мистецького мислення композитора.

Зміст музичного твору втілює ідейно-естетичний сенс світовідношення і світовідчуття композитора, його мистецького світобачення, його ціннісних орієнтацій і установок. Завдяки цьому зміст музичного мистецтва повсякчас збагачується, відкриваючи не лише предметні обрії, але й обрії людської душі. Зміст мистецтва завжди неповторний, тому що внутрішнє життя індивіда – це не автоматична реакція на вплив зовнішнього середовища. Відображення дійсності у мистецтві носить узагальнено-індивідуалізований, особистісний характер.

Композитор, створюючи музичний твір, втілює в ньому певний духовний зміст як сукупність ідей, сенсів, ціннісних відношень засобами конкретно-чуттєвих образів. Завдяки цій здатності піднесення конкретно-чуттєвого образу до рівня музичного смислу, моменти внутрішнього життя автора об'єктивуються, набуваючи у художньо-образній формі цілісності, завершеності, досконалості у часі, просторі, бутті.

Як вид мистецтва, що виражає дійсність у художньо-звукових образах, музика породжує звуки особливої властивості, яких у чистому вигляді у природі не існує і які не існують поза музикою. Специфіка музичного мистецтва визначається звуковими та часовими параметрами буття. Зміст музичного твору становлять художньо-інтонаційні образи. Втілені в осмислених звучаннях, тобто інтонаціях, ці образи викликають складну, неусвідомлювану гаму почуттів та емоцій. Із різних видів емоцій музиці найбільш властиво втілювати настрої, тобто узагальнені, типізовані емоційні стани людини. Це живе музичне утворення, осередок образу.

Музичний образ найбільш суб'єктивний і символічний, оскільки в ньому переважають безсвідомі мотиви як у структурі джерела в поєднанні із свідомим відображенням світу зовнішніх і внутрішніх явищ, так і в змішаній безсвідомо-свідомій оформленості музичного образу у сприйнятті.

Музичний образ, завдяки специфіці музичної мови, володіє рефлексивністю, спрямованою на себе, саме музика передає не тільки процес зародження і розвитку думки, але і її самоос-

мислення. Початково музичний образ анонімний, оскільки смисл і емоції, що полягають у ньому, позбавлені адресата і предметності. Первинна анонімність, невизначеність музичного існування долаються, набуваючи деякої буттєво-семіотичної конкретності у сприйнятті. Психологічна ситуація моделюється слухачем, який конститує її, перетворюючи або на себе як ліричного героя, або на своє життя. Спади і настрої, напруження і розв'язки, фізіологічно впливають на слухача, актуалізуються в індивідуально-особистісній переживанні.

Процес складної чуттєво-мисленнєвої переробки автором музичного матеріалу завершується фіксацією конкретних художніх образів у знаково-символічну систему. Композитор за допомогою символіко-значеннєвих фіксацій виражає суб'єктивні враження і оцінки, притаманні його музично-естетичному світогляду. Композитор інтерпретує дійсність в чуттєво-образній формі відповідно індивідуальних параметрів світогляду та світоставлення, його індивідуальність відбивається в особливостях творчого стилю, засобах і методах праці з обраним матеріалом, який використовується, жанровій специфіці твору мистецтва, над яким композитор і його унікального, предметно-процесуального наповнення.

Найочевидніше індивідуальність композитора постає у способі мистецької реалізації ідей і замислів. Способом об'єктивації особистісних смислів буття у формі чуттєво-сприйманих образів є творча уява. За допомогою уяви композитор втілює у продуктах творчості свої думки, своє бачення світу, життєвий досвід. Самовираження у музичній творчості не є самоціллю, це необхідний компонент потреби спілкування. Композитор прагне утвердити себе поза своїм «я», виявити свою «самість» для інших, закріпити її у художній свідомості. «Виразити, об'єктивувати свій внутрішній світ – свої відчуття, суб'єктивні настрої, почуття і уявлення та інше – це означає зробити їх надбанням інших людей і через це фактом людських стосунків» [7, с. 51].

Створюваний уявою художній образ стає своєрідним «каналом передавання художньої інформації», способом відкриття, вираження і комунікації особистісних смислів буття. У музичних творах особистісні смисли буття, що переживаються митцем, є предметом безпо-

середнього переживання всіх учасників музичної комунікації, завдяки чому автор музичного твору «візуалізує» себе в часі, проживаючи безліч просторово-часових сутностей. Втілюючи в художніх образах свої думки й почуття, композитор умовно спілкується з іншими людьми, це невловимий діалог-сподівання, відвертий, в якому авторська позиція сповнена того, щоб «концентрувати духовні переживання людей свого часу, чутливо реагувати на життєву значимість фактів буття, бачити довколишній світ очима «всіх інших людей», інтегрально, безпосередньо» [9, с. 242].

На таке здатна передусім талановита творча особистість з розвиненою творчою уявою, що регулюється «універсальними формами, в яких втілений досвід роботи творчої уяви всіх попередніх поколінь, історичний досвід музичного мистецтва в цілому» [9, с. 242].

Композитор перебуває в постійному пошуку нових форм і способів втілення своєї «самості». Від того, наскільки конструктивним є характер ставлення творчої особистості композитора до світу, залежить продуктивний характер уяви. Ставлення до світу формує конструктивні й репродуктивні установки суб'єкта творчості, які організують у певному напрямі його творчий процес.

І. В. Живоглядова у статті «Уява як засіб творення музичної почуттєвості», аналізуючи процес художньої творчості, підсумовує, що створюючи музичний твір, композитор втілює у ньому певний духовний зміст – персоналізовану сукупність ідей, ціннісних відношень. Від того, наскільки конструктивним є характер ставлення творчої особистості до світу, залежить продуктивний характер уяви [8, с. 4]. Ставлення до світу лежить в основі формування конструктивних й репродуктивних установок суб'єкта творчості, організації творчого процесу.

Мистецтво у кращих своїх творіннях постає як живе, рухливе усвідомлення дійсності, що розвивається проходить через серце людини і веде до усвідомлення самого себе як родової істоти. Тому людина в мистецтві постає відображенням не лише в якості предмета мистецтва, але і в якості його творця – з позицією, громадянською і мистецькою, з ідеалами, смаками і пристрастями, з особливостями емоційно-мислительних процесів і своєрідністю досвіду.

Питома вага творчої індивідуальності в художньому оприявленні визначається не просто її своєрідністю, винятковістю, взятими в іманентній сутності, а всебічністю її життєвих і художніх зв'язків. Саме цим визначається оригінальне сприйняття і відтворення у неповторно єдиній системі художніх образів глибинних пластів дійсності, провідних тенденцій часу. Самобутній характер творчої індивідуальності композитора виражається у виборі мистецької тематики, організації матеріалу, жанрових і стильових прийомів, емоційній схильності. Суттєву роль відіграє також оригінальний лад думок і почуттів митця, його мистецька концепція.

Чим яскравішою є індивідуальність митця, тим неповторнішим є творчий почерк майстра, своєріднішим його стиль і колорит. Серед досліджень феномену композиторської творчості доречно виокремити роботу А. І. Мухи «Процесс композиторского творчества» (Київ, 1979). Автор цієї роботи не лише наполягає на необхідності вивчення феномену композиторської творчості у єдності зв'язків всієї системи особистості, відзначаючи важливість психофізіологічних і психологічних параметрів людини, але й розробляє систему категорій і понять для комплексного вивчення проблеми особистості-творця. Дослідник стверджує, що внутрішній світ митця, який є своєрідним відображенням впливів об'єктивного світу, у той же час характеризує особистість митця в цілісності, у проявах його самостійної творчої сили, у його ролі суб'єкта [21, с. 108]. Автор виділяє риси, притаманні справжньому митцеві – психологізм, ідеологізм, майстерність, новаторство. Цю сукупність рис він називає особистістю, якій притаманні і органічно розвинуті морально-етичні якості, людяність, принциповість.

Розкриттю втілення творчих рис особистості в мистецтві присвячено роботу «Проблема автора» М. М. Бахтіна: вчений наголошує, що автор повинен бути зрозумілим перш за все із події твору, як його учасник [3, с. 155].

Л. Т. Левчук наголошує на об'єктивно-суб'єктивному характері мистецтва («У творчій лабораторії митця», К., 1978). Зокрема, зазначається, що пізнаючи об'єктивну дійсність, митець відбирає ті її сторони і прояви, які найсильніше розкривають його власний внутрішній світ, світогляд, смаки, мистецьку позицію [15, с. 127].

Музичне мистецтво відкриває широкий простір для самореалізації людської індивідуальності як вільного суб'єкта. Його предметом є світ людини, і сама людина. Естетична специфіка художнього відображення обумовлена тим, що вихідним пунктом і кінцевою метою мистецтва є людина у всьому багатстві своїх зв'язків із дійсністю. Знання про саму дійсність органічно входить у зміст музичного твору лише в тій мірі, в якій воно відтворює цю дійсність як конкретну історичну сферу людської діяльності, як «типові обставини» для «типових характерів». Розкриваючи взаємозв'язок особистості з умовами її існування, музика неминуче охоплює і відображує не лише явища суспільного життя, але і закономірний, суттєвий зв'язок цих явищ. Думка композитора, активно взаємодіючи зі світом, прагне до його пізнання, виступає як могутня творча сила, що освоює і перетворює світ; людина в музичному мистецтві (і як його автор, і як адресат) відкриває для себе світ і відкриває в собі людину, і творить себе як людину в цьому світі.

Цю проблематику продовжує В. І. Самохвалова у праці «Человек в искусстве» (1987), стверджуючи, що мистецтво – це певним чином сплав об'єктивного і суб'єктивного, двобічний процес, коли не тільки об'єкт відображується суб'єктом, але і суб'єкт, який відображує об'єкт, накладає на його відображення відбиток своєї індивідуальності [24, с. 32].

Н. І. Колесник розвиває тему особистості в мистецтві, акцентуючи увагу на дослідженні індивідуального стилю («Личностные факторы становления эстетического отношения», 1986). Автор доходить висновку, що особистісні фактори у мистецтві не вичерпуються його змістом. Вони безпосередньо відображуються і на його формі [11, с. 20]. І це обумовлено не лише тим, що зміст і форма діалектично взаємопов'язані, але і тим, що форма у мистецтві несе на собі риси індивідуального стилю митця. Цей стиль залежить, з одного боку, від світовідношення митця, а з другого – від внутрішньої орієнтації на глядача, слухача, оскільки твір мистецтва адресується певному типу особистості.

А. П. Могильний у монографії «Культура і особистість» акцентує увагу на тому, що індивідуальна форма узагальнення життєвих явищ не замикає творця у власному внутріш-

ньому світі, а навпаки, вона підносить його над буденністю і дає змогу піднятися над нею іншим [18, с. 136]. Творча особистість здатна піднятися над буденними обставинами буття до справжніх вершин майстерності, створити шедеври великої сили і значущості, що залишаються неперевершеним взірцем для всіх наступних поколінь.

У своїй творчості композитор опредметнює свою унікальність, внутрішню сутнісну неповторність, а в результаті творчості знаходить радість від усвідомлення того, що його особистість постає як предметна, чуттєво споглядальна безсумнівна сила. В процесі музичної творчості особистість виступає «суб'єктом естетичного відношення і водночас – художнім суб'єктом, що сприймає і конструює предметність свого життєвого світу як художню реальність свідомо і цілеспрямовано втілюючи своє світопереживання у творах мистецтва засобами професійної майстерності» [1, с. 245]. Композитор пізнає життя, виражає своє ставлення до світу, об'єктивуючи складний духовний зміст у сконструйованих за законами певного виду мистецтва образних моделях і надаючи цим конструкціям характеру художньої мови. У мистецьких творах відбивається досвід самовизначення і самовідчуття творчої особистості, досвід безпосередньо-предметної реалізації (за допомогою художніх форм) цього самовизначення. Володіючи тонкою сприйнятливістю і усвідомленням свого індивідуального бачення світу, композитор керується потребою виразити себе, закріпити своє сприйняття світу в найбільш дієвій, художньо досконалій формі, і саме музичне мистецтво стає самореалізацією творчої особистості.

Ця тема знайшла втілення і в інших дослідженнях: М. Арановський «Сознательное и бессознательное в творческом процессе композитора» (1978), «Художественная деятельность: проблема субъекта и объективной детерминации» (1980), К. Шудря «Естетичний ідеал митця» (1967).

У музичній творчості не тільки відбивається індивідуальність та унікальність композитора. Вона тісно пов'язана і з індивідуальністю та унікальністю слухача, для якого створюються музичні твори, що у творенні культурного простору є дуже важливим. Цей бік проблеми досліджували Л. М. Столович («Жизнь – творчество – человек: Функции художест-

венной деятельности», Москва, 1985), О. М. Рубан («Естетична діяльність: вияв унікальності особистості», Київ, 1997) та інші.

Так О. М. Рубан пише, що музика відкриває людину лише у творчому акті сприйняття, через активну працю уяви і фантазії, і тому людина у цьому акті сприйняття практично оволодіває реальним станом творчості. Це і дозволяє їй накопичувати у собі потенціал творчості, який може потім реалізуватися в інших сферах діяльності людини. Реципієнт (слухач) сприймає головні ідеї твору, керуючись єдиною структурою естетичних відношень, також і особистим досвідом, що і визначає багатоманітність форм розуміння музики. Мета творчості композитора полягає у тому, щоб реалізувати своє ставлення до світу. Реципієнт же за допомогою аналогічного творчого методу на основі даного образного матеріалу входить у світ уявлень митця і через нього, через власний світ ідей і почуттів відчуває спорідненість і в той же час неповторність свого мікрокосму та мікрокосму композитора, піднімаючись у їх розумінні до загальних, глобальних визначень свого власного та загальнолюдського буття [23, с. 37]. Чим більш цілісним і повним є вияв самотності естетичного відношення композитора до буття, яке він відтворює, тим вищою є цінність музичного твору.

Пізнаючи музичний твір, слухач через нього пізнає і саму дійсність, моделлю якої він є. Музичний твір має пізнавальне значення історичного документу. Навіть найпосередніші форми свідомості, виражені у ньому, можуть мати пізнавальне значення.

В умовах гостро відчутної потреби у самопізнанні і за наявності могутнього пласта уявлень про великі можливості музики як засобу самовираження закономірно формується інтерес до області музичного як джерела інформації про внутрішній світ людини. Б. Асаф'єв писав, що «на високих стадіях свого розвитку музика, як смисл, стає адекватним всім іншим проявам людської свідомості, відображенням і реалізацією оточуючої дійсності, що пізнається і перетворюється людиною» [2, с. 29]. Оскільки все, що не піддається вираженню в інтелектуально-дискурсивній формі, всі ті найдрібніші спонукання, прагнення, хвилювання душі, які розум не в змозі помістити у свої абстракції, все ж знаходить в музиці «вільну сферу свого вираження» [2, с. 214], то

вивчення музики, її особливостей і закономірностей, ніби відкривають для мислення доступ до того, що в музиці себе об'єктивує. Так музика стає ключем до таємничих глибин суб'єктивного світу. Область музичних законів і категорій стає посередником між думкою і світом душі, важливою ланкою процесу осягнення і репрезентації людиною свого душевного і духовного буття.

Найприкметнішим є те, що оточуючий світ стає невіддільним від оповідача, від його реакції, його міркувань, від живого, палкого, глибокого індивідуалізованого відчуття повноти життя. Індивідуальне розширює й організовує картину дійсності. Так, наприклад, «гра», ігрова поліфонія – це «суто ренесансна манера висловлювання тільки-но народженого світського інструменталізму: звуки радують, майстерність спричинює змагання й замилювання, пута культу знято, інструменталізм прагне відобразити дійсність в усьому розмаїтті її ритмів та поєднань звуків. Водночас із закріпленням нових норм та навичок ремесла зростає індивідуальна виразність майстра-виконавця» [2, с. 254].

Процес музичної творчості – це специфічний спосіб самореалізації людського індивіда, опредметнення індивідуальності композитора, його своєрідності. За допомогою суб'єктивних образів (але не суб'єктивістського свавілля) митець усвідомлює своє «я» всередині світу, що пізнається. Він виявляє себе у суспільній предметно-практичній діяльності, об'єктивуючи, переводячи у зовнішню площину свої переживання смислу людського буття, втілюючи у художніх творах індивідуальне бачення об'єктів реальності. Завдяки цьому особистість автора «виступає як предметна, чуттєво сприймана і непідвладна жодним сумнівам сила» [16, с. 36]. Правомірно вважати музичну творчість специфічним способом самореалізації обдарованої особистості через опредметнення змісту індивідуальних інтенцій композитора, його неповторності та своєрідності; самовираження митця є самоцінним і самодостатнім.

Висновки

Контекстуальність постаті особистості-митця в культурі постмодерну, музичній культурі означена процесами творення суб'єктивованого світу людини, серед художніх засад оприявлення якого – можливості

інтенціонального світу, оригінальність мистецького мислення, спрямованість на конкретизацією та поглибленням образно-смислової сфери. Контекстуальність творення виступає формотворчим принципом персоніфікації мистецького світобачення та світовідношення й сутнісної самодіяльності людини. Персоніфікація мистецьких смислів в рамках суб'єктивної реальності є пов'язаною з процесами об'єктивації художньо-естетичних смислів, які набувають у культурних продуктах інтерсуб'єктивного значення. Визначаючи внутрішній зміст культури контекстуально, творча особистість здатна осягнути глибинну, концентровану сутність культурної епохи, або культурну форму. Людина-творець, що усвідомлює або відчуває внутрішній імпульс культури, контекстуально мислить, створюючи нові сюжети, образи, які переростають межі суб'єктивного змісту автора, об'єктивуючись у смислах інтерпретуючих концепцій.

Особистісні фактори в музичному мистецтві не вичерпуються його змістом. Вони безпосередньо відображаються і на його формі. Форма представляється своєрідною організацією нового символіко-семантичного порядку, який виражає творчу волю митця. Це обумовлюється як тим, що зміст і форма діалектично взаємопов'язані, так і тим, що форма в мистецтві несе на собі риси індивідуального мистецького мислення композитора.

У музичній творчості, мистецьких творах відбивається досвід самовизначення і самовідчуття творчої особистості, досвід безпосередньо-предметної реалізації (за допомогою художніх форм) цього самовизначення. Володіючи тонкою сприйнятливістю і усвідомленням свого індивідуального бачення світу, композитор керується потребою виразити себе, закріпити своє сприйняття світу в найбільш дієвій, художньо досконалій формі.

Самобутній характер творчої індивідуальності композитора виражається як змістовно і формотворчо, так і у виборі мистецької тематики, організації матеріалу, жанрових і стильових прийомів, емоційній схильності. Суттєву роль відіграє також оригінальний лад думок і почуттів митця, його мистецька концепція.

Музична творчість епохи постмодерну є відкритою для процесів композиторської ідентифікації й виявлення унікальності творця. Му-

зична творчість як образно-метафоричне втілення суб'єктивованого світу людини-творця, є для автора самоцінною й саморефе-

рентною, де відчутним є розвиток особистісного начала, динаміка системотворчих якостей особи, її діяльнісна самоактуалізація.

Список інформаційних джерел

1. Азархин А. В. Мировоззрение и эстетическое развитие личности. Київ : Наукова думка, 1990. 191 с.
2. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Ленинград : Музгиз, 1963. 376 с.
3. Бахтин М. М. Проблема автора. *Вопросы философии*. 1977. № 7. С. 148–160.
4. Бергсон А. Творческая эволюция. Москва : Канон-пресс, 1998. 383 с.
5. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
6. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва : Смысл ; Эксмо, 2005. 1136 с.
7. Джидарьян И. А. Эстетическая потребность. Москва : Наука, 1976. 192 с.
8. Живоглядова І. В. Уява як засіб творення музичної почуттєвості. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2011. № 4. С. 3–6.
9. Ильенков Э. В. Искусство и коммунистический идеал. Москва : Искусство, 1984. 351 с.
10. Каган М. С. Музыка в мире искусств. Санкт-Петербург : Ut, 1996. 232 с.
11. Колесник Н. И. Личностные факторы становления эстетического отношения : автореф. дис. ... д-ра. философ. наук / АН УССР, Ин-т философии. Киев, 1986. 34 с.
12. Копылов Г. Г. От культур – к инженерным мирам. *От массовой культуры к культуре индивидуальных миров: новая парадигма цивилизации* / ред. Е. В. Дуков, Н. И. Кузнецова. Москва : ИНИОН, 1998. С. 23-37.
13. Кребер А. Стил ь и цивилизации. *Антология исследований культуры* / сост. Л. А. Мостовая. Санкт-Петербург : Унив. книга, 1997. Т. 1 : Интерпретации культуры. С. 220-230.
14. Культура и развитие человека (очерк философско-методологических проблем) / ред. В. П. Иванов. Киев : Наукова думка, 1989. 320 с.
15. Левчук Л. У творчій лабораторії митця. Київ : Мистецтво, 1978. 133 с.
16. Маркс К. Конспект книги Дж. Милля «Основы политической экономии». *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения*. Изд. 2. Москва : Политиздат, 1974. Т. 42. С. 5–40.
17. Медушевский В. О предмете и смысле истории музыки. *Музично-історичні концепції у минулому і сучасності* / ред.-упор. О. Зінькевич, В. Сивохіп. Львів : Сполом, 1997. С. 5–16.
18. Могильний А. Культура і особистість. Київ : Вища школа, 2002. 303 с.
19. Морщакова О. С. Єдність культури і особистості: феномен творчості. *Психологія і суспільство*. 2006. № 3. С. 70–80.
20. Музичний твір як творчий процес / ред. О. С. Тимошенко. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2002. Вип. 21. 280 с.
21. Муха А. И. Процесс композиторского творчества. Киев : Музична Україна, 1979. 271 с.
22. Наследственность таланта: законы и последствия / Ф. Гальтон. Москва : Мысль, 1996. 272 с.
23. Рубан О. М. Естетична діяльність: вияв унікальності особистості : дис. ... канд. філософ. наук / Укр. держ. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1997. 178 с.
24. Самохвалова В. И. Человек в искусстве. Москва : Знание, 1987. 64 с.
25. Художественная деятельность: проблема субъекта и объективной детерминации / ред. В. И. Мазепа. Киев : Наукова думка, 1980. 295 с.
26. Чекан Ю. До питання визначення предмету історії музики. *Музично-історичні концепції у минулому і сучасності* / ред.-упор. О. Зінькевич, В. Сивохіп. Львів : Сполом, 1997. С. 17–23.

© Н. О. Морщакова

Стаття отримана 04.10.2016, прийнята 14.10.2016, оприлюднена online 17.10.2016

Musical Creativity and the Subjective World of the Artist: the Context of Culture Creation

Morshchakova Nataliia

*Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine,
Department of Ukrainian History of Music and Musical Folklore, graduate student, Ukraine*

Abstract. The problem of creating music in the light of postmodern artistic imitation of ideas is characterised by the compositional focus of attention to the expression of subjective meanings and ideas that actualizes the possibility of an intentional world of the artist, originality of creative thinking, the ability to specify and deepen semantic sphere-shaped piece. The personification of artistic meanings within subjective reality is related to the processes of objectification of artistic and aesthetic paradigms prevailing within the culture; defining the inner meaning of culture contextually, a creative person is able to understand the deep, concentrated essence of the cultural epoch or cultural form. A creator-man, who feels or is conscious of an internal impulse of culture, thinks contextually, creating new stories, images that outgrow the limits of the author's subjective content, finding expression in interpreting the meanings of concepts.

Keywords: musical creativity; context creation; cultural form; subjectivity; postmodern.

UDC 78.01

LCC Subject Category: M2147-2188

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-2>

References

1. Azarhin, A. V. (1990). *Mirovozzrenie i jesteticheskoe razvitie lichnosti* [World and esthetic development of the person]. Kiev, USSR: Naukova dumka (in Russian).
2. Asaf'ev, B. V. (1963). *Muzykal'naja forma kak process* [Musical form as a process]. Leningrad, USSR: Muzgiz (in Russian).
3. Bahtin, M. M. (1977). Problema avtora [The problem of the author]. *Voprosy filosofii*, 1977, 7, 148–160 (in Russian).
4. Bergson, A. (1998). *Tvorcheskaja jevoljucija* [Creative evolution]. Moscow, Russia: Kanon-press (in Russian).
5. Bodrijar, Zh. (2004). *Simuljakri i simuljacija* [Simulacra and Simulation]. Kyiv: Vidavnictvo Solomii Pavlichko "Osnovi" (in Ukrainian).
6. Vygotskij, L. S. (2005). *Psihologija razvitija cheloveka* [Human Development Psychology]. Moscow, Russia: Smysl; Jeksmo (in Russian).
7. Dzhidar'jan, I. A. (1976). *Jesteticheskaja potrebnost'* [Esthetic need]. Moscow, USSR: Nauka (in Russian).
8. Zhyvohliadova, I. V. (2011). Uiava yak zasib tvorennia muzychnoi pochuttievosti [Imagination as a means of creating musical sensibility]. *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 4, 3–6 (in Ukrainian).
9. Il'enkov, Je. V. (1984). *Iskusstvo i kommunisticheskij ideal* [Art and the communist ideal]. Moscow, USSR: Iskusstvo (in Russian).
10. Kagan, M. S. (1996). *Muzyka v mire iskusstv* [Music in the World of Art]. Saint-Petersburg, Russia: Ut (in Russian).
11. Kolesnik, N. I. (1986). *Lichnostnye faktory stanovlenija jesteticheskogo otnoshenija* [Personal factors of the formation of the aesthetic relation] (Doctoral thesis). Kiev, USSR: AN USSR, In-t filosofii (in Russian).
12. Kopylov, G. G. (1998). Ot kul'tur – k inzhenernym miram [From culture – to the engineering worlds]. In E. V. Dukov, & N. I. Kuznecova (Eds.), *Ot massovoj kul'tury k kul'ture individual'nyh mirov: novaja paradigma civilizacii* (pp. 23-37). Moscow, Russia: INION (in Russian).
13. Kreber, A. (1997). Stil' i civilizacii [Style and civilization]. In L. A. Mostovaja (Ed.), *Antologija issledovanij kul'tury* (Vol. 1, pp. 220-230). Saint-Petersburg, Russia: Univ. kniga (in Russian).

14. Ivanov, V. P. (Ed.). (1989). *Kul'tura i razvitie cheloveka (oчерk filosofsko-metodologicheskikh problem)* [Culture and human development (outline the philosophical and methodological problems)]. Kiev, USSR: Naukova dumka (in Russian).
15. Levchuk, L. (1978). *U tvorchii laboratorii myttsia* [In the artist's creative lab]. Kyiv, USSR: Mystetstvo (in Ukrainian).
16. Marks, K. (1974). Konspekt knigi Dzh. Millja "Osnovy politicheskoy jekonomii" [Synopsis of the book John. Mill's "Principles of Political Economy"]. In Marks, K. & Jen-gel's, F., *Sochinenija* (2nd ed., Vol. 42, pp. 5–40). Moscow, USSR: Politizdat (in Russian).
17. Medushevskij, V. (1997). O predmete i smysle istorii muzyki [On the subject and sense of music history]. In O. Zin'kevich, & V. Sivohip (Eds.), *Muzichno-istorichni koncepcii u minulomu i suchasnosti* (pp. 5–16). L'viv : Spolom (in Ukrainian).
18. Mohylnyi, A. (2002). *Kultura i osobystist* [Culture and identity]. Kyiv, Ukraine: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
19. Morshchakova, O. S. (2006). Yednist kultury i osobystosti: fenomen tvorchosti [The unity of culture and identity: the phenomenon of creativity]. *Psykhologhiia i suspilstvo*, 3, 70–80 (in Ukrainian).
20. Tymoshenko, O. S. (Ed.). (2002). *Muzychnyi tvir yak tvorchyi protses* [Music as a creative process] (Vol. 21). Kyiv, Ukraine: NMAU im. P. I. Chaikovskoho (in Ukrainian).
21. Muha, A. I. (1979). *Process kompozitorskogo tvorchestva* [The process of composing art]. Kiev, USSR: Muzichna Ukraïna (in Russian).
22. Galton, F. (1996). *Nasledstvennost' talanta: zakony i posledstviya* [Hereditary genius: an inquiry into its laws and consequences]. Moscow, Russia: Mysl' (in Russian).
23. Ruban, O. M. (1997). *Estetichna dijal'nist': vijav unikal'nosti osobistosti* [Esthetic activity: expression of unique personality] (Doctoral thesis). Kyiv, Ukraine: Ukr. derzh. ped. un-t im. M. P. Drahomanova (in Ukrainian).
24. Samohvalova, V. I. (1987). *Chelovek v iskusstve* [The man in the art]. Moscow, USSR: Znanie (in Russian).
25. Mazepa, V. I. (Ed.). (1980). *Hudozhestvennaja dejatel'nost': problema sub'ekta i ob'ektivnoj determinacii* [Artistic Activity: the problem of the subject and objective determination]. Kiev, USSR: Naukova dumka (in Russian).
26. Chekan, Iu. (1997). Do pytannia vyznachennia predmetu istorii muzyky [On the issue of definition of music history]. In O. Zinkevych, & V. Syvokhip (Eds.), *Muzychno-istorychni kontseptsii u mynulomu i suchasnosti* (pp. 17–23). Lviv: Spolom (in Ukrainian).

© N. Morshchakova

Received 2016-10-04, Accepted 2016-10-14, Published online 2016-10-17

Oral Aesthetics and the Power of Symbols in the Plays of Derek Walcott and Bate Besong

Emmanuel Nchia Yimbu

*Higher Teachers Training College Yaounde,
Department of English, PhD in Postcolonial Literature, Part-Time Lecturer, Cameroon*

Abstract. Although song and dance are independent art, they are being employed adequately in today's theatrical production as dramatic elements. This paper examines the relevance of songs as an aspect of oral aesthetics in the plays of Derek Walcott and Bate Besong. It also argues that like any other aspect of drama, Walcott and Besong succeeded in using songs and dances to play the triple roles of informing, educating and entertaining. Furthermore, this paper stresses the importance of symbolism in revealing the playwrights aesthetic ideologies. The playwright's attribute symbolic meaning or significance to setting, characters, objects, events, actions and relationships with the principal intention of commenting on the deteriorating nature of their various post-colonial societies.

Framed on the basis of the New Historicist assumption that, every text of literature reflects both within and without itself. The analyses in this paper, reveal that, in their attempts to conceive an independent national cultural identity, the playwrights use songs and symbolic vocabularies that are recognisably indigenous or at least different from European representations, but yet intelligible within a global grammar of post-war politics. The various songs and symbols that permeate the works under study, play multiple roles and carry various meanings if read within the context of the postcolonial societies they all set out to represent. The playwrights succeeded in crystallising songs and symbols into veritable instruments of conscientisation and revolution.

Keywords: aesthetics; songs and dance; symbolism; conscientisation.

UDC 78.01

LCC Subject Category: ML385-429

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-9>

Introduction

The use of songs and dance as dramatic expressions are definitely not new to postcolonial writers but what differentiates one writer from the other is the purpose for which such songs are meant for. It should, however, be noted that, although song and dance are independent arts, there are being used adequately in today's theatrical production to play significant roles as aspects of oral aesthetics. The various songs and symbols that permeate the works under study play multiple roles and carry various meanings if read within the context of the postcolonial societies they all set out to represent. It is important to mention here that though songs and dance do not constitute the only aspects of oral aesthetics, this paper limits itself to the examination of songs and dance.

Literature Review

A. S. Akinuli Olumide stipulates in "Elements of Theatre" that the use of songs in dramatic pro-

duction can be divided into two major categories: incidental and dramatic music [22]. A. S. Olumide sees incidental (song) as that used to set mood, to underscore or heighten emotions. In a dramatic production, incidental music is not an integral part of a play but can be introduced prior to the beginning of it to establish the appropriate mood and atmospheric conditions within a performance. By not being an integral part of the production, we mean it is not composed for the play. It is used as background music in a dramatic production.

Dramatic music on the other hand, A. S. Olumide further stresses, is an integral part of the play's action. He quotes Brockett who argues that "it is used most extensively in opera and musical comedy or in plays that employ music and song to comment on the action in a Brechtian manner" [22]. Brockett, Olumide opines, goes further to state that "in such works the music is usually written to meet the specific demands of the script, and the overall effect would be altered se-

riously were the music to be omitted". A. Olumide concludes his analysis on the use of song and dance in theatre by stating that [22, p. 114]:

Some of the functions of music in a dramatic production are to first and foremost establish or enhance mood and create expectation. Secondly, it is also used to establish the level of probability. That is, what the audience are watching is not a real life situation but an artistic imagination of the playwright's view. Thirdly, it can also be used to characterise melody, rhythm and tempo. Fourthly, music can be a medium for the ideas and lastly, music can be pleasurable in itself, for it is enjoyable quite apart from its dramatic uses.

Walcott and Besong use song and dance for multiple reasons. Song and dance constitute an important element of satire in the works of Walcott and Besong. There are not only used for entertainment but constitute a veritable instrument for conscientisation, satire and revolution. The messages and meanings embedded in most of the songs one comes across in the plays under study validate H. L. B Moodys' claims in *Literary Appreciation* that, "Literature, which entertains us, does not keep us for long in the other world of fantasy or unreality. The greatest satisfaction to be found in literature occurs where it bring us back to the realities of human situations, problems, feelings and relationships" [19, p. 2-3]. Moody's view here is very much contrary to that of Peter Abety who in "The Literary Podium and the Political Pulpit: Medium and Message in Anglophone Cameroon Drama" emphasises on the strength of the literary podium over message (political pulpit) [1]. He believes plays that overtly address the problems of the people are less successful from the aesthetic stand point and their survival as literary masterpieces becomes short-lived. According to P. Abety, audiences go to the theatre not to get solutions to social and political problems but rather for entertainment. As he puts it, "they want to be in the literary podium and only sink into the political pulpit long afterwards in quiet reflection" [19, p. 16]. Songs from Walcott's and Besong's perspective become not just instruments for entertainment as P. Abety emphasises but are mostly used to expose and satirise the realities of the human situation as suggested by Moody.

Walcott uses songs in *Dream on Monkey Mountain* (Henceforth referred to as *Dream*) [31], *O Babylon!*, *Ti Jean and His Brothers* (Henceforth

Ti Jean), *The Sea at Dauphine* (Henceforth *The Sea and Pantomime* to express the modes of the Caribbean and St. Lucian society. Drawn from his native background, songs express the hopelessness and despair of the black man and the exploitative nature of the colonialist. Most of the songs in *Dream* are songs of lamentation [27, p. 212-213]:

*Contour: Mouma mooma
Your son in de jail a ready
Your son in de jail a ready
Take a towel and
Brand you belly...
I pass by the police station,
Nobody to sign de bail bond...*

This song exposes the judicial system in the Caribbean Island where the basic rights of the people like the right to bail are violated. The inmate's inability to obtain bail inflicts psychological pain not only on the victims but on their families as well. The above song, while exposing Walcott's allegiance to Creole in terms of its wordings, is at the same time, a lampoon on the West Indian judicial system.

Also, Walcott uses songs to attack certain societal vices like marginalisation, caused by the multi-racial nature of the St. Lucian society. For instance, the song "I don't know what to say this monkey won't do..." [27, p. 222-223]. The Monkey in this song refers to the black man. Derek Walcott in this song attacks the black man for his passive acceptance. Walcott seems not to be happy with the blacks who suffer injustice from the oppressor without complaining and yet seem to do nothing to improve their situation.

Furthermore, though living in a hopeless world, the Caribbean's are very hopeful. Their hopeful dreams are exposed through singings. In songs, the oppressed hopes for a place of peace, love and comfort. *Ti-Jean* hopes for external happiness in the song below [30, p. 162]:

*To the door of breath, you gave the key,
Thanks you, lord
The door is open, and I step free,
Amen, Lord...
Cloud after cloud like silver stair
My lost ones waiting to greet me there
With their silent faces, and starlit hair
Amen lord...*

This song equally highlights Walcott's religious vision. The song proves that there's happiness

after every successful struggle like is exemplified with the case of *Ti-Jean*.

As in *Ti-Jean* and *Dream*, Walcott *Pantomime* and *O Babylon!* have been described as musicals because music is one of the most prominent dramatic devices. At the beginning of the play *Pantomime*, Harry in a song gives the purpose for their *Pantomime* [28, p. 132]:

*It's our Christmas Panto,
it's called: Robinson Crusoe.
We're awfully glad that you've shown up,
it's for kiddies as well as for grownups.
Our purpose is to please:
so now our magic wand ...*

*Just picture a lonely Island
and a beach with its golden sand.
There walks a single man
in the beautiful West Indies!*

Harry's song sets the pace for the performance as it acts as a formal introduction to the play. The play as Harry's song above denotes is about "Robinson Crusoe" and is set in the "beautiful West Indies". Nevertheless, it will be an academic oversight to see the play as Harry stipulates only as an instrument of entertainment. This is because, beneath every song used in the course of the play, there is a denotative meaning meant to send a strong message. Walcott uses songs and dance in *Pantomime* to narrate the story of slavery and its traumatic effects on the Afro-West Indians.

Equally, it is as a result of the excessive use of songs and dance in *O Babylon!* that forced Sule Mombara to conclude that the play is "a musical which fuses the tenets of European musical drama into the tense political day to day life of the Rastafarians" [18]. It is for this reason that almost all the dramatic dialogue in *O Babylon!* is rendered in the form of songs because song and dance are part and parcel of Rastafarian existence. The following song, sung by Four Horsemen in act one of the play exposes a series of topical issues relating to the lives and believes of the Rastafarian cult [29, p. 163]:

*Jah is I-and-I salvation.
Jah shall gather all the nations,
Wide as ocean is his patience
and deep with wisdom like the sea,
the secret sea,
the shining sea of
Jah love and peace.
Jah love and peace.*

This song has to do with themes of liberty and freedom and "Jah" refers to Emperor Haile Selassie whom the Afro-West Indians consider as their saviour. It is hoped that the coming of Jah which is the main theme in the play will bring salvation, peace and love to the Rastafarians. The use of reggae to emancipate the Jamaicans was the driving force behind the music of Bob Marley and Peter Torch. *O Babylon!* can, therefore, be described as a music in which Walcott uses the Jamaican culture, seen through the use of the Jamaican vernacular, Creole, mime, song and dance to re-assert his Afro-West Indian identity.

Like Derek Walcott, one thing that makes Besong an outstanding playwright is his ability to use songs for multiple purposes. In Besong's *The Most Cruel Death of the Talkative Zombie* (Henceforth *Zombie*), *Beasts of No Nations* (Henceforth *Beasts*), *Requiem for the Last Kaiser* (Henceforth *Requiem*) *Once Upon Four Lepers* (Henceforth *Lepers*) and *The Banquet* the playwright like Walcott, uses song and dance to comment on the postcolonial politics of corruption, tribalism, misrule, dictatorship, embezzlement and greed. Besong incorporates satire, confessions and buffoonery to comment on the state of affairs in postcolonial Cameroon. Most of Besong's songs in *Zombie* carry titles that are quite symbolic. Some of the songs includes: "The Leper's Anthem" [5, p. 5], "Ballad of a Party Cadre" [5, p. 9], "Song of the Youthful Militant" [5, p. 29], "Song of the Great Fatherland" [5, p. 60], "Ballad of the Civilian Junta" [5, p. 51] and "Song of the Party Stooze" [5, p. 51]. The following song "Ballad of a Party Stooze" carries a lot of meaning within the context of postcolonial Cameroon [5, p. 9]:

*Curse to those who mock
A messiah
We'll caress their skulls
In the sand paper hands
Of the Mantoum enquirer ...
We'll scatter
The human manure
Of those who hate a messiah
Whose sensitive organs, we
Plunked.
In the balancoire
Of Foumban ideological
Corvee (sic), whose
Sensitive organs
We manured
At the Foumbam
Ideological corvee*

*Curse to those who mock him.
We will machine-gun
Them from
The rear.
Eternal curse
To those who hate him
We will
Bazooka them
At Tignere.
For we'll not let those
Who hate him
For no reason smirk
With delight
Over his sorrow ...
Amandha! Power!*

This song is a threat of death to the head of state's enemies and critics. The images of pain and torture also emerge "we will caress their skulls ... whose sensitive organs we plunked ... machine gun them ... bazooka them". These tactics are employed by dictators to frighten and intimidate the masses from rising to dissension or opposing the autocratic regime. Names of places like Mantoum and Tignere all carry with them, images of torture and violence as they served as notorious torture in prisons in the days of the former president Amadou Ahidjo's regime. Reference is also made to the historical Fouban conference and in terms of comparison, this song is very similar to that of "The Road after Fouban" in *The Banquet*. A song which gravitates on the Fouban conference and its disappointing outcome.

Also, Bate Besong in *Lepers* equally makes use of songs in an attempt to criticise postcolonial leadership. The song "The Vanguard of the Party" in *Lepers*, for example, is a satire on the oppressive and dictatorial nature of postcolonial leadership. The song reveals a lot in terms of meaning and imagery [10, p. 55-66]:

*We are the vanguard
Of the party,
We are
The vanguard of our party
We will twist flesh
We will maim
Bodies, just wait ...
We will break them
And surely we
Will bring them to their knees
Do you know that we have
Unlimited fire-power?
Do you know ...*

Like most of Besong's songs, this song ridicules the autocratic and dictatorial nature of postcolonial leadership. Comments like "we will maim bodies, break them, bring them to their knees", all echoes an atmosphere of torture and pain. The rhetorical question at the end of the song "do you know that we have unlimited powers? Only emphasises how oppressive Mbokaya's regime is.

Conversely to the above songs which are full of images of pain, torture and intimidation, Besong also uses songs as a booster to encourage the masses to resist and fight the forces of oppression. To do this, Besong at times borrows from children's songs to spur the masses to action. The songs: "*Okokoriko: Oya/ Okokoriko: Oya, Juju dong come Oya!*" in *Zombie* [5], *Minimini Minimini/ O Minimini / Talkam no fear... You fear you go di...* in *Beasts* [6] and "*Tumbu tumbu/Bos kalaba/ Titi mbala poom*" in *The Banquet* [8], respectively are all used to incite the population to action. These are children's songs that are very popular in the Anglophone Cameroon, easily draw the attention of the masses and are easily identified. Besong incorporates them in his plays because they awaken the consciousness of the masses. Childish as some of these songs may seem, they carry with them lots of meaning. "Talkam no fear..." for example is a song that emphasises on the importance of collective action and eliminates the spirit of fear by openly criticising a bad system.

Another example of a song used as a warning to the dictatorial regimes is that sung by Woman in *The Banquet* [8, p. 170-171]:

*Ten alien eyes
Cannot be compared
With one's eyesight
Ten alien eyes
Cannot be compared
With one's eyesight ...
The eye that have beheld the ocean
Can no longer be afraid of the lagoon ...
We do not use for leprosy
The herbs that are
For Ihasa fever
We do not lick
The hands
That are soaked
In gore
And blood ...*

In terms of dramatic significance, this song makes excessive use of proverbs and the numerous proverbs are a call on the masses to stand up

and fight for their freedom. From the above songs, one realises that some of them are used to praise the head of state, to threaten his critics and distracters and to mobilise the masses to take action. The songs, in one way or the other, re-enforce the central thematic preoccupations in the plays and are used not only to satirise the society's leadership but also to conscientise the masses. Besong's wish therefore is [13, p. 101]:

For a leadership that is made up of front-line nationalist with a steady resilience, hone in democratic zeal, and who will propel the Cameroonian people to redefine their individual as well as their natural focus and aspiration.

From there analyses so far, it can be argued that Walcott and Besong use songs not only to entertain but to satirise with the aim of revamping their societies. Besides songs and dance, the playwrights equally use stage directions, contrast, historical, biblical and literary allusions, a play within a play, ringing of the bell, buffoonery, dump shows and the stream of consciousness technique to expose the plight of the masses and to mock the nauseating autocratic leadership that characterises their societies. Symbolism equally constitutes Walcott's and Besong's aesthetic reservoir and like songs, it plays an important role in exposing the playwrights' aesthetic ideologies.

Result and Discussion

Some postcolonial leaders, especially in Africa, considered the works of most committed dramatists as subversive to their regimes. Consequently, for fear of banishment as was the case in many regions, dramatists resorted to writing plays where the social commentary was not so direct, but the characters and incidences were highly symbolic. Walcott's and Besong's ability to shock, provoke and "inspire, marginalised social groups to rise above their limitation by challenging the conditions of their oppression" [23, p. 7], lies partly in their use of symbolism. Symbolism is an important literary device in the artistic communication of the playwrights' ideology. The emergence of absurdist drama with its emphasis on symbolism equally inspired these playwrights. The playwrights attribute symbolic or significance meaning to settings, characters, objects, events, actions and relationships. As a revolutionary alternative, Walcott and Besong avoid conventional symbols (symbols whose meanings are widely recognised) and make excessive use of contextual symbols. Most of the symbols used

by the playwrights gain their symbolic meaning only within the context of the specific stories they set out to tell.

Symbolism is a valuable literary ingredient in Walcott's *Dream*. Characters, incidents, actions and events carry with them symbolic meanings. The most prominent use of symbolism in *Dream* is in Makak's dream. As Lloyd Brown has suggested, it is not difficult to accept the play's revolution as a dream, a vision which symbolically projects the revolutionary potential of Makak [12]. In other words, *Dream* symbolically analysis all that exist in Makak's mind. Makak's dream thus becomes a metaphor of the realities that characterised the relationship between Black West Indians and their White Masters. Thus, many critics have interpreted *Dream* as a metaphorical work in which the oppressed consciences of a colonised society is symbolised through the hallucination of Makak, an ageing charcoal maker and vendor.

As critics have pointed out, those victimised by globalisation in Walcott's *Dream* try to adjust to the dominant culture of the West by transforming, reinterpreting and indigenizing it. In *Dream*, critics have noted that this adjustment involves a shift from the mundane everyday world to the abstraction of the sacred. Robert Fox and Lloyd Brown, although taking different approaches, both underscore the play's dream element and metaphoric dimension. Brown compares *Dream* to Leroi Jone's *The Slave* and illustrates that both plays are revolutionary and combine symbolism with fantasy. Walcott's play, however, clarifies *The Slave* for critics who dismiss it as "naïve and suicidal and the author as a hysterical monomaniac", insisting instead on the transcultural unity of black American and Caribbean experience. Fox, in turn, emphasises on the mythological aspect of Walcott's drama; arguing that dream goes beyond redeeming the downtrodden to dramatise "the disparities between a consciousness that is creative and metaphoric, and one that is straight forward and imprisoning" [14, p. 200]. Makak's dream, which is collective and universalised according to Fox, liberates Makak by allowing him to outgrow and discard external values and thereby rediscovers his personal roots. Robert Hammer, on his part, says what is "original in Walcott is the use of his manifold voice, his particular combination of imagination and experience" [15, p. 180]. Walcott argues, sees Makak as a potential warrior, repressed by slavery.

Besides Makak's dream, characters in *Dream* equally carry symbolic meaning. Makak, Souris and Tigre symbolise the West Indian masses. Their problems are what the West Indian masses are going through in the hands of their leaders. Also, Corporal Lestrade is a symbol of oppression and dictatorship. He ridicules Makak and his followers as backward savages and proudly upholds his masters' standards. Gloating over his presumed superiority, he proves through interrogation that Makak is an ape, an imitator who must be told how to behave and what to do. Like the true dictator that he is, Lestrade commands absolute power and considers himself superior. For example, when the play opens with a prologue, Makak is being led to spend the night in jail by Corporal Lestrade the mulatto, who symbolises the enthusiastic custodian of British law. He arrests Makak for being drunk and disorderly and for breaking Felicene Alcinder's cafe. In jail, Makak meets the two habitual felons, Tigre and Souris who join Corporal Lestrade in elaborating on his offence. They mime a court scene which equally becomes very symbolic, in which Makak is tried, convicted and sentenced with the Corporal acting as Prosecutor and Defense put together, while the felons act as judges. After a whole range of exercises variously commanding Makak to 'turn about,' 'go on his knees,' 'stand up! Sit down! Or up on the bench!' [15, p. 222-223], Lestrade declares that, the aim of the exercise is to "Prove that the prisoner is capable of reflexing, obeying orders, and of understanding justice" [15, p. 223].

At this level of depiction alone and through the character of Corporal Lestrade, Walcott engages in a sort of satire that other postcolonial writers see as the best way to ridicule enthusiastic, but rather naive and half-baked perpetrators of colonial rule and legality in newly independent states. The depiction is reminiscent of Wole Soyinka's portrayal of the Nigerian village school teacher, Lakunle, in *The Lion and The Jewel* [27]. Besides the numerous wits which punctuate his speech and phrases like 'sale of self-said bags', or 'is reputed to have', Lestrade repeats the phrase 'all the Sunday' twice in this passage, and the combination of these misnomers makes him the quintessential Lakunle figure, who cannot effectively challenge the forces of reactionary tradition no matter how hard he tries. Lestrade, therefore, becomes a symbol of those non-progressive forces that continue to hinder the emancipation

of the West Indians. However, his conversion at the end of the play equally becomes important within the context of the play as it symbolises the realisation of his West Indian identity. Walcott in this act is suggesting that the West Indians must depend on their fellow brothers for their own emancipation.

Makak's beheading of the White Apparition, in *Dream*, is also of great significance. This act becomes a symbol of liberation not only to Makak but to the entire West Indian community including Corporal Lestrade who later on realises himself and becomes a native and Makak's staunchest convert to Africa. Makak becomes a symbol of courage and a manifestation of an acutely perceived Caribbean working man of immense courage.

Furthermore, the spider's image in *Dream* is also very symbolic. When Moustique impersonates Makak in the market, he discovers that he is afraid of spiders, which is witnessed once more by Basil, who then torments him with the creature, and uses the image of a moonlight road as seeming to have legs "splayed like a spider". The sinister qualities of the spider's image are really associated with Moustique's fear, which are both a convincing example of folk belief and a suggestion of Moustique's lack of capacity to deal with the thought or association of death. Moustique is a fearful person who therefore survives by his wits and if necessary by deception and betrayal.

Symbolically still, Makak's name is interchangeable with a monkey and the site or location of the play's second Eden is Monkey Mountain. Within the framework of the coloniser's misnaming, the animal/savage symbols associated with Makak and other principal characters, Tigre (Rat), Souris (Mouse), Moustique (Mosquito) are a reinforcement of the myth of the noble savage. However, as Walcott observes himself, his own use of this animal symbolism operates on a deeper level of 'meaning', not unconnected with the strength of the stories about devils and gods and the cunning of certain figures. Some of these figures have been read in their literal senses by the playwright himself but many others enhance the pattern or cultural and ideological signification of his entire discourse in *Dream* on Monkey Mountain. In Afro-American profane discourse according to Henry Louis Gates "there are thousands of 'toasts' of the signifying Monkey, most of which commence with a variant of the following formulaic lines [2, p. 138]:

*Deep down in the jungle so they say
There's a signifying monkey down the way.
There hadn't been any disturbin' in the jungle for
quite a bit,
For up jumped the monkey in the tree one day and
laughed,
'I guess I'll start some shit.*

Thus, in adopting the figure of the monkey, Walcott makes a subtle recourse to what Gates describes further as "the ironic reversal of a received racist image of the black as simian-like, the Signifying Monkey (or) he who is dwelling at the margins of discourse, ever-punning, ever troping, ever embodying the ambiguities of language – is our trope for repetition and revision, indeed, is our trope for chiasmus itself" [2, p. 188]. In coming down from Monkey Mountain, Makak acts like the proverbial monkey 'who guessed he'll start some shit'.

Ostensibly the definition of the signifying Monkey is not complete if it is not linked with its ancestral homeland. Walcott's adaptation of these folk elements is not along the pattern of works merely informed by the past but one that holds the past itself in profound dialogue. Integral parts of these dialogues are the amorphous relationship between the slave buyer and the seller which constitute the distinctive features of West Indian postcoloniality with lots of signification.

Similarly, as in *Dream*, Walcott's *Pantomime* and *Ti-Jean* can be read as symbolic representations of the different stages of slavery and slave trade and its impacts on the Afro-West Indian masses. Harry and Planter in *Pantomime* and *Ti-Jean* respectively symbolise the oppressors or slave masters, while Jackson and the three Jeans and their mother stand for the oppressed West Indian masses. Still, in terms of significance, these two plays can be considered as the long and on ending battle between good and evil.

Furthermore, characters, concepts and setting becomes very symbolic in Walcott's *The Sea*. The sea serves both as a place for death and at the same time, the Afro-West Indian source of survival. It represents the unpredicted forces of nature. Set beside a string of reminiscences as in *Dream*, the reminiscences symbolises the active presence of a past as the characters' awareness of their history is what gives meaning to their lives and attest to their identity, first as individuals, then as a community. For example, Afa, the wise old man remembers his colleagues and fel-

low fishermen who lost their lives in the sea. The humour and pathos of these reminiscences by Afa evoke the memory of his dead colleagues and captures in a symbolic mannerism, the fated lives of the Afro-West Indian fishermen. When the young Jules (who symbolises the Afro-West Indian youth) decides to take to the sea, Afa looks out to the sea and say "last year Annuelles, and Bolo, and this year Hounakin and one day, tomorrow, you Gracia, and me... and Augustin ... [2, p. 80]. Given this background of absurdity, the characters in the play are intensely aware of the ironies and perplexities of their lives and the existential impasse with which they have to contend. Symbolically, they are all imprisoned in their circumstances and their awareness of this imprisonment leads them to acts of rebellion as we see in the rebellion against institutionalised religion. The examples above reveal that Walcott's language is blended with images that help to communicate his ideology.

Bate Besong's ingenuity as a playwright is partly revealed in his ability to use scatological images, metaphors and symbols that are pregnant with meanings. S. Ambanasom argues that Besong gives his work the force of topicality because he sometimes uses direct and recognisable references [3]. Besong uses a reference to make clear his revolutionary ambitions and it is certainly for this reason that "some people fled in terror when Bate Besong's play was performed in Yaounde". People fled because Besong's play *Butake* stipulates, "Puts a mirror to our faces so that we can see how full of filth and shit the refection is" [2, p. 19]. Jean-Stephane Biatcha's reactions after the performance of Besong's *Beasts* is a clear testimony of the power of Besong's shock therapy [11, p. 115]:

... After enduring this play, I had to get up, by the way of protest, accompanied by Chief of Service for Student's Associations and Cultural Clubs, to quit the hall just at the time when Mr. Besong was concluding his fiery exhortations at the end ... this experiences which, I must admit, is shocking and disappointing ...

The manner and profundity of Besong's theatre, as expressed by Biatcha validates Victor Hugo's observations that, "the multitude must not come out of the theatre without taking with them some austeric and profound moral message" [16, p. 6]. *Beasts*, *Requiem*, *The Banquet*, *Lepers* and *Change Waka* are plays that address issues of power politics and dictatorship and can be con-

sidered the issues raised in the plays, as a direct confrontation to Agidigidi's, Epeng Ebho', Nouayed's and Ednouay's leaderships.

In terms of setting, there is a series of similarities between the world of the text and that of a particular historical period and physical place. Commenting on Requiem, George Nyamndi says "The two worlds can confront each other without difficulty" [20, p. 38]. Iduote the capital of Agidigi, is Etoudi read backwards. Etoudi being the presidential palace in Yaounde, the capital of Cameroon, one will not be wrong to conclude that the story of Agidigidi, a country characterised by tyranny, tribalism and greed, is symbolically that of Cameroon. Equally, one can say that Requiem constructs a revolutionary consciousness in order to overthrow a dictatorship in a neo-colonial African setting. It is obvious that Iduote where the play is set, reveals the unmistakable intent of the writer, at launching a direct critique on the current dictatorship in Cameroon.

Similarly, in Beast and The Banquets the city of Ednuoay, Yaounde read backward and Nouayed where the stories are set is the capital city of the Republic of Cameroon. The shit metaphor that Besong uses to punctuate the facts in Beasts resonates with lots of significations. Besong uses shit and stench metaphors to make a statement about a nation held hostage by beastlike leaders, who because of their inexhaustible greed reduce every other thing in society to "filth" and "shit". The imagery in the world of Beasts is compellingly repellent as one follows the squatting and grunting Narrator's graphic description of one of the toilets [16, p. 123]:

I am the alumnae, a genius in the academic cosmos of shitology (squats as if answering call of nature). This is the prolegomena of the brim-stone, the Nitric acid, the effluvium, the gangrene, the syphilitic concoction, and the mycobacterium leprae of modern trade dealers.

The Night-Soil Men's indecent exposure of their buttocks to "foul the air" is such an absolutely grotesque and repellent device of artistic representation. As N. Ambe mentions, that does not only shock the audience, but also pricks and appeals to their collective conscience to begin to want to arrest such a state of depravity and callousness [4]. This dramatic device, which in itself is very innovative, is meant not only to expose the decadent nature of post-independence Cameroon but most especially, to attack the social

conventions that characterises the society like greed, embezzlement and corruption.

Since shit becomes the main product in society, its pungent smell looms freely and overwhelmingly everywhere in the theatre space. So, in depicting the conflicting relationship and social and economic imbalance in Besong's Ednouay, the dramatist, in almost the same manner as the Ghanaian writer Ayi Kwei Armah in The Beautiful Ones are Not Yet Born, invests in scatological and unsettling images. As noted above, the image of shit buckets, faecal equipment and lavatories that dominate this play, and the very present of sound and rhythm of buckets of excrement being loaded and offloaded by Night-Soil-Carrier, who symmetrically squat and foul the air, capture the picture of a society enmeshed in the decay and darkness of a bucket toilet. It is equally this shocking new way of communicating the human condition, that so shocked some members of the audience when the play was premiered in Amphi 700 of the University of Yaounde 1, that some of them fled out of the hall. It is this same shit that the Night-Soil-Men used to storm Aadingingin's marble palace at the end of the play. In terms of experimentation, especially as far as metaphors, images and symbols are concerned, Beasts confirm Besong as the best experimental Anglophone Cameroon dramatist, as his language is carefully crafted with symbols that will leave no reader indifferent. The moral rottenness of the world of Ednuoay is what Besong conveys successfully through the image of shit and all the smell it emits.

One aspect that makes Besong very different from some of his contemporaries is his use of real names of people, places and concepts with symbolic meaning. Besong in the ALA Bulletin argues that the New Deal politics has been a disruptive phenomenon. It excludes rather than includes social element and therefore, a writer in such a society must "question history, question environment and question people in authority", and to do this successfully according to him, "the writer uses his talent... to call things by their names..." [16]. Besong in Beasts, Requiem, The Banquet, Zombie, Lepers and Change Waka makes references to real concepts like plebiscite, referendum, reunification and integration. He uses names like Jacques Chirac, John Ngu Foncha, E.N Endeley, S.A George, Um Nyobe, Ernest Quandie, A.N. Jua, P.M. Kale, Z.A. Abendong and places like lake Nyos, Sonara, Tchollere, Konden-

gui, Mantoum and Fouban amongst many others. The above are all concepts, names and places with dire connotation. For example, Lake Nyos is a lake in the Menchum Division, of the North West Region of Cameroon, where thousands of Anglophone Cameroonians died, alongside their animals, during the August 26, 1985 gas explosion. An action considered by the Anglophone Cameroonians as a conscious act by the Francophone leadership to satisfy their political ambitions. Sonara on its part is the oil refinery company located in Limbe, the South West region of Cameroon. It is an epitome of French Capitalist interest in Cameroon since Cameroonians; especially South Westerners have no say in the running and enjoy little or no benefits from their tapped resources. It equally emphasises Anglophone marginalisation. Fouban is historically symbolic in that it is in Fouban that the 1962 conference to change the country into a Federal government system was held. The terms of this conference were violated in 1972 by President Ahidjo, an act which Anglophone Cameroonians consider as betrayal. Kodengui, Mantoum and Tchollerie are notorious torture prisons. These names are all linked to the political history of Cameroon as exemplified in chapter two of this study. The above incidences justify George Ngwane's claims that, to better understand Besong's plays, "one needs to be current with historical events, and abreast of socio-political trends" [20, p. 20].

Furthermore, the title of *Beasts*, *Requiem*, *Zombie* and *Change Waka* are equally very symbolic. A "beast" is an animal that is cruel and brutal and by referring to Ednuoay's leadership as "beasts of no nation", Besong is in a way saying that, just as beasts, Ednuoay's leader, Aadingingin is not only cruel and brutal to the masses, symbolised by the Night-Soil-Men but is equally insensitive to the plight of the masses. The pain and suffering that he inflicts on the masses are enough to qualify him as a beast.

In *Requiem*, "Requiem" symbolises the definite passing away of a man and his time. It presupposes a death song, a funeral salute to the dead, an elegy. In the play, the song is address to Akhikrikrikii, a ruler, the last Kaiser. Just as Akhikrikrikii, Kaisers were monarchs with established authoritarian and dictatorial regimes. When Besong talks of "Requiem for the Last Kaiser", he is in effect saying that Akhikrikrikii is the last of such rulers in Agidigidi. Thus, the title an-

nounces the purging of the society from all the ills incorporated in despotism. Also, in terms of signification, the play opens with Akhikrikrikii (the supreme leader) in a coffin, symbolising the imminent death of dictatorship. He epitomises tyranny and thus bears the brunt of Besong's satire. With his head barely sticking out, he begins a long monologue, more or less fantasising about his enormous power. His words like those of his cohorts are couched in obnoxious images of conceit and power. A "Zombie" is a blood drinking creature that is often associated with violence and torture.

Moreover, in terms of characterisation, *Requiem*, *Beasts*, *Lepers*, *Change Waka* and *The Banquet* present characters with symbolic meanings. Akhikrikrikii, Aadingingin, Mbozo'o, Mbokaya and Mfawbaheb Gnockor are symbols of dictatorship and tyranny in Agidigidi, Ednuoay, Nouayed and Epeng Ebho respectively. The French Ambassador and the Swiss Banker in *Requiem* symbolise the colonial influence in Africa and the perpetrators of political, economic and socio-political exploitation. Absalom Antangana symbolises French assimilation and religious hypocrisy. Woman and Student in *Requiem*, and the Night-Soil Men, Cripple and Blind man in *Beasts* and *Change Waka* in *Change Waka* respectively all symbolise the downtrodden masses. Equally, the words "Anglos" and "Frogs" as used in the two plays represent the Anglophone and the Francophone Cameroonians. With regards to the use of suggestive names, Mfawbaheb, as Ambanasom stipulates means a gang leader in the playwright's native Kenyang language. This, together with the fact that, His Excellency Gnockor Gnockor is referred to in the play as "loot dispenser" [9, p. 32] makes the head of state a great thief, expanding thus the thematic interpretation of the play. "Change Waka" is a kind of democratic watch-dog, a defender of the transparent ballot boxes at a time when the dominant and fashionable "walking style" is rigging. *Change Waka* therefore represents the trend of democratic salvation that is yet to gather steam.

More still, *Requiem*, *Beasts* and *The Banquet* can symbolically be considered as a battle between power and violence on the one hand and necessity and hope on the other. Whereas the regime and its mentor struggle to protect and strengthen the tyrannical status quo, the people, on the other hand, struggle to bring it down through a revolt. The masses are held in the darkness of slavery

for too long and now a need is felt for the overthrow of the force that have reduced them to slaves. This new need is symbolised by Woman and Student in *Requiem*, and the Night-Soil Men in *Beasts*, Change Waka in *Change Waka* and Belle in *The Banquet*. They all symbolise revolt against tyranny. In *Requiem*, Woman's determination and will to combat hunger, injustice and exploitation and her refusal to give evil any further chance is highlighted in her climatic exchange with Etat-Major Andre Abessolo, "Career toe-breaker and torturer" [7, p. 21]:

Our children won't be hungry anymore. We won't see our old folks all trusted up with rheumatism of injustices, the water of exploitation running down their faces, we are here to destroy the robbers in paradise. They have created their own Ruben Island. Their separate Amenities Act but soon all that will be over.

The above declarations open our minds to the truth of the day to day activities in postcolonial Cameroon. Like rheumatism, which attacks the entire body system, injustice has eaten deep into the fabrics of Besong's fictive society. In fact, the symbolism in *Zombie*, *Requiem*, *Beasts*, *Change Waka*, *The Banquet* and *Lepers* documents the realities of post-colonial Cameroon. It emphasises the long history of political, social and economic domination of the Anglophones whom, Besong indicates in most of his plays, have been the greatest losers and victims in the formation and evolution of the Cameroon nation at decolonisation. Nevertheless, the metaphor in the plays is also a call for the suffering masses and their greedy leaders to improve their human condition, uplift their society from the darkness and rot that have held it hostage. J. M Kariuki puts it in a more emphatic manner when he submits that only a new future would redeem the African masses from their past suffering [17, p. 230]:

Our leaders must realize that we have put them where they are. Not to satisfy their ambitions nor so that they can strut about in fine clothes and huge Cadillac as ambassadors and ministers. But to create a new society in which everyone will have an opportunity to educate himself to his fullest capabilities, in which no one will die or suffer through lack of medical facilities, and in which each person will earn enough to eat for himself and his family

Conclusion

From the above, it is evident that songs and dance and the use of symbolism become an important ingredient in the literary works of Walcott and Besong. The strength of their literary commitment lies in their use of historical, physical and recognisable references with symbolic meaning. In their attempts to conceive an independent national identity, the playwrights concentrated on developing symbolic vocabularies that are recognisably indigenous or at least different from European representation, yet intelligible within a global grammar of post-war politics. Thus, Walcott and Besong use the good springs of their cultures and societies, to incorporate them in songs in an attempt to expose, satirise and offset the borrowed influences of Europe. Their backgrounds as poets partly account for the dense images that run through their works. As concerns similarities, the dramas of Walcott and Besong are a combination of tragedy and comedy, plays that can, to a certain extent, be considered as "problem plays" because they project through songs and symbols, social issues which are meant to raise the awareness of their audience.

References

1. Abety, P. (2013). The Literary Podium and the Political Pulpit: Medium and Message in Anglophone Cameroon Drama. In H. N. Eyoh, A. Azeyeh, & N. Lyonga (Eds.), *Critical Perspectives on Cameroon Writing* (pp. 339-360). Mankon, Cameroon: Langa Research&Publishing GIG. Retrieved from <https://muse.jhu.edu/chapter/959402>
2. Abodurin, F. (2008). *Blackness: Culture, Ideology and Discourse* (2nd ed.). Ibadan, Nigeria: Dokun Publishing House.
3. Ambanasom, S. A. (2010). *Education of the Deprived. Anglophone Cameroon Literary Drama*. N. d.: Langa Research&Publishing GIG. Retrieved from <https://muse.jhu.edu/book/16847>

4. Ambe, N. H. (2007). *Change Aesthetics in Anglophone Cameroon Drama and Theatre*. Bayreuth: Pia Thielmann and Eckhard Breiting.
5. Besong, B. (1986). *The Most Cruel Death of the Talkative Zombie: a Faery Play in Three Parts with a Revelry at a Requiem*. N. d.: Nooremac Press, 1986.
6. Besong, B. (1990). *Beasts of No Nation: a docu-drama*. Limbe, Cameroon: Nooremac Press.
7. Besong, B. (1991). *Requiem for the Last Kaiser*. Calabar: Centaur Publishers.
8. Besong, B. (1994). *The Banquet: a historical drama*. Makurda, Nigeria: Editions Ehi.
9. Besong, B. (2001). *Change Waka and His Man Sawa Boy*. Yaounde: Edition CLE.
10. Besong, B. (2003). *Once Upon Four Great Lepers*. Yaounde: Edition CLE.
11. Biatcha, J. S. (1991). A la Haute Attention de Monsieur le Chancelier de L'université de Yaoundé. *Challenge Hebdo*, 45, 11.
12. Brown, L. (1993). Dreamers and Slaves – The Ethos of Revolution in Walcott and Leroi Jones. In R. D. Hammer (Ed.), *Critical Perspectives on Derek Walcott* (pp. 174-193). Washington, D. C.: Three Continents Press.
13. Fandio, P. (2005). Anglophone Cameroon Literature at the Cross- Roads: Pierre Fandio in Conversation with Cameroonian Writer, Bate Besong. *ALA Bulletin*, 30(2), 90-104.
14. Fox, E. R. (1993). Big Night Music: Derek Walcott's Dream on Monkey Mountain and the "Splendour of Imagination". In R. D. Hammer (Ed.), *Critical Perspectives on Derek Walcott* (pp. 193-202). Washington, D. C.: Three Continents Press.
15. Hammer, R. D. (Ed.). (1993). *Critical Perspectives on Derek Walcott*. Washington, D. C.: Three Continents Press.
16. Kilo, A. (1992). *Anglophone Cameroon Drama 1969-1991* (Doctoral thesis). Leeds, UK: University of Leeds.
17. Clough, M. S. (1998). *Mau Mau Memoirs: history, memory, and politics*. Boulder, Colorado: L. Rienner.
18. Mombara, S. (1993). O Babylon! Where it Went Wrong. In R. D. Hammer (Ed.), *Critical Perspectives on Derek Walcott* (pp. 268-285). Washington, D. C.: Three Continents Press.
19. Moody, HLB. (1968). *Literary Appreciation: A Practical Guide to The Understanding and Enjoyment of Literature in English*. London, UK: Longmans.
20. Ngwane, G. (1993). *Bate Besong (or the Symbol of Anglophone Hope)*. Limbe: Nooremac Press, 1993.
21. Nyamndi, G. (2003). Requiem for the Last Kaiser: A Promethean Reading. In A. Edward (Ed.), *Between and Within: Essays in Commonwealth and Postcolonial Literature* (pp. 20-42). Yaounde, Cameroon: Saagrapf.
22. Olumide, A. S. (1999). *Elements of Theatre* (Twayne's World Authors Series). Retrieved from Thomson Gale's Online Database: <http://www.gale.com/>
23. Orwell, G. (2005). *Why I Write*. New York, USA: Penguin Books.
24. Porter, A. (1998). A Word from the Incoming ALA BULLETIN Editor. *ALAB*, 24(4), 42.
25. Soyinka, W. (1963). *The Lion and The Jewel* (2nd ed.). Oxford, USA: Oxford University Press.
26. Walcott, D. (1958). *The Sea at Dauphin: a Play in One Act*. [Mona, Jamaica]: Extra-Mural Dept., Univ. College of the West Indies.
27. Walcott, D. (1966). *Malcauchon, or, The Six in the Rain*. Trinidad & Tobago: U.W.I., Extra-Mural Department, Port-of-Spain, Trinidad & Tobago: Busby's Printerie.
28. Walcott, D. (2002). *Pantomime*. Alexandria, VA: Alexander Street Press.
29. Walcott, D. (2003). *O Babylon!* Alexandria, VA: Alexander Street Press.
30. Walcott, D. (2003). *Ti Jean and His Brothers*. Alexandria, VA: Alexander Street Press.
31. Walcott, D. (2014). *Dream on Monkey Mountain and Other Plays*. New York, USA: Farrar, Straus and Giroux.

© E. N. Yimbu

Received 2016-10-20, Accepted 2016-10-28, Published online 2016-10-30

Словесная эстетика и сила символов в пьесах Дерека Уолкотта (Derek Walcott) и Бейта Бесонга (Bate Besong)

Emmanuel Nchia Yimbu

*Higher Teachers Training College Yaounde,
Department of English, PhD in Postcolonial Literature, Part-Time Lecturer, Камерун*

Аннотация. Хотя песня и танец являются самостоятельными видами искусства, в настоящее время они используются определенным образом в современной театральной постановке как отдельные драматические элементы. В данной статье рассматривается актуальность песен как аспекта устной эстетики в спектаклях Дерека Уолкотта (Derek Walcott) и Бейта Бесонга (Bate Besong). В статье утверждается, что, как и в других аспектах драмы, авторам удалось с помощью песни и танца выполнить тройную функцию информирования, обучения и развлечения. Кроме того, в этой статье подчеркивается важность символики в раскрытии эстетической идеологии драматургии. Драматурги добавляют символического значения декорациям, персонажам, объектам, событиям, действиям и взаимоотношениям с целью комментирования ухудшающей среды различных постколониальных обществ.

На основе предположений Новейшей истории, любой литературный текст отражает внутреннее и внешнее содержание эпохи. Анализ, представленный в этой статье, показывает, что в своих попытках представить независимую национально-культурную самобытность, драматурги используют песни и символическую лексику, которые являются узнаваемыми среди коренных жителей или, по крайней мере, отличаются от европейских версий, но понятны в рамках глобальной грамматики послевоенной политики. Различные песни и символы, пронизывающие анализируемые произведения, выполняют сразу несколько ролей и несут различные значения, будучи прочитанными в контексте тех постколониальных обществ, которые они представляют. Драматурги достигли успеха в кристаллизации песен и символов в инструменты формирования сознания и революции.

Ключевые слова: эстетика; песни и танцы; символизм; формирование сознания.

УДК 78.01

LCC Subject Category: ML385-429

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-9>

© E. N. Yimbu

Статья получена 20.10.2016, принята 28.10.2016, опубликована online 30.10.2016

Методологічні аспекти побудови науково обґрунтованої системи спортивної підготовки таеквондистів

Ананченко Костянтин Володимирович

*Харківська державна академія фізичної культури,
кафедра єдиноборств, кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, Україна*

Пакулін Сергій Леонідович

*Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України,
відділ соціоекологічних проблем сталого розвитку, доктор економічних наук, Україна*

Арканія Русудан Автанділівна

*Харківська державна академія фізичної культури,
кафедра єдиноборств, аспірант, Україна*

Анотація. У статті авторами вирішені актуальні наукові завдання: 1) проаналізовано базу досліджень в області побудови теоретико-методологічних основ спортивної підготовки на основі таеквондо; 2) досліджено організацію та методичні вимоги до проведення тренувальних занять з таеквондо; 3) обґрунтовано необхідність взаємодії процесів природного розвитку та адаптації до фізичних навантажень у юних таеквондистів; 4) доведено необхідність наукового обґрунтування побудови тренувальних навантажень у мікроциклах підготовки юних борців з урахуванням їх індивідуалізації.

Ключові слова: таеквондо; таеквондист; спортивна підготовка; тренувальні навантаження; мікроцикл; індивідуалізація.

УДК 796.8

LCC Subject Category: GV1100-1150.9

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-5>

Вступ

Дослідження методологічних аспектів побудови науково обґрунтованої системи спортивної підготовки юних таеквондистів є актуальним завданням спортивної науки, так як результати узагальнень дозволяють забезпечити раціональне співвідношення тренувальних навантажень, комплексний їх вплив на формування тренуваності, ефективну підготовку таеквондистів на основі індивідуалізації. Це визначає актуальність і своєчасність нашого дослідження.

Сучасну базу наукових досліджень в області побудови теоретико-методологічних основ спортивної підготовки на основі таеквондо становлять публікації таких вчених, як О. М. Блеєр [1], С. Є. Бакулев [2], Н. В. Бойченко [3, 4], С. С. Єрмаков [4, 5], М. О. Карпов [6],

Ч. К. Кім [7], Чжон Кі Лі [8], А. С. Мавлеткулова [9], А. В. Павленко [10], С. В. Павлов [11], І. М. Пашков [12, 13], А. С. Ровний [13], В. В. Романенко [13–15] та ін. Однак сучасна науково обґрунтована система спортивної підготовки таеквондистів представлена недостатньо, що обмежує сприйняття цілісного уявлення про структуру, зміст та індивідуалізацію процесу спортивної підготовки, співвідношення тренувальних навантажень в річному циклі тренування.

Мета дослідження – аналіз методологічних аспектів побудови науково обґрунтованої системи спортивної підготовки таеквондистів. Вона передбачала рішення наступних завдань:

- проаналізувати базу наукових досліджень в області побудови теоретико-методологічних

основ спортивної підготовки на основі таеквондо;

- дослідити організацію та методичні вимоги до проведення тренувальних занять з таеквондо;

- обґрунтувати необхідність взаємодії процесів природного розвитку та адаптації до фізичних навантажень у юних таеквондистів;

- розкрити взаємозв'язки між різними видами підготовленості при формуванні спортивних навичок юних таеквондистів;

- обґрунтувати необхідність наукового обґрунтування побудови тренувальних навантажень у мікроциклах підготовки юних борців;

- провести аналіз і зробити узагальнення наукових публікацій, які присвячені питанням контролю рівня підготовки юних таеквондистів;

- дослідити проблеми індивідуалізації спортивної підготовки та обґрунтувати необхідність створення теоретико-методичної бази для вдосконалення підготовки таеквондистів.

Результати дослідження

Сучасні східні єдиноборства, в широкому розмаїтті видів, стилів і шкіл, поступово переходять від виключної приналежності до культури найбільших цивілізацій Сходу, стають невід'ємною частиною загальнолюдської культури. Одним з найпопулярніших видів східних єдиноборств є корейське таеквондо, що у перекладі означає «Шлях ноги і кулака» («Таї» – нога, «Kwon» – кулак, «Do» – шлях). Ця назва визначає основне співвідношення техніки роботи ніг (понад 70 %) і техніки роботи рук (близько 30 %) в даному виді єдиноборств. Приблизний вік таеквондо як бойового мистецтва налічує більше двох тисячоліть.

У 50-х роках ХХ сторіччя були створені спочатку дві конкуруючі найбільші федерації таеквондо – Міжнародна (МФТ) і Всесвітня (ВТФ). Олімпійське визнання отримала Всесвітня федерація, яка мала шанси на включення в олімпійську програму. У 1990 році, можливо, внаслідок непримиренного протистояння лідерів цих федерацій, була створена Глобальна федерація (ГТФ), що визнана ВТФ в тому ж році. Майстер таеквондо Пак Дзюн Те, володар VIII дана, покинув МФТ і очолив ГТФ. За рішенням найстаріших майстрів таеквондо

Пак Дзюн Те присвоєно вищий IX дан (титул «грандмастер», якого удостоєні одиниці майстрів бойових мистецтв у всьому світі).

Таеквондо являє собою в першу чергу систему самовдосконалення на всіх етапах освоєння цього бойового мистецтва. Ця система направлена на розвиток кращих якостей особистості, таких як самодисципліна, повага до старшого, товариське і чесне ставлення до партнера [16, с. 47]. Також слід враховувати, що в повсякденному житті людини використовується не більше 15 % силових можливостей. Тому головне завдання при навчанні таеквондо – домогтися максимального використання енергії власного тіла на основі комплексних тренувань.

Основи побудови спортивного тренування у видах єдиноборств викладені в 50-70-х роках минулого століття. У результаті систематичних спостережень за розвитком функціональних і фізичних якостей юних спортсменів розроблені теорія тестів та рекомендації за оцінкою результатів тестувань, розроблені методи тестування функціональних можливостей спортсменів, кількісної та якісної оцінки фізичної працездатності спортсменів різного віку і спеціалізації, узагальнені дані багаторічних спостережень з вікової фізіології, фізіології спортивних вправ, розроблені актуальні питання удосконалення методики спортивного тренування [17, с. 9].

В роботі Є. П. Ільїна [18] показано, що оволодіння технікою спортивних рухів сприяє формуванню навички, критерієм якого є усвідомлене виконання рухів і свідоме керування ними. Центральною тут є проблема внутрішнього динамічного контролю – свідомого чи несвідомого виконання дії, або іншими словами, заходи відчуття людиною кінематики заданого руху (і його елементів).

Вікова динаміка міжфункціональних зв'язків рухових здібностей, морфофункціональних ознак і властивостей нервової системи юних спортсменів характеризується суттєвими змінами у тісноті і спрямованості цих зв'язків. Тільки після 15-річного віку спостерігається їх помітне посилення, що не спостерігається у юних спортсменів у попередні вікові періоди; при цьому значно проявляються індивідуальні характеристики фізичного розвитку, у відповідності з чутливими періодами [19, с. 47].

У кожний віковий період індивідуально виражені рухові здібності пов'язані з відповідними комплексами типологічних особливостей індивіда. Наявність або відсутність зв'язків між різними психомоторними функціями обумовлені їх загальною нейродинамічною основою, властивою конкретному конституціональному типу; разом з тим, є яскраво виражені індивідуальні показники фізичної підготовленості. У цих випадках типологічні комплекси, що формуються у спортсменів у процесі багаторічної підготовки, розуміють як детерміновані передумови підвищення потужності фізіологічних функцій організму [20].

В рамках психофізіологічного дослідження, можливо, вперше в практиці спортивних єдиноборств виявлено так зване «ядро» специфічних якостей, що обумовлюють атакуючу, або контратакуючу манеру ведення поєдинку. На нашу думку, оптимізувати індивідуальну підготовку таеквондистів слід на основі спрямованого розвитку індивідуальних психофізіологічних якостей, властивих конкретному індивіду.

Дослідженнями показано, що успішність спортивного відбору тісно пов'язана з прогнозуванням, заснованим на обліку генетичних передумов тренуваності юного спортсмена [21, с. 66].

Первинний відбір має здійснюватися за принципом «родової» орієнтації, яка по суті означає розподіл дітей за групами видів спорту, у відповідності з їх здібностями і інтересами. На даному етапі прогноз успішності спортивної діяльності дитини неможливий, оскільки не беруться до уваги критерії задатків здібностей. На наступному етапі відбору, при орієнтуванні дітей на який-небудь вид майбутньої спортивної діяльності («видова» орієнтація) необхідно враховувати рівень їх фізичної підготовленості, необхідно прогнозувати ті властивості і якості організму, які можна буде вдосконалювати в процесі подальшого тренування. На даному етапі відбору, як правило, враховуються тренувальні показники та успішність змагальної діяльності юного спортсмена за останні 2-3 роки, однак при цьому не враховуються особливості генетичної норми реакції, які обмежують передбачуваний прогрес в обраному виді спорту. Лише при досягненні 16-річного віку представляється можливим наступний, так

званий «внутрішньовидовий» етап відбору, який здійснюється з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей юного спортсмена, придатних для використання в конкретному стилі змагальної діяльності. На цьому етапі спортивної підготовки, як правило, не враховується характер і ступінь тренуваності адаптації організму. У цьому зв'язку ми особливо підкреслюємо, що на всіх етапах багаторічної підготовки при прогнозуванні успішності спортивної діяльності не слід спиратися на фенотипічні, придбані властивості організму, що знижує точність етапного прогнозу.

Тренувальні заняття в таеквондо будуються за умовною схемою, кілька відрізняється від побудов, прийнятих в теорії і методиці спортивної підготовки; але в той же час відповідають схемам побудови тренування у більшості видів єдиноборств [22, с. 167]. Тренер-інструктор, як правило, складає детальний план кожного заняття і застосування тих чи інших методик. Структура тренувального заняття включає розминку, розтяжку, відпрацювання базових елементів техніки (включаючи роботу на снарядах), вивчення так званих формальних комплексів, навчальні поєдинки, затримку. В ході тренувального заняття тренер повинен враховувати, що фізична підготовленість становить основу технічної майстерності спортсмена, що зумовлює використання комплексів спеціальних вправ, які розвивають у спортсмена швидкість реакції, гнучкість, силові (переважно – ніг) і координаційні можливості. Розминка вимагає зазвичай 10-20 хвилин залежно від віку і рівня фізичної і технічної підготовленості спортсмена і проходить на місці і в русі. Заняття будуються таким чином, щоб вже в розминочних вправах юний спортсмен розвивав необхідні фізичні якості. Вправи на розтяжку і розвиток гнучкості суглобів виконуються в спокійному темпі, з довільним диханням – індивідуально і з партнером. Сумарний час виконання цих вправ – до 20 хвилин. Методична складова основної частини тренувального заняття передбачає відпрацювання базової техніки протягом 30-40 хвилин (включаючи повторення освоєних елементів, комбінацій і зв'язок, а також розучування нових технічних прийомів). Виконання формальних комплексів засноване на детальному опрацюванні вже освоєного технічного мате-

ріалу (включаючи закріплення технічних навичок і роботу з усунення технічного браку; також – освоєння нових комплексів у відповідності з програмою підготовки, складом і підготовленістю даної групи). Тренувальні поєдинки (спаринги) виконуються зазвичай не більше 30 хвилин, обов'язково зі спеціальним захисним спорядженням для різних частин тіла. У заключній частині заняття протягом 15-20 хвилин виконуються різні вправи в помірному темпі, а також кругове тренування з помірним опрацюванням окремих м'язових груп.

Крім плану кожного заняття, тренер розробляє загальну концепцію і розгорнуту програму підготовки юних таеквондистів залежно від періоду планування, рівня функціональної й фізичної підготовленості групи тих, що займаються. В цілому система підготовки повинна включати підпрограми як для початківців, так і для спортсменів з більш поглибленою підготовкою на наступних щаблях майстерності [23].

Групи початківців проходять, як правило, три роки навчання. На першому році навчання ставляться завдання освоєння простих стійок і базових рухів, а також підготовчих і початкових формальних комплексів Чон Джі, Дан Гун і техніки так званого трьохкрокового спарингу. На цьому ступені підготовленості необхідно освоїти програми з атестацією від 10 до 7 гп. Другий рік навчання присвячений освоєнню елементів техніки і формальних комплексів До Сан, Он Хье, техніки дво- і однокрокового спарингу, з акцентом на техніку роботи ніг. Повторюються і закріплюються базові прийоми першого року навчання, що в цілому дає змогу юному спортсмену досить вільно рухатися в стійках. На цьому ступені повинна бути освоєна програма з атестацією 6-5 гп. Третій рік навчання спрямований на вивчення формальних комплексів Юль Гзк, Джон Гун, техніки напіввільного і вільного спарингів, базових прийомів самооборони за умови надійного володіння технікою роботи ніг як рук, так і рук. Освоєння даного ступеню програми підготовки може бути атестовано на 4-3 гп. Далі йде спеціальний клас, який вимагає більш поглибленої підготовки. Порівняно з третім класом групи початківців, схожості з ним мають четвертий і п'ятий роки навчання спеціального класу, однак вони відрізняються більшою цілеспря-

мованістю вивчення окремих елементів і злитості рухів спеціальної техніки таеквондо. Крім того, четвертий рік навчання передбачає значне поліпшення фізичних кондицій і техніки спарингу, додаються формальні комплекси Тієї Ге і Хва Ран. На цьому ступені підготовленості спортсмени повинні не тільки швидко і вміло пересуватися у поєдинку, але також добре стрибати. Дотримання цих вимог програми підготовки дозволяє атестувати юних таеквондистів на 2-1 гп. Нарешті, п'ятий рік навчання, є сходинкою до здобуття чорного поясу. На даному етапі освоєння програми підготовки оцінюється не тільки фізична та технічна підготовленість, а також моральні якості і вміння вести заняття з молодшими учнями [24]. До кінця п'ятого року навчання таеквондист вільно пересувається, стрибає, демонструє техніку і тактику поєдинку, виступає практично в будь-яких змаганнях національного рівня. Крім того, на цій ступені майстерності спортсмен оволодіває теоретичними основами та навичками викладання таеквондо. Впевнене освоєння формальних комплексів Чун Му, Куан Ге, По Ун, Ге Бек служить підставою для присвоєння 1 дана.

При побудові науковообґрунтованої системи спортивної підготовки таеквондистів необхідно враховувати взаємодії процесів природного розвитку та адаптації до фізичних навантажень у юних спортсменів.

Вік юних таеквондистів 13-15 років відповідає етапу спортивної спеціалізації (тренувальний етап). У цьому віці співвідношення фізичних навантажень має відповідати фізіологічним критеріями розвитку підлітків [25, с. 90].

У силових вправах рівень спортивних результатів залежить від зростання спеціальної силових підготовленості; цей процес більш мінливий у віковому діапазоні 10-11 та 12-13 років, при цьому більш рівні спортивні досягнення спостерігалися 12-15 років. Найбільш якісне використання силових можливостей припадає на вік 12-13 років, у той час як у 16-17 років якісний рівень реалізації фізичних можливостей значно знижується. Нами виявлено закономірності більш вираженого прояву силових і швидко-силових якостей у спеціально-допоміжних силових вправах у спортсменів з меншою власною вагою, що характерно для вікового діапазону 12-13 та 14-

15 років, але у значно меншій мірі – у віці 16-17 років. За інших рівних умов більша власна вага дозволяє достовірно підвищити спортивні результати в силових вправах у віці 10-11 та 12-13 років, а у 16-17-річному віці цей ефект менш виражений. Тому у віковому діапазоні 10-13 років ефективне використання силових можливостей супроводжується більш високою технікою виконання силових вправ, більш якісною реалізацією можливостей у вправах на координацію і швидкість. Однак у 15-17 років у підлітків підвищується значимість власне силових можливостей за рахунок зниження координації і спритності в основних вправах. З цього випливає, що вік 14-15 років, мабуть, є оптимальним для успішної реалізації силових можливостей, оскільки ці дві тенденції поєднуються відносно сприятливо. Більш того, в цьому віковому діапазоні максимальні фізичні можливості реалізуються, як правило, без шкоди у техніці виконання силових вправ.

Коли юні спортсмени у віці 13-14 років виконують короткочасову м'язову роботу максимальної потужності, це супроводжується двоступеневою динамікою частоти серцевих скорочень (ЧСС): на початку вправи відзначалося її швидке зростання приблизно до 150-160 ударів у хвилину, а потім приріст цього показника істотно знижується.

Стосовно до вправ швидко-силової спрямованості визначена досить висока стабільність цієї групи показників в дитячому віці [26, с. 5–6]; іншими словами, високі показники, досягнуті до віку 10-11 років, приблизно у 85 % випадків зберігаються в наступні роки, що вказує на виражений прояв відповідних рухових здібностей. Однак при цьому відмічено збільшення різниці між низькими і високими значеннями швидко-силових показників приблизно у 70-75 % випробовуваних у віці 11-14 років.

Щодо сумарного часу занять у віці 10-14 років спортивними вправами на тиждень більшість фахівців вважають, що при сумарному часу занять в тиждень 8-15 та 12-21 годин (залежно від сезону року) тренувальні навантаження сприяють помірній акселерації фізичного розвитку, збільшенню функціональних резервів організму, надають значний вплив на економізацію діяльності дихальної і серцево-судинної систем, сприяють помітному підвищенню фізичної працездатності. Однак

у 13-14-річному віці, в залежності від специфіки виду спорту, відзначалося деяке погіршення адаптивних реакцій і зменшення відносної величини фізичної працездатності (внаслідок посилення впливу фактора росту), що вказує на неадекватність режиму фізичних навантажень і вимагає посилення контролю підготовки юних спортсменів на цьому етапі онтогенезу. Оптимальним для віку 10-14 років вважається тижневий обсяг тренувальних навантажень не більше 15 годин.

На нашу думку, коректне вивчення процесів фізичного розвитку і режимів тренувальних навантажень пов'язане з вирішенням таких проблем як диференційованість підготовки (відповідність з віком, статтю, станом здоров'я та рівнем фізичних навантажень) і комплексність інформації про підготовку (синтез логічної переробки інформації і її комп'ютерна формалізація). Реалізація порівняльного підходу дозволила нам виділити три основних фактора в кожній групі дітей віком 8-17 років. У дітей, що не займаються спортом, виявлена різноспрямована динаміка структури фізичної працездатності. У всіх вікових групах в якості провідного чинника визначена фізична якість швидкості, внесок якого у молодшій віковій групі знижувався з 40% у 8 років до 20-25% у 10-річному віці, а потім знову підвищувався до 35% у 15-річному віці. Частка дисперсії другого (силового) фактору в старшій віковій групі збільшилася з 14% до 24% у тих же вікових періодах. Динаміка третього фактора (інтегруючого варіації тотальних розмірів тіла) характеризувалася різкими змінами у період від 10 до 14 років, у протифазах щодо перших двох факторів.

У дітей, що займаються спортом, частка внеску фактора швидкості в загальну дисперсію вибірки знижувалася з 37% у 9-річному віці до 14 % у 16 років. Частка вкладу силового фактора за той же віковий період зростала з 12% до 26%. Динаміка вкладу фізичного розвитку характеризувалася найбільшим коефіцієнтом варіації (40%) при різких розкидах параметрів розмірів тіла і його частин; відзначено зниження частки вкладу у віці 9-11 років, і потім її поступове збільшення до 16 років. В цілому ці зміни були синергічними по відношенню до динаміки фактору сили. Таким чином, структура фізичної працездатності у дітей різного віку, які займаються спор-

том, зазнає суттєвої трансформації в ході адаптації до фізичних навантажень.

Коливальний характер взаємодії різних елементів біодинаміки в онтогенезі зумовлює необхідність змін і доповнень змісту тренувальних вправ дітей і підлітків. Найбільша ступінь узгодженості біодинамічних параметрів може вказувати на переважаючу роль фізіологічного компонента моторних якостей у досягненні необхідного тренувального ефекту. У періоди недостатньої узгодженості у системі біодинамічних параметрів необхідний тренувальний ефект може бути зумовлений переважно фізичними компонентами моторики.

У віковому періоді 12-16 років найбільша рухова активність, за даними В.К. Бальсевича [27], характерна для дівчат у віці 13-14 років, про що свідчив високий рівень результатів контрольних вправ; найбільша рухова активність підлітків і юнаків відзначена значно пізніше – у віковому діапазоні 17-19 років. Однак, на думку автора, максимум рухової активності коректніше представляти в більш широкому віковому діапазоні – від 13 до 20-22 років, враховуючи при цьому можливість значних індивідуальних варіацій, особливо в групах дівчат 17-19 років та юнаків 15-16 років.

Проте ми не вважаємо випадковим збіг за часом найбільшої неузгодженості біодинамічних характеристик у віці 12-16 років, оскільки в цей період спостерігається різка активізація ростових процесів і значне збільшення антропометричних і морфологічних показників на фоні недостатньої ефективності енергозабезпечення м'язової роботи. Віковий розвиток організму, удосконалення його функцій і систем, а точніше – збільшення їх функціональної потужності і ємності, забезпечують високий рівень фізичної працездатності і визначають її особливості у юних спортсменів.

Побудова науковообґрунтованої системи спортивної підготовки потребує розкриття взаємозв'язків між різними видами підготовленості при формуванні спортивних навичок юних таеквондистів.

Беручи до уваги навчальні програми для юних спортсменів, що займаються таеквондо в ДЮСШ, СДЮШОР, нам представляється доцільним вивчення можливих взаємозв'язків

між групами основних тренувальних засобів і видами підготовки, які застосовуються в ході занять юних борців досліджуваного віку.

Необхідно формувати точність спортивних рухових дій у юних таеквондистів на основі поліпшення координаційних взаємодій. Вивчення структури фізичної підготовленості юних таеквондистів в цілому позначило цілий ряд проблем підвищення працездатності і зниження енергетичних витрат вже на етапі початкової підготовки. Зокрема, нами виявлена відносно низька аеробна забезпеченість діяльності таеквондистів у порівнянні з іншими видами спортивних єдиноборств. Ми характеризуємо представників таеквондо з високим ступенем тренуваності помітно виділеним анаеробним забезпеченням напруженої м'язової роботи за рахунок високорозвинutoї здатності затримувати дихання на вдиху і видиху. Особливості розвитку м'язів стегна і, особливо, гомілки у таеквондистів обумовлені більшою стійкістю до динамічних і ударних впливів на протидію статичним навантаженням. Крім того, велика кількість ударів ногами, які пов'язані з високим підйомом при балансуєчих рухах рук, сприяє розвитку виражених бічних м'язів тулуба і внутрішньої поверхні стегон. В умовах стандартної тренувальної програми активна робота всього тіла забезпечується збільшеними значеннями пульсу, збільшенням кисневого обміну в легенях і серці. Посилення процесів обміну в органах і тканинах тіла сприяє розширенню функціональних можливостей, що дозволяють спортсмену працювати з великим навантаженням. Ці особливості фізіологічного забезпечення можуть бути використані і в тренуванні юних таеквондистів, оскільки різнобічне фізичне навантаження на початкових етапах забезпечує найбільший функціональний діапазон з перших років занять таеквондо. Однак при цьому ми застерігаємо, що початкове освоєння технічних прийомів не повинно здійснюватися на тлі втоми. Таким чином, для вирішення завдань технічної підготовки виконувати навантаження повинне бути недостатнім для виникнення термінового та відставленого тренувального ефекту.

Нами отримано експериментальні дані щодо достатньо тісного взаємозв'язку між техніко-тактичною та фізичною підготовленістю вже на етапі початкової спортивної підготовки,

функціональних і координаційних можливостей у юних спортсменів, а також – між технічною та координаційною підготовкою в різні періоди становлення спортивної майстерності борців. Тому при обговоренні питань становлення так званої інтегральної підготовленості юних таеквондистів вже на етапі початкової підготовки необхідно забезпечувати перевагу засобів всебічного розвитку (до 55 %), проте поєднувати її зі спеціальною базовою підготовкою (в обсязі не більше 45 %). Вивчення основ техніки рухів таеквондо повинно відбуватися в ненапружених, полегшених умовах, що дозволяє використовувати переважно ігрові методи підготовки і комплекси спеціально-підготовчих вправ.

Таким чином, проведене нами дослідження дозволило виявити наявність взаємозв'язків між різними видами підготовки в дослідженнях з єдиноборств, і зокрема, з таеквондо, починаючи з етапу початкової підготовки.

Побудова тренувальних навантажень у мікроциклах підготовки юних борців вимагає серйозного наукового обґрунтування.

Переважаючим напрямом вивчення проблем підготовки є методичні аспекти освоєння і вдосконалення технічних навичок, їх взаємозв'язок з успішними виступами на змаганнях. При цьому значна увага приділяється питанням завадостійкості борців при психічній напруженості в умовах інтенсивної м'язової роботи. Меншою мірою вивчаються окремі питання планування підготовки борців, спрямованої на розвиток і вдосконалення їх рухової і функціональної підготовленості, а також окремі питання фізіології, психології і психофізіології тренувальної та змагальної діяльності.

Однак недостатня увага дослідників до розробки питань побудови тренувальних навантажень у циклах різної тривалості, незважаючи на широку популярність більшості видів спортивних єдиноборств, на наш погляд, сприяє суттєвому обмеженню удосконалення управління системою підготовки в цій групі видів спорту. Нижче наведені деякі, лише поодинокі дослідження, спрямовані на пошук оптимальних варіантів побудови тренувальних навантажень різної спрямованості у видах спортивних єдиноборств.

У таеквондо відмінності у підходах різних авторів до вирішення питань оптимізації побу-

дови тренувальних навантажень проявляються особливо помітно у віковому аспекті. Так, О. В. Калашникова [28] вважає, що застосування ігрових завдань різної спрямованості в тренуванні 7-10-річних спортсменів дозволяє більш успішно розвивати рухові якості. Величина і спрямованість тренувальних навантажень у цьому випадку визначаються метою і чергуванням як «неігрових», так і ігрових завдань двох основних типів (приблизно в рівному співвідношенні), які характерні для підготовки таеквондистів даного віку. При цьому, на думку автора, навантаження «ігрового» типу необхідно планувати, виходячи із завдань розвитку рухових якостей (ігрові завдання першого типу – загальнопідготовчі, приблизно 65 %), або навчання та вдосконалення технічних навичок таеквондо (ігрові завдання другого типу – спеціальнопідготовчі, приблизно 35 %).

Фахівець І. Ю. Адаменко [29] розробив приблизну тренувальну програму за мікроциклами підготовки таеквондистів 9-12 років на основі застосування комплексів спеціальнопідготовчих вправ. При цьому використання комплексів передбачало два основних режими виконання спеціальнопідготовчих вправ – навчальний і розвиваючий. У главу кута автором ставилася розробка та використання методики розвитку фізичних кондицій і вдосконалення ударної техніки юних спортсменів. Це дозволило, на наш погляд, лише в неявному вигляді показати зразковий розподіл тренувальних навантажень за критерієм кількості ударів різного типу кожен день мікроциклу. В даній роботі справедливо відзначено необхідність паралельного застосування комплексів спеціальнопідготовчих вправ швидко-силової і координаційної спрямованості, які виконуються в різних режимах інтенсивності. Однак при цьому питання розподілу і співвідношення навантажень в рамках тренувальних мікроциклів на етапах річної підготовки практично не вивчалися.

В роботі В. В. Агєєва [30] ставилися завдання розробки і обґрунтування тренувальних програм і комплексів засобів відновлення в підготовчому періоді річного циклу, в рамках втягувачого, розвиваючого базового та ударного тижневих мікроциклів, на основі вивчення добової динаміки психомоторних і фізіологічних функцій 15-17-річних таеквондисток. Підготовка 16-ти спортсменок у втя-

гуючому тижневому мікроциклі включала сім тренувальних занять, переважно із середнім навантаженням. При цьому протягом перших 4-х днів навантаження будувалося з поступовим підвищенням інтенсивності, без застосування засобів відновлення. Це дозволило виявити фазові зміни психомоторних функцій протягом всього втягуваючого мікроциклу. Помітне зниження показників психомоторики спостерігалось, починаючи з четвертого дня мікроциклу і далі до кінця тижня, коли спортсменки виконували велике фізичне навантаження на витривалість (100-120 хвилин). Зазначимо, що навантаження цієї категорії спортсменки виконували у 2-й, 4-й і 6-й дні мікроциклу. У базовому розвиваючому мікроциклі підготовчого етапу навантаження були істотно більшими порівняно з втягуючим мікроциклом – як за обсягом, так і за інтенсивністю, які виконувалися в ході десяти тренувальних занять. Так, обсяги тренувальних засобів, спрямованих на розвиток швидкості, спритності і гнучкості, були збільшені в 1,5-2 рази – з 60 хвилин до 90 або 120 хвилин на тиждень; на розвиток витривалості – у 4-й і 6-й дні мікроциклу по 120 хвилин. Програма підготовки в мікроциклах базового типу передбачала проведення двох спарингів. У мікроциклах базового типу значна увага приділялася однонаправленим тренуванням, що дозволяло більш глибоко стимулювати адаптаційні процеси. Найбільш помітне стомлення спортсменок, що супроводжувалося зниженням психомоторних показників, як і в період втягуваючого мікроциклу, спостерігалось у таеквондисток в 4-й і 6-й дні базового мікроциклу. Програма підготовки спортсменок у мікроциклах ударного типу передбачала вісім тренувальних занять з великим навантаженням і чотирьох занять – із середнім навантаженням. Цей мікроцикл, який включає вже три тренувальні спаринги в тиждень, а також два заняття з переважним розвитком витривалості, спортсменки використовували лише в кінці підготовчого періоду річного циклу. Як і раніше, ознаки стомлення і погіршення психомоторних показників спостерігалися ближче до кінця ударного мікроциклу.

У своєму дослідженні В. В. Агєєв [30] сконцентрував увагу на вивченні 12-ти актуальних фізіологічних, психомоторних і психофізіологічних показників, що дозволило виявити їх добову динаміку для оптимізації викорис-

тання відновлювальних засобів і заходів. Разом з тим, побудова тренувальних навантажень різної спрямованості в мікроциклах базового та ударного типу характеризувався, з одного боку, високою концентрацією односпрямованих тренувальних засобів на початок мікроциклу (з метою посилення впливу навантаження на організм спортсменок) і, з іншого боку – істотним зниженням обсягу специфічних тренувальних засобів у заключній частині мікроциклу, з істотною заміною їх на «об'ємні» засоби вдосконалення загальної і спеціальної витривалості. Результати даного дослідження показали, що застосування великих обсягів односпрямованих навантажень на витривалість в кінці тренувального тижня могло негативно вплинути на взаємодію тренувальних ефектів і, можливо, сприяти не стільки відновленню організму, скільки прогресуючому стомленню спортсменок у мікроциклах базового та ударного типів.

Рішення задач комплексного контролю тренувального процесу і стану юних таеквондистів передбачає збір, обробку і аналіз інформації про результати тестування фізичної, функціональної, техніко-тактичної, психологічної підготовленості [2, 5, 9, 11, 13, 17, 22].

В роботі О. В. Калашникової [28] застосовувались ігрові завдання різної спрямованості в тренуванні 7-10-річних таеквондистів, а показники пульсометрії – в якості критерію оцінки навантаження. Так, згідно з даними автора, приріст ЧСС після виконання ігрових завдань, спрямованих на розвиток фізичних якостей (силових, швидкості, витривалості), у більшості випадків становив до 72 % відносно вихідних значень, в той час як після завдань з освоєння техніки рухів – не більше 45 %. При цьому використовувався комплексний метод оцінки підготовленості юних спортсменів, що дозволило в цілому позитивно оцінити використання ігрових завдань різного типу в групах початкової підготовки.

У роботі І. Ю. Адаменко [29] критерієм «навантаженості» спеціально-підготовчих вправ також були пульсові характеристики і, крім того – час рухової реакції, індекс функціональної напруги. Однак в умовах експерименту, проведеного автором, результати тестування юних спортсменів контрольної та експериментальної груп виявили відносно невисоку інформативність показників ЧСС і часу реакції, в той час як за індексом функціональної

напруги виявлені статистично значимі відмінності.

Для розробки і обґрунтування тренувальної програми підготовчого періоду В. В. Агєєв [30] вивчав добову динаміку психомоторних і фізіологічних функцій таеквондисток 15-17 років з використанням комплексів відновлювальних засобів в тижневих мікроциклах різного типу – втягуючому, базовому розвиваючому і ударному. Контроль підготовки з використанням комплексу засобів відновлювальної спрямованості сприяв підвищенню спеціальної працездатності таеквондистів на передзмагальному етапі річного циклу.

Разом з тим, є роботи з оцінки окремих якісних і кількісних характеристик підготовленої юних спортсменів [7, 10, 12, 14, 24, 29].

Ми вважаємо, що здатність долати стомлення в умовах напруженої м'язової діяльності має вирішальне значення в єдиноборствах. Доцільно кількісно оцінювати спеціальну витривалість, виходячи із співвідношення сумарного часу виконання комплексу серій короткочасної роботи максимальної потужності до еталонного часу (5 секунд) в кожній серії, протягом яких відбуваються технічні, переважно ударні дії.

У своїй роботі С. В. Павлов [11] виходив з необхідності оцінки фізичних якостей, які проявляються безпосередньо в ході бою. Автор запропонував оцінювати якість гнучкості, силові, швидкодію-силові і складно-координаційні якості, пов'язані з виконанням технічних дій. Наприклад, якість витривалості автором запропоновано також у відносних одиницях, орієнтуючись на коефіцієнт успішності технічних дій у 3-му раунді до такого ж показника за весь бій.

Вивчення та аналіз способів організації та засобів контролю тренувального процесу юних таеквондистів дозволяють нам констатувати неоднозначність поглядів до цієї проблеми. Основні відмінності вирішення питання побудови тренування юних таеквондистів полягають у цільових установках їх техніко-тактичної підготовки. Основні теми дослідження стосувалися техніки виконання спеціальних прийомів таеквондо, підбору спеціально-підготовчих вправ і тренування спеціальної сили юних спортсменів. А питання побудови тренувального процесу на етапах спортивної підготовки юних спортсменів ро-

зглянуті недостатньо, що значною мірою ускладнює цілісне розуміння їх тренування і характерні особливості методики побудови тренувального процесу таеквондистів. Особливо актуальні проблеми використання відновлювальних засобів оздоровчої спрямованості в системі тренування юних таеквондистів, вплив яких зумовлено складністю взаємодії тренувальних ефектів у підготовчому періоді спортивної підготовки.

Дослідження проблеми індивідуалізації спортивної підготовки викликано необхідністю створення теоретико-методичної бази для підготовки таеквондистів.

Складність вирішення проблеми індивідуалізації спортивного педагогічного процесу та індивіда як суб'єкта цього процесу полягає в його неймовірній складності. Загальноновизнаним фактом є твердження про те, що особистість, індивідуальність – це один з найбільш складних і відомих у науці об'єктів дослідження. Ця складність висуває одну з основних проблем індивідуалізації – обґрунтований вибір ознак індивідуальності, спираючись на які тренер міг би ефективно здійснювати індивідуальний підхід при навчанні, підвищенні психічної стійкості та вихованні спортсменів.

Індивідуалізація педагогічного процесу має два аспекти. По-перше, виховний вплив має досягати кожного юного спортсмена. По-друге, індивідуальний підхід вимагає знання індивідуальних особливостей і умов життя кожного юного спортсмена, їх урахування у навчанні і вихованні. Це означає, що тільки знаючи індивідуальні особливості і умови життя юного спортсмена, можна відбирати цілі, зміст, методи, засоби та організаційні форми навчання і виховання. Зрозуміло, маються на увазі не кінцеві цілі, не загальний обсяг змісту виховання (вони визначаються вимогами суспільства), а приватні цілі і зміст конкретних етапів формування особистості юного спортсмена.

Індивідуалізація процесу спортивної підготовки підлітків заснована на органічному поєднанні двох напрямків – загальнопідготовчого і спеціалізованого. Загальнопідготовчий напрям передбачає освоєння обов'язкового мінімуму життєво важливих рухових умінь, навичок і пов'язаних з ними знань, а також досягнення певного рівня різнобічного розвит-

ку фізичних якостей. Основний зміст програми занять в рамках даного напрямку незалежний від індивідуальних схильностей. Індивідуалізація ж проявляється головним чином в методах навчання і виховання, а також додаткових коштах [6, с. 140].

Фахове спрямування навчально-тренувального процесу передбачає поглиблене вдосконалення в обраній діяльності. Тут вже не тільки методи, але і зміст занять визначається в залежності від індивідуальних нахилів, обдарованості підлітків. Поєднання обох напрямів створює умови для всебічного і в той же час глибоко індивідуалізованого фізичного вдосконалення.

Аналіз даних з проблем психологічної підготовки і, зокрема, з питання виховання емоційної стійкості спортсмена в змагальній діяльності показав, що однією з можливих причин, що ускладнює використання освоєних атакуючих дій в спарингу, є підвищений рівень емоційного збудження. Такий стан характеризується як психічна напруженість, яка за даними багатьох дослідників, може порушувати правильне виконання технічних дій і операцій. А відсутність «бійцівського досвіду» у юних таеквондистів посилювала цей негативний вплив.

Нами рекомендується виховувати у спортсменів таку якість як «емоційна невключеність». Щоб зрозуміти цю якість, слід знати про той негативний вплив, завдяки якому підвищена емоційність викликає дисфункцію в роботі органів і кінцівок, тому треба змусити себе зберігати в поєдинку повний спокій, лише демонструючи гнів або страх, щоб залякати або обдурити противника. «Емоційна невключеність» або, більш точно, «відстороненість» дозволяє істотно знижувати рівень напруженості.

Висновки

1. При вдосконаленні системи спортивної підготовки таеквондистів необхідно враховувати взаємодії процесів природного розвитку та адаптації до фізичних навантажень у юних спортсменів.
2. Незважаючи на величезний досвід підготовки спортсменів у багатьох видах єдиноборств, варіанти обміну, розподілу та співвід-

ношення фізичних навантажень в циклах підготовки юних спортсменів не завжди науково обґрунтовані, що, як відомо, призводить до методичних прорахунків і зниження рівня спортивних результатів. Найменш вивченими залишаються питання побудови навантажень у мікроциклах річного циклу, в рамках яких істотно зростає роль взаємодії тренувальних ефектів і необхідність повноцінного відновлення юних борців після виконаних навантажень. При цьому виникає необхідність оптимізації побудови навантажень різної спрямованості з метою забезпечення кумуляції тренувальних ефектів у більш тривалих циклах підготовки.

3. Проведений аналіз наукових публікацій, які присвячені питанням контролю рівня підготовки юних таеквондистів, дозволяє нам зробити наступні узагальнення:

- найбільш розробленими представляються питання, які пов'язані з навчанням технічних дій юних таеквондистів;
 - слабо розроблено питання організації планування і впливу навантажень різної спрямованості на фізичну підготовленість юних спортсменів-таеквондистів;
 - недостатньо досліджені критерії підготовленості юних таеквондистів, що проявляється в неоднозначному їх визначенні та не сприяє об'єктивній комплексній оцінці рівня їх загальної і спеціальної підготовки;
 - вимагають подальшої наукової розробки актуальні проблеми пошуку, вивчення і розробки підходів до оптимального розподілу тренувальних навантажень у мікроциклах підготовки етапу спортивної спеціалізації, використання тренажерів.
4. Індивідуалізація процесу спортивної підготовки юних таеквондистів передбачає всебічне вивчення індивідуальності. У зв'язку з тим, що індивідуальних особливостей багато – від загального типу метаболізму до характеристик поведінки і моральних рис особистості – адекватний вибір критеріїв індивідуальності є дуже важливим. Не менш істотним моментом ефективної індивідуалізації навчально-виховного процесу є наявність валідної і доступної методики індивідуалізації. Цьому критерію відповідає темперамент, його тип та властивості.

Список інформаційних джерел

1. Блеер А. Н., Голованов В. Ю., Шиян В. В. Устойчивость двигательного навыка удара ногой на фоне воздействия сбивающих факторов (на примере спортивного тхэквондо ITF). Москва : РГАФК, 2003. 21 с.
2. Бакулев С. Е., Симаков А. М., Момот Д. А. Аспекты становления интегральной подготовленности юных тхэквондистов (ИТФ): техническая подготовленность. *Ученые записки университета им. П. Ф. Лесгафта*. 2008. № 1(35). С. 13–16.
3. Бойченко Н. В., Гринь Л. В. Техничко-тактические показатели соревновательной деятельности единоборцев. *Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта*. 2011. № 1. С. 10–12.
4. Ермаков С. С., Бойченко Н. В. Техничко-тактическая подготовка спортсменов-юниоров в «киокушинкай» каратэ при помощи специальных технических средств. *Физическое воспитание студентов*. 2010. № 4. С. 30–36.
5. Ермаков С. С., Адашевский В. М., Грицюк С. А. Основные кинематические характеристики ударных действий в таеквондо. *Физическое воспитание студентов*. 2010. № 4. С. 3–5.
6. Карпов М. А., Воронцов В. В. Спортивная подготовка тхэквондистов на основе индивидуализации. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки»*. 2013. Том 5, № 1. С. 138–141.
7. Ким Ч. К. Начальное обучение тхэквондистов двигательным действиям : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Санкт-Петербург : С.-Петерб. гос. акад. физ. культуры им. П. Ф. Лесгафта, 2000. 134 с.
8. Ли Чжон Ки. Техничко-тактические характеристики соревновательного спарринга в тхэквондо ВТФ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Москва : РГАФК, 2003. 139 с.
9. Мавлеткулова А. С. Развитие специальных физических качеств тхэквондистов-юношей : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Санкт-Петербург : С.-Петерб. гос. ун-те физ. культуры им. П. Ф. Лесгафта, 2007. 165 с.
10. Павленко А. В., Рогожников М. А. Кинематические характеристики двигательных действий тхэквондо в безопорном положении. *Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта*. 2014. № 9(115). С. 110–114.
11. Павлов С. В. Комплексный контроль состояния спортивной подготовленности в процессе соревновательной деятельности единоборцев (на примере тхэквондо) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тюмень : ТГУ, 2004. 316 с.
12. Пашков И. Н. Методика совершенствования координационных способностей юных тхэквондистов на этапе предварительной базовой подготовки. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2015. № 5. С. 27–31.
13. Ровный А. С., Романенко В. В., Пашков И. Н. Управление подготовкой тхэквондистов. Харьков : ХНАДУ, 2013. 312 с.
14. Романенко В. В. Биомеханический анализ основных технических приёмов, выполняемых ногами в таеквондо. *Физическое воспитание студентов творческих специальностей*. 2008. № 1. С. 44–46.
15. Романенко В. В., Ровный А. С. Формирование рациональной техники таеквондистов на основании биомеханического анализа приёмов, выполняемых квалифицированными спортсменами. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2009. № 1. С. 102–108.
16. Ключников Е. Ю., Шулика Ю. А. Тхэквондо. Теория и методика. Москва : Феникс, 2007. Том 1: Спортивное единоборство. 800 с.
17. Абиев З. А., Кленин Н. Н., Евтух А. В. Функциональная и двигательная подготовленность тхэквондистов и ее структура на тренировочном этапе. *Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта*. 2014. № 6(112). С. 7–11.
18. Ильин Е. П. Двигательные умения и навыки. *Теория и практика физической культуры*. 2001. № 5. С. 45–49.
19. Волков В. М. Проблема спортивных способностей. *Теория и практика физической культуры*. 1982. № 5. С. 46–48.

20. Ананченко К. В., Пакулін С. Л. Підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України. *Траєкторія науки*. 2016. Т. 2, № 9. С. 2.1-2.8. doi: 10.22178/pos.13-7.
21. Арканія Р. А. Наукова концепція дослідження моделювання техніко-тактичної підготовки в таеквондо. *Nastolení moderní vědy – 2015 : materiály XI mezinárodní vědecko – praktická konference*, 27 září – 05 října 2015. Praha : Education and Science, 2015. Díl 6. Matematika. Fyzika. Moderní informační technologie. Technické vědy. Výstavba a architektura. Tělovýchova a sport. S. 65–67.
22. Симаков А. М., Павлов И. Д. Мониторинг функционального состояния тхэквондистов в годичном макроцикле тренировок. *Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта*. 2014. № 5(111). С.165–170.
23. Пакулін С. Л., Ананченко К. В., Перебийніс В. Б. Удосконалення техніко-тактичної підготовки дзюдоїстів на етапі виходу зі спорту вищих досягнень. *Траєкторія науки*. 2016. Т. 2, № 2. С. 5.34-5.5.50. URL: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/64> (дата звернення 02.10.2016).
24. Арканія Р. А. Удосконалення тренувального процесу таеквондистів з урахуванням рівня їх підготовки. *Фізична культура, спорт та здоров'я : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Харків, 10–11 грудня 2015 р. Харків : ХДАФК, 2015. С. 6–8.
25. Пакулін С. Л. Заняття дзюдо – правильний вибір для школярів і батьків. *Найновітє научни постижения – 2013 : материалы за 9-а международна научна практична конференция*, 17–25 март 2013. София : Бял ГРАД-БГ, 2013. Том 17. Лекарство. Физическа култура и спорт. С. 88-92.
26. Волков В. М., Ромашов А. В. Лонгитудинальные исследования скоростно-силовых показателей школьников 11-14 лет. *Теория и практика физической культуры*. 1998. № 7. С. 5–6.
27. Бальсевич В. К. Онтокинезиология человека. Москва : Теория и практика физической культуры, 2000. 275 с.
28. Калашникова Е.В. Особенности применения игровых заданий различной направленности в учебно-тренировочном процессе юных тхэквондистов на этапе предварительной подготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Москва : ВНИИФКС, 2003. 22 с.
29. Адаменко И. Ю. Методика применения специально-подготовительных упражнений при обучении технике тхэквондо. *Вестник спортивной науки*. 2007. № 2. С. 43–46.
30. Агеев В. В. Повышение эффективности тренировочного процесса спортсменов при занятиях тхэквондо в подготовительном периоде : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Москва : РГАФК, 1999. 27 с.

© К. В. Ананченко, С. Л. Пакулін, Р. А. Арканія

Стаття отримана 02.10.2016, прийнята 20.10.2016, оприлюднена online 26.10.2016

Methodological Aspects of Building Science-based Sports Training System for Taekwondo Sportsmen

Ananchenko Konstantin

*Kharkiv State Academy of Physical Culture,
Department of Single Combats, PhD in Physical Education and Sport, Associate Professor, Ukraine*

Pakulin Serhij

Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Science of Ukraine, Department of Social Problems of Sustainable Development, Doctor of Sciences (Economics), Ukraine

Arkaniya Rusudan

*Kharkiv State Academy of Physical Culture,
Department of Single Combats, Graduate Student, Ukraine*

Abstract. The authors have solved topical scientific problems in the article: 1) the research base in the construction of theoretical and methodological foundations of sports training, based on taekwondo has been analysed; 2) the organization and methodological requirements for the training sessions of taekwondo have been researched; 3) the necessity of interaction processes of natural development and adaptation to physical activity of young taekwondo sportsmen has been grounded; 4) the necessity of scientific evidence of building young fighters training loads in microcycles, based on their individualization has been proved.

Keywords: taekwondo; taekwondist; sports training; training load microcycle; individualization.

UDC 796.8

LCC Subject Category: GV1100-1150.9

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-5>

References

1. Bleer, A. N., Golovanov, V. Ju., & Shijan, V. V. (2003). *Ustojchivost' dvigatel'nogo navyka udara ногоj na fone vozdejstviya sbivajushhih faktorov (na primere sportivnogo thjekvondo ITF)* [Stability Motor Skill Strike Against the Background of the Impact of Foot Confounding Factors (for example, Sports Taekwondo ITF)]. Moscow, Russia: RGAFK (in Russian).
2. Bakulev, S. E., Simakov, A. M., & Momot, D. A. (2008). Aspekty stanovlenija integral'noj podgotovlennosti junyh thjekvondistov (ITF): tehničeskaja podgotovlennost' [Aspects of the Formation of the Integrated Training of Young Taekwondo (ITF): Technical Readiness]. *Učenyje zapiski universiteta im. P. F. Lesgafta*, 1(35), 13–16 (in Russian).
3. Bojchenko, N. V., & Grin' L. V. (2011). Tehniko-taktičeskie pokazateli sorevnovatel'noj dejatel'nosti edinoborcev [Technique-tactic indexes of Competitive Activity of Combat Wrestles]. *Pedagogika, psihologija i mediko-biologičeskie problemy fizičeskogo vospitanija i sporta*, 1, 10–12 (in Russian).
4. Ermakov, S. S., & Bojchenko, N. V. (2010). Tehniko-taktičeskaja podgotovka sportsmenov-juniorov v "kiokushinkaj" karatje pri pomoshhi special'nyh tehničeskich sredstv [Technique-tactic Skill of Caratists of the Style "kyokushinkai" with a Help of Special Technical Means]. *Fizičeskoe vospitanie studentov*, 4, 30–36 (in Russian).
5. Ermakov, S. S., Adashevskij, V. M., & Gricjuk, S. A. (2010). Osnovnye kinematičeskie harakteristiki udarnyh dejstvij v taekvondo [Basic kinematics descriptions of shock actions in taekwondo]. *Fizičeskoe vospitanie studentov*, 4, 3–5 (in Russian).

6. Karpov, M. A., & Voroncov, V. V. (2013). Sportivnaja podgotovka thjekvondistov na osnove individualizacii [Sports Training of Taekwondo Sportsmen on the Basis of Individualization]. *Vestnik JuUrGU. Serija "Obrazovanie. Pedagogicheskie nauki"*, 5 (1), 138–141 (in Russian).
7. Kim, Ch. K. (2000). *Nachal'noe obuchenie thjekvondistov dvigatel'nyh dejstvijam* [Initial training taekwondo motor actions] (Doctoral dissertation). Saint-Petersburg, Russia: S.-Peterb. gos. akad. fiz. kul'tury im. P. F. Lesgafta (in Russian).
8. Li, Chzhon Ki. (2003). *Tehniko-takticheskie harakteristiki sorevnovatel'nogo sparringa v thjekvondo VTF* [Technical and tactical characteristics competitive sparring in Taekwondo WTF] (Doctoral dissertation). Moscow, Russia: RGAFK (in Russian).
9. Mavletkulova, A. S. (2007). *Razvitie special'nyh fizicheskikh kachestv thjekvondistov-junoshej* [The development of special physical qualities thekvondistov-boys] (Doctoral dissertation, S.-Peterb. gos. un-te fiz. kul'tury im. P. F. Lesgafta). Retrieved from <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/170075.html> (in Russian).
10. Pavlenko, A. V., & Rogozhnikov, M. A. (2014). Kinematicheskie harakteristiki dvigatel'nyh dejstvij thjekvondo v bezopornom polozenii [Kinematic Characteristics of the Motor Actions in Taekwondo in Support-free Position]. *Uchenye zapiski universiteta imeni P. F. Lesgafta*, 9(115), 110–114 (in Russian).
11. Pavlov, S. V. (2004). *Kompleksnyj kontrol' sostojanija sportivnoj podgotovlennosti v processe sorevnovatel'noj dejatel'nosti edinoborcev (na primere thjekvondo)* [Complex control of a condition of sports readiness in the course of competitive activity edinobortcev (on the example of Taekwondo)] (Doctoral dissertation, TGU). Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/kompleksnyi-kontrol-sostoyaniya-sportivnoi-podgotovlennosti-v-protseste-sorevnovatelnoi-deya> (in Russian).
12. Pashkov, I. N. (2015). Metodika sovershenstvovaniya koordinacionnyh sposobnostej junyh thekvondistov na jetape predvaritel'noj bazovoj podgotovki [Methodic of coordination's perfection of junior taekwondo athletes at stage of prebasic training]. *Pedahohika, psykhologhiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*, 5, 27–31 (in Russian).
13. Rovnyj, A. S., Romanenko, V. V., & Pashkov, I. N. (2013). *Upravlenie podgotovkoj thekvondistov* [Management training taekwondo]. Kharkov, Ukraine: HNADU (in Russian).
14. Romanenko, V. V. (2008). Biomechanicheskij analiz osnovnyh tehniceskikh prijomov, vypolnjaemyh nogami v taekvondo [Biomechanical analysis of the basic technique executed by foosts in taekwondo]. *Fizicheskoe vospitanie studentov tvorcheskikh special'nostej*, 1, 44–46 (in Russian).
15. Romanenko, V. V., & Rovnyj, A. S. (2009). Formirovanie racional'noj tehniki taekvondistov na osnovanii biomechanicheskogo analiza prijomov, vypolnjaemyh kvalificirovannymi sportsmenami [Forming of a rational taekvondists technique on a foundation of biomechanical analysis of receptions, that skilled sportsmen executing]. *Slobozhans'kij naukovno-sportivnij visnik*, 1, 102–108 (in Russian).
16. Kljuchnikov, E. Ju., & Shulika, Ju. A. (2007). *Thjekvondo. Teorija i metodika* [Taekwondo. Theory and Methods] (Vol. 1). Moscow, Russia: Feniks (in Russian).
17. Abiev, Z. A., Klenin, N. N., & Evtuh, A. V. (2014). Funkcional'naja i dvigatel'naja podgotovlennost' thjekvondistov i ee struktura na trenirovochnom jetape [Functional and locomotory readiness of taekwondo wrestlers and its structure at the training stage]. *Uchenye zapiski universiteta imeni P. F. Lesgafta*, 6(112), 7–11 (in Russian).
18. Il'in, E. P. (2001). Dvigatel'nye umenija i navyki [Motor Crafts and Skills]. *Teorija i praktika fizicheskij kul'tury*, 5, 45–49 (in Russian).
19. Volkov, V. M. (1982). Problema sportivnyh sposobnostej [The problem of athletic ability]. *Teorija i praktika fizicheskij kul'tury*, 5, 46–48 (in Russian).
20. Ananchenko, K. V., & Pakulin S. L. (2016). Pidvyshchennia sportyvnoi maisternosti kursantiv-iedynobortsiv Natsionalnoi akademii Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Increasing the Sportsmanship of Cadets Combat of the National Guard National Academy of Ukraine]. *Path of Science*, 2(9), 2.1–2.8. doi: 10.22178/pos.13-7 (in Ukrainian).
21. Arkanija, R. A. (2015). Naukova koncepcija doslidzhennja modeljuvannja tehniko-taktichnoi pidgotovki v taekvondo [Scientific concept modeling study technical and tactical training in Taekwondo]. In *Nastolení moderní vědy – 2015. Materiály XI mezinárodní vědecko – praktická*

- konference (Vol. 6, pp. 65-67). Praha: Education and Science (in Ukrainian).
22. Simakov, A. M., & Pavlov, I. D. (2014). Monitoring funkcional'nogo sostojanija thjekvondistov v godichnom makrocikle trenirovok [Monitoring of the functional condition of the taekwondo-fighters within a year macrocycle of training]. *Uchenye zapiski universiteta imeni P. F. Lesgafta*, 5(111), 165–170 (in Russian).
23. Pakulin, S. L., Ananchenko, K. V., & Perebijnis, V. B. (2016). Udoskonalennia tekhniko-taktychnoi pidhotovky dziudoistiv na etapi vykhodu zi sportu vyshchych dosiahnen [Improvement of technical and tactical training of judoists at the stage of leaving high performance sport]. *Path of Science*, 2(2), 5.34-5.50. Retrieved from <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/64> (in Ukrainian).
24. Arkaniya, R. A. (2015). Udoskonalennia trenuvalnoho protsesu taekvondystiv z urakhuvanniam rivnia yikh pidhotovky [Improving the training process taekvondystiv with the level of their training]. In *Fizichna kul'tura, sport ta zdorov'ja*. Materiali XV Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii (pp. 6-8). Kharkiv, Ukraine: HDAFK (in Ukrainian).
25. Pakulin, S. L. (2013). Zaniattia dziudo – pravylnyi vybir dlia shkoliariv i batkiv [Judo Classes - the right choice for students and parents]. In *Najnovite nauchni postizhenija – 2013*. Materiali za 9-a mezhdunarodna nauchna praktichna konferencija (Vol. 17, pp. 88-92). Sofija, Bulgaria: Bjal GRAD-BG (in Ukrainian).
26. Volkov, V. M., & Romashov, A. V. (1998). Longitudinal'nye issledovanija skorostno-silovyh pokazatelej shkol'nikov 11-14 let [Longitudinal study of speed-power performance of schoolchildren 11-14 years]. *Teorija i praktika fizicheskoi kul'tury*, 7, 5–6 (in Russian).
27. Bal'sevich, V. K. (2000). *Ontokineziologija cheloveka* [Ontokineziologiya person]. Moscow, Russia: Teorija i praktika fizicheskoi kul'tury (in Russian).
28. Kalashnikova, E. V. (2003). *Osobennosti primeneniya igrovych zadaniy razlichnoj napravlenosti v uchebno-trenirovochnom processe junyh thjekvondistov na jetape predvaritel'noj podgotovki* [Features of game assignments of various kinds in the training process of young taekwondo at the stage of preliminary preparation] (Doctoral thesis, VNIIFKS). Retrieved from <http://www.dslib.net/fiz-vospitanie/osobennosti-primeneniya-igrovych-zadaniy-razlichnoj-napravlenosti-v-uchebno.html> (in Russian).
29. Adamenko, I. Ju. (2007). Metodika primeneniya special'no-podgotovitel'nyh uprazhnenij pri obuchenii tehnike thjekvondo [Method of use specially-preparatory exercises in the training of Taekwondo techniques]. *Vestnik sportivnoj nauki*, 2, 43–46 (in Russian).
30. Ageev, V. V. (1999). *Povyshenie jeffektivnosti trenirovochnogo processa sportsmenok pri zanjatijah thjekvondo v podgotovitel'nom periode* [Improving the efficiency of the training process of sportswomen at employment taekwondo in the preparatory period] (Doctoral thesis). Moscow, Russia: RGAFK (in Russian).

© K. Ananchenko, S. Pakulin, R. Arkaniya

Received 2016-10-02, Accepted 2016-10-20, Published online 2016-10-26

Lexical Peculiarities of Dialogical Genres of Chat, Blog and Forum in British and Ukrainian Internet Space: a Comparative Aspect

Borisov Olexiy

*Chernigiv Taras Shevchenko National Teacher's Training University,
Germanic Philology Department, PhD in Philology, Associate Professor, Ukraine*

Abstract. The article is devoted to establishing of the influence peculiarities in the British and Ukrainian virtual dialogical communication on the material of such genres as chats, blogs and forums. The isomorphic and allomorphic features of the use of lexicon in interlocutors' behavior as a significant instrument of communicative influence are established and analyzed. The lexicon is compared according to the strata of elevated and low vocabulary of the present-day English and Ukrainian languages. The percentage of the words is presented in every genre of a dialogue in the comparative view and a general statistic conclusion is made on the basis of the data of the whole virtual format of communication.

Keywords: chat; blog; forum; dialogue; discourse; stylistic lexicon; influence.

UDC 81'42'44:[811.111+811.161.2]

**LCC Subject Category: PE1001-1693,
PG3801-3987**

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-7>

Introduction

The topicality of the research is conditioned by the overall tendency of the modern anthropocentric linguistic studies to learn procedural and regulatory aspects of discourse activities that shape their final results, namely successful and unsuccessful communicative and object-oriented achievements of the interlocutors. The dialogue is the most ubiquitous form of speech communication. It is the basic sphere of a communicative language function realization. If it's true to state that the language finds its real life only in the dialogue, then it's fair to state that the dialogue is a part of that general communicative system that bears the name of the language.

In case a person is not satisfied with the conditions they exist in, they start a purposeful and willful initiation of a real or virtual social-verbal interaction producing an impact effect on the interlocutor to make them act. Impact presupposes different verbal means of realization, one of which is the vocabulary used. Their choice, no doubt, is intentionally and contextually predetermined. The aim of the paper to demonstrate the prototypical choice made by British and Ukrainian interlocutors in the genres of chat, blog, forum.

Review of Literature

The typological comparison of the lexical aspect of British and Ukrainian chats, blogs and forums has been done for the first time in this paper. This stipulates the novelty of the research. Though, it is worth mentioning that these genres have already been the object of the research by I. Pozhidaeva [6], I. Tonkyh (blog research) [7], N. Andrianova [1], O. Chrystinko (chat research) [8], S. Volohonsky [2], H. Mostsevenko (forum research) [4]. The material for the comparative research was taken in ethnic electronic resources of chats, blogs and forums, namely Allergy UK, Bestukforums, Free Uk Chat Rooms, Livejournal UK, Ukchatters Free Uk Chat, World of Chat and Українська правда, Блоги, Форум TopUa.net, Форуми Майдану, Чатинет, Чат Bizarre, Korrespondent, Politiko.

Research Methodology

The research has been carried out with the help of the general methods of induction, deduction as well as a contrastive analysis of the words of different stylistic layers followed by the statistical analysis aiming at clearing out the typical lexemes usage in a particular genre and the descriptive method in data interpretation.

Results and Discussion

While studying the genre of a chat, we found out the actual absence of the literary vocabulary; a small percentage of terms functions there: global warming, inauguration, LAN, emittance and вайфай, протестити, інсинуація (0.9% in the British discourse and 0.8% in the Ukrainian one). Colloquial or vernacular vocabulary is used less in British chats (27.5% difference, cf. 38.7% vs. 79.1%): celeb, admin, mum, awww, yummy and укр. мульт, дурень, класно, тре(ба), ахала, гуглити, флудниця, ігнорити. The percentage of slangisms is higher in British discourse: dude, screw, fart, marky, scruffy and понти, вишивати, базарити, завісати (44.1% difference, cf. 56.6% vs. 12.5%). In spite of the fact of moderators' control of swear words not to come into a chat-room, still they function there: crap, screw, piss, arseholes and вилупок, срати, падло, сука (3.8% difference, cf. 3.8% vs. 7.6%). This list also includes Ukrainian words that seemingly do not coincide in their form with swear ones though the form they transfer the idea or emotion is quite clear: пля, мля, тва (твар), п13дате. Dialecticisms were found only in Ukrainian chats: файний, крумплі, йой, зора (2.9%). In general, the same saturation of ethnic chats with elevated (0.9% vs. 0.7%) and low (99.1% vs. 99.3%) vocabulary is observed. The genre distribution of the lexicon under study testifies to the higher degree of frequency of the stylistically coloured lexicon of British chats (5.7% difference, cf. 43.3% vs. 37.6%).

In its turn, the stylistically coloured lexicon of ethnic blogospheres can be characterized as following. The literary vocabulary is divided into terms: mustard gas, to decry, sarine and софт, маніпулятор, дефляція (2.2% difference, cf. 6.8% vs. 4.6%) and bookish words proper: whilst, God wot, commence, unto and боян, робіт, орк (2.3% vs. 2.3%). Vernacular vocabulary consists of colloquial words proper: weirdo, mug, nousey, yeah, classy and ледацюга, супер, штани протирати, клас, респект, лузер, топ, фейс (3.1% difference, cf. 55.7% vs. 58.8%), slangisms: boots, troll, м8, ziggy and геїч, корито, помийка, лизати, лох, jargon units inclusive: тупо and пахан, гопнік (9.7% difference, cf. 7.9% vs. 17.6%), professionalism: no-fly zone, to emote, run-up and бот, забанити (6% difference, cf. 9.1% vs. 3.1%), dialecticisms: boyo, polt, weasand and захланний, лежма, йой,

кобіта (4.9% difference, cf. 17% vs. 12.1%), vulgarisms: crap, shut up, piss off, fucking, shit, bloody, damn and лайно, бидло, майданвошка, сволота (1.2% vs. 1.5%). The frequency of the lexicon usage in blogs is practically the same inside the format (35.9% vs. 36.2%), but the elevated vocabulary predominates in British discourse (2.2% difference, cf. 9.1% vs. 6.9%) and low vocabulary in Ukrainian (2.2% difference, cf. 90.9% vs. 93.1%).

The research of the genre of forum showed the following. Literary vocabulary predominates in British discourse and consists mostly of terms: injunction, long-range missiles, level blocking, disingenuous; in Ukrainian forums the Internet terms prevail thematically: проксі-сервер, брандмауер, домен, Лінукс (11.9% difference, cf. 27.5% vs. 15.6%). More than that, historisms have been found in British forums (3.9%): en-deth, pal, servage, M'Lord. Vernacular lexical units have been used less in Ukrainian forums (34% difference, cf. 52.9% vs. 18.9%): hassle, to drive nuts, porn, scruffy, howdy, dump and штиб, бовкнути, дурненька, прикол, придуркуваті, фуфло, хеппі-енд, он-лайн, окі, реал, месідж, йдем дас зайне. Slangisms are more often used in Ukrainian dialogues (13.1% difference, cf. 5.8% vs. 18.9%): lol, sack duty, thread and кобіта, найжджати, машина, мак. The analysis demonstrates functioning of swear lexemes that in the form of vulgarisms predominate in British forums (2.5% difference, cf. 9.9% vs. 7.4%): ass, to bomb the crap out, to make cock up, fan-bloody-tastic and срака, пердун, трах, пожувати соплі, though this lexicon is not used by Ukrainians to offend other interlocutors as it is done in British forums. Dialecticisms (1%) have been revealed in Ukrainian forums solely: світлина, грунь, файний, лойтра. In general, a genre distribution of the stylistically coloured lexicon demonstrates that 1) these units are less frequently used in forums in comparison to other British and Ukrainian genres and 2) the dominance is revealed in the sphere of the Ukrainian discourse (5.4% difference, cf. 20.8% vs. 26.2%). According to the degree of frequency, the lexicon of the elevated language layer predominates in the British discourse (15.8% difference, cf. 31.4% vs. 15.6%), meanwhile, the low language layer prevails in the Ukrainian one (19.8% difference, cf. 68.6% vs. 84.4%).

Conclusion

The analysis of the national discourses of electronic communication shows that the proportions of the expressive vocabularies used in the British and Ukrainian ones are isometric (34.3% vs. 34.5%). However, the expressive means frequency is 19.2% higher in the Ukrainian dialogical discourse (40.4% vs. 59.6%). In both national dialogical discourses the parameters of elevated and vernacular words usage are allomorphic: while all speech genres of both national dialogical discourses use more vernacular units, elevated words predominate in the British dialogues (13.8% vs. 7.8%) and vernacular – in the Ukrainian (86.2% vs. 92.2%). The most prominent lexical strata are low colloquialisms, slang

and terminology. An isomorphic feature is the absence of professional words in chats and forums, bookish words in blogs, as well as the distribution of terms in chats and dialectal units in blogs and forums. Allomorphic are the parameters of terms usage (4% advantage of the British discourse), literary words proper (1.3% advantage of the British discourse), colloquial (14.8% advantage of the Ukrainian discourse), slangisms (7% advantage of the British discourse), dialecticisms (14.8% advantage of the Ukrainian discourse), professionalisms (2% advantage of the British discourse) and vulgarisms (1.2% advantage of the British discourse).

References

1. Andrianova, N. S. (2010). Zhanrovye harakteristiki chata kak sinhronnogo virtual'nogo diskursa [Genre chat features such as synchronous virtual discourse]. *Studia Linguistica*, 4, 510–515 (in Russian).
2. Volohonskij, V. L. (2006). Psihologicheskie mehanizmy i osnovanija dlja klassifikacii blogov [Psychological mechanisms and reasons for the classification of blogs]. In V. L. Volohonskij, Ju. E. Zajceva, M. M. Sokolov (Eds.), *Lichnost' i mezhluchnostnoe vzaimodejstvie v seti Internet. Blogi: novaja real'nost'* (pp. 117–131). Saint-Petersburg, Russia: Izd-vo SPbGU (in Russian).
3. Lutsenko, I. (2014, January 3). Ekomaidan diie [Ekomaydan acts]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from <http://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/52c72a84e32b9> (in Ukrainian).
4. Moscevenko, A. Ju. (2010). Blog kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovanija [Blog as an object of linguistic research]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filolohichni nauky. Inozemna filolohiia*, 2(13), 160–167 (in Russian).
5. Pisistra T. (2013, November 5). Marafon. (Parafot, perepost) [Blog comment]. Retrieved from <http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3211779-marafon-parafot-perepost> (in Russian).
6. Pozhidaeva, I. V. (2010). Kognitivno-pragmaticheskie taktiki i tehniki manipulacij (na primere politicheskikh blogov Runeta i Ukrneta) [Cognitive-pragmatic tactics and manipulation techniques (for example, the Russian and Ukrainian Internet political blogs)]. *Studia Linguistica*, 4, 493–499 (in Russian).
7. Tonkikh, I. Iu. (2012). Funktsii blohiv na saitakh ukrainskykh internet-ZMI [Functions of blogs on the web-sites of Ukrainian online media]. *Dialoh: Media-studii*, 15, 341–350 (in Ukrainian).
8. Khrystynko, O. S. (2010). Spetsyfika Internet-dyskursu molodi Nimechchyny [The specificity of the Internet communication of young people in Germany]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 13(200), 29–36 (in Ukrainian).

© O. Borisov

Received 2016-10-18, Accepted 2016-10-25, Published online 2016-10-27

Лексические особенности диалогических жанров чата, блога и форума в британском и украинском Интернет-пространстве: результаты сопоставления

Борисов Алексей Александрович

Черниговский национальный педагогический университет имени Тараса Шевченка,
кафедра германской филологии, кандидат филологических наук, доцент, Украина

Аннотация. Статья посвящена изучению влияния в британской и украинской виртуальной диалогической коммуникации на примере таких жанров, как чат, блог и форум. Установлены и проанализированы изоморфные и алломорфные признаки использованного во взаимодействии лексикона, который является одним из инструментов коммуникативного влияния. Лексикон рассматривается на уровне возвышенного и сниженного стилистических регистров современных английского и украинского языков. В сравнении приведены процентные подсчеты лексических единиц, использованных в каждом жанре диалога, на основе чего сделан общий вывод об использовании лексики во всем виртуальном формате этнической коммуникации.

Ключевые слова: чат; блог; форум; дискурс; диалог; стилистический лексикон; влияние.

УДК 81'42'44:[811.111+811.161.2]

**LCC Subject Category: PE1001-1693,
PG3801-3987**

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-7>

Список информационных источников

1. Андрианова Н. С. Жанровые характеристики чата как синхронного виртуального дискурса. *Studia Linguistica*. 2010. Вип. 4. С. 510–515.
2. Волохонский В. Л. Психологические механизмы и основания для классификации блогов. *Личность и межличностное взаимодействие в сети Internet. Блоги: новая реальность* / под ред. В. Л. Волохонского, Ю. Е. Зайцевой, М. М. Соколова. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2006. С. 117–131.
3. Луценко І. Екомайдан діє. *Українська правда. Блоги*. Дата оновлення 03.01.2014. URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/52c72a84e32b9> (дата звернення 02.10.2016).
4. Мосцевенко А. Ю. Блог как объект лингвистического исследования. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. Іноземна філологія*. 2010. Ч. 2. № 13. С. 160–167.
5. Пісістра Т. Марафон. (Парафот, перепост). *Korrespondent*. Дата оновлення 05.11.2013. URL: <http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3211779-marafon-parafot-perepost> (дата звернення 02.10.2016).
6. Пожидаева И. В. Когнитивно-прагматические тактики и техники манипуляций (на примере политических блогов Рунета и Укрнета). *Studia Linguistica*. 2010. Вип. 4. С. 493–499.
7. Тонкіх І. Ю. Функції блогів на сайтах українських інтернет-ЗМІ. *Діалог: Медіа-студії*. 2012. Вип. 15. С. 341–350.
8. Христинко О. С. Специфіка Інтернет-дискурсу молоді Німеччини. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 13(200). С. 29–36.

© А. А. Борисов

Статья получена 18.10.2016, принята 25.10.2016, опубликована online 27.10.2016

Productivity, Profitability and Resource Use Efficiency: A Comparative Analysis between Conventional and High Yielding Rice in Rajbari District, Bangladesh

Md. Yahia Bapari

Lecturer, Department of Economics, Pabna University of Science and Technology, Bangladesh

Abstract. The study was analyzed the determinants, costs and benefits and resources allocation of both conventional and high yielding rice cultivation over the Rajbari district of Bangladesh. Data were accumulated from 300 regular rice growers of conventional and high yielding varieties and random sampling technique was applied for selecting the respondents from the study area from which information was collected through pre-tested questionnaire. Cobb – Douglas production function and gross margin were mainly used to determine the productivities and profits of both rice and the marginal value of the product was highly recommended to derive the optimal use of the resources. Results obtained by applying ordinary least square method showed that the most important factors of production in the study area were irrigation, labor, fertilizer and insecticide costs whose elasticities were 0.904, 0.048, 0.045 and 0.044 respectively and insignificant factors were seed and ploughing costs whose elasticities were – 0.009 and 0.030 respectively for high yielding rice. On the other hand, irrigation, insecticide, seed and ploughing costs of elasticities 0.880, 0.589, 0.116 and – 0.127 respectively were the important factors and minor role playing factors were labor and fertilizer costs whose elasticities were 0.098 and 0.077 respectively for conventional yielding rice. The core message from productivity analysis was that the irrigation was key variable which played a positive and vital role in producing rice of both varieties. All variables (resources) were economically misallocated in the production activities of both varieties along the study area but high yielding rice was more profitable than conventional one. Results also showed that the farmers of the study area produced rice of both varieties in the inefficient range of production. Continuous supply of electricity, flexible credit and improving the existing resources were the prime policy recommendations of producing more rice efficiently in future in the study area.

Keywords: productivity; resource use efficiency; conventional and high yielding rice; Rajbari.

UDC 338.43

JEL Classification: O13, Q1

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-10>

Introduction

Agriculture is the most primitive occupation in the world and is considered as a heart of the human civilization and settlement. Bangladesh is an agrobased land which is blessed with many natural resources and its climate and environment are very suitable for the successful production of food and cash crops. Rice is the most important and fundamental food crop in Bangladesh. It dominates the crop sector of Bangladesh agriculture approximately more than 73 % of total cropped area and is treated as principal food to the people of Bangladesh [14]. Bangladesh has been familiar as the sixth largest rice producer country in the world [7] where rice area had prolonged faintly during 2001 to 2010 [4] and rice area under irrigation increased from about 30 % in 1995 to 73 % in 2008 [3]. During

the similar period, the share of Conventional Yielding Varieties was lower than modern High Yielding Varieties which also increased from 52 % to just about 80 % [3]. Rice is the seed of monocot plant called paddy. Generally, paddy is husked out in order to get rice. The scientific name of rice is *Oriza Sativa* L. It is a staple food for more than half of the world's population [13] and more than 95 % of population consumes rice in Bangladesh.

Though agricultural production both of food and cash grains is increasing day by day in Bangladesh but the country has to import food grains especially rice every year in the last decades to fulfil the extra demand [11]. Hopefully, Bangladesh didn't import any rice officially but only private sector imported 2.15 lakh metric tons rice in 2015-16 [10]. So, it can

be said that Bangladesh is at the door of self-sufficiency in the production of food grains which can be achieved if productivity could be pulled up through enhancing technical and economic efficiency in agriculture [8].

Rice mainly grows in Asia, Europe, America and Africa continents in the world. It requires plain and moist land and heavy rainfall for its growth. So, rice production largely depends on weather and climate factors like solar radiation (including sunshine and day length), temperature, rainfall, evaporation, wind and humidity, soil structure, social values and customs, land-tenure, fragmentation and sub-division of land. But, the climate in Bangladesh changes every year where hazards like floods, droughts, cyclones occurred. So, rice production hampered every year.

Rice in Bangladesh is grown in three distinct seasons; namely Boro (January to June), Aus (April to August) and Aman (August to December) [5]. The first is the High Yielding Variety (HYV) while the last two are Conventional Yielding Variety (CYV) in Bangladesh [2]. CYV is the summer and rain-fed crops whereas HYV is the winter crop. The development and perfection of rice varieties are very essential because the enhancement of world supply largely depends on it and various conventional and biotechnological procedures are applied to develop the HYVs that having resistance against biotic stresses [17].

The People of Bangladesh live on rice. Various products are made from rice. Rice flour, Rice syrup, Rice born oil, Rice milk, Chira, Muri, Khai and many kinds of cakes are made of it. Polao, Khichuri, and Payes are also made of rice. Around 68 % of the protein in the national diet, 78 % of the value of agricultural output and 30 % of consumer spending comes from rice [1]. Again, straw is used as fodder for cattle, as fuel and as a roof. It is proved by many researchers that Rice is an every 165 grams brown rice (1 cup) contains calories 10 %, Protein 7 %, carbohydrate 15 %, fat and fatty acid 1 %, vitamin B3 14 %, Vitamin B6 4 %, Calcium 1 %, Iron 16 %, Magnesium 2 %, Phosphorus 6 %, Zinc 5 %, Copper 3 %, Manganese 28 % and Selenium 22 %.

So, in the agriculture sector of Bangladesh, rice is the single crop which plays the most important contribution to GDP, income and employment generation, and meets the challenges to self-sufficiency in food production [7], reducing rural poverty and to foster sustainable economic de-

velopment in Bangladesh. So, the people of Bangladesh can't live without rice ever for a day.

The current study is designed to focus the following objectives: (1) comparing the production functions and profitability between conventional and high-yielding varieties of rice and (2) showing an allocative efficiency of the resources use in the study area for both CYV and HYV of rice.

Materials and methods

The study was based on the multistage random sampling procedure where Rajbari district was the first stage purposively chosen as the study area and the selection of respondents were the last stage. The pilot survey was chosen for the data collection from the rice growers.

Rajbari district is situated on the bank of Padma river and lies between 22°40' and 23°50' north latitudes and between 89°19' and 90°40' east longitudes. It covers 1092.28 square kilometres having five upazilas namely, Rajbari sadar, Pangsha, Baliakandi, Goalanda and Kalukhali and the annual average temperature varies from maximum 35.8° to minimum 12.6° and total annual rainfall is 2105 mm that are very supportive of agricultural activities throughout the season. The district is predominantly an agriculture-oriented area in which many agricultural products such as rice, jute, onion, oilseed, pulse, garlic, ginger, wheat, sugarcane, potato, cataract, cucumbers, ground nut and so on are produced in different seasons. Rajbari is one of the most important districts of growing CYV and HYV rice in Bangladesh. Most of the rice growers produce rice of conventional varieties during the summer season and of high yielding varieties during the winter season.

The primary data were collected for a total of 300 farmers from three Upazilas videlicet Rajbari sadar, Pangsha and Goalanda of Rajbari district that are more suitable for rice production in comparative to other upazilas and considering time and fund constraints ten villages were selected from these three upazilas such as Bhabadia, Kamalpur, Urakanda and Baniboh were taken from Rajbari sadar upazila, Debogram, Doulatdia and Sajapur from Goalanda upazila and Mrigee, Habaspur and Dowki from Pangsha upazila and finally fifteen regular farmers of using CYV and another fifteen of using HYV were selected from each village randomly (Table 1).

Table 1 – Distribution of Sample by Study areas

District	Upazila	Name of villages	No. of rice farming households interviewed	
			CYV	HYV
Rajbari	Rajbari Sadar	Bhabadia	15	15
		Kamalpur	15	15
		Urakanda	15	15
		Baniaboh	15	15
	Goalanda	Dabogram	15	15
		Doulatdia	15	15
		Sajapur	15	15
	Pangsha	Mrigree	15	15
		Habaspur	15	15
		Dowki	15	15

The data given by the respondents were collected through the use of well-structured and pre-tested questionnaire developed by the researcher and also by face to face interview method. Therefore, the main source of data consists of a primary source as the primary data were collected from the rice growers during the crop year. Secondary data were brought together from the various publications, relevant journals and printed documents, Bangladesh Bureau of Statistics (BBS), Bangladesh Economic Review (BER), Yearbook of Agriculture Statistics of Bangladesh, various websites etc.

Finally, the editing and transferring data from questionnaire into worksheet after completing the field work, the Statistical Package for Social Science (SPSS) version 21 was used as a database file and obtained results for productivity and allocative efficiency of inputs.

Analytical techniques

Profitability Analysis. *Gross Margin.* The Gross margin (GM) of both conventional and high yielding variety's rice is obtained by deducting the Total Variable Cost (TVC) from the Total Revenue (TR) of the rice production [15]:

$$GM = TR - TVC. \quad (1)$$

Net Return. The Net Return (NR) refers to the actual profit from the rice cultivation of the farmers which is found by comparing the TR and

TC (total cost) of cultivating rice. Mathematically [12, 17]:

$$NR = TR - TC. \quad (2)$$

Average Rate of Return. Average Rate of Return (ARR) was derived by dividing total gross margin by the total cost of production per bigha, multiplied by 100. It is defined as follows [13]:

$$ARR = \frac{GM}{TC} \times 100. \quad (3)$$

Benefit – Cost Ratio (BCR) analysis. This ratio was measured in the study in two different ways:

$$BCR = \frac{TR}{TVC}. \quad (4)$$

Many economists called it as I/O .

$$BCR = \frac{TR}{TC}. \quad (5)$$

It is widely used in Economics. If $BCR > 1$, then the production of revenue from rice is economically satisfactory; if $BCR < 1$, then the revenue from rice is not economically satisfactory and if $BCR = 1$, then there is economic breakeven point of rice production which is similar to other crop cultivation.

Empirical Model of Productivity Analysis. The production function analysis of rice for both CYV and HYV is used to determine the factors affecting rice production. It gives the technical relationship between dependent and independent variable of production process. To determine the contribution of the most important variables in the production process, the following stated in implicit of the model (6):

$$Y = AX_1^{\beta_1} X_2^{\beta_2} X_3^{\beta_3} X_4^{\beta_4} X_5^{\beta_5} X_6^{\beta_6} e^{\mu_i}, \quad (6)$$

The natural logarithms from of the Cobb-Douglas production function is:

$$\begin{aligned} \ln Y = \ln A + \beta_1 \ln X_1 + \beta_2 \ln X_2 + \\ + \beta_3 \ln X_3 + \beta_4 \ln X_4 + \beta_5 \ln X_5 + \\ + \beta_6 \ln X_6 + \mu_i \end{aligned} \quad (7)$$

where Y – total return of rice production, Tk/bigha;

X_1 – seed cost, Tk/bigha;
 X_2 – labor cost Tk/bigha;
 X_3 – fertilizer cost, Tk/bigha;
 X_4 – insecticide cost, Tk/bigha;
 X_5 – ploughing cost, Tk/bigha;
 X_6 – irrigation cost, Tk/bigha;
 μ_i – error term.

Symbol μ_i is assumed to be normally distributed with constant mean and zero variance. In the production function seed cost, labor cost, fertilizer cost, insecticide cost, ploughing cost, irrigation cost were assuming to be independent variables and total return was assumed to be dependent variable. By applying Ordinary Least Square (OLS) method in this equation, the researcher was derived the value of input coefficients, return to scale, F-value, adjusted R^2 and Durbin-Watson (D-W) value for CYV and HYV rice.

Returns to Scale (RTS). The term *RTS*, a long run concept in the production function analysis, refers to the responsiveness of output when a set of input changes by the constant or same proportion [9]. In the production process, if the output increases faster than the rise in inputs then it is called increasing *RTS*, if output changes less than the change in inputs it is familiar as decreasing *RTS* and if output and inputs change in same proportion it is called constant *RTS*. In this study, the *RTS* was dignified by adding together all regression coefficients of production function for all independent variables. Symbolically:

$$RTS = \sum_{i=1}^6 \beta_i. \quad (8)$$

Here, β_i is the production or regression coefficients of the variables X_1 to X_6 .

Therefore, it can be said that if *RTS* is greater than 1, lesser than 1 and equal to 1 then it will be called increasing, decreasing and constant *RTS* respectively.

Elasticity of Production. Elasticity of Production (E_p) is defined as the percentage change in output/gross revenue (dependent variable) relative to a unit change in an input (independent vari-

able) while other inputs (independent variables) are kept constant in the production process. So, in the Cobb-Douglas production function, the coefficients of independent variables are known as the production elasticities [16]. Symbolically, $E_p = \beta_i$ and if $E_p > 1$, $E_p < 1$ and $E_p = 1$, then the elasticity of production is elastic, inelastic and unity respectively.

Allocative efficiency of inputs. The allocative efficiency of resource use in the production of rice was determined by using tools for projected efficiency. The marginal value product (*MVP*) of the resource used in rice production was estimated by multiplying the marginal physical product (*MPP*) by the unit price of the output (Y). That is [6]:

$$MVP = b_i \frac{Y(GM)}{X(GM)}. \quad (9)$$

The marginal value product was divided by the cost of one unit of the (marginal factor cost) to make influence on allocating use efficiency. In order to make the relative efficiency of resource use the following ratio were computed (10):

$$R = \frac{MVP}{MFC}, \quad (10)$$

where R – efficiency ratio;
 MFC – marginal factor cost [6].

If $R = 1$, resource is efficiently used; $R < 1$, resource is underutilized and $R > 1$, resource is over utilized [18].

Results and discussion

Productivities and production functions analysis. The collected data for 300 rice growers of which 150 farmers are CYV rice growers and remaining 150 farmers are HYV rice growers were analyzed by SPSS software version 21 and applying OLS method on the six important variables relating to rice production the researcher obtained different results for each variety. Table 2 shows CYV and HYV lead equations of production functions.

Table 3 shows the productivities of CYV and HYV user rice growers.

Table 2 – Estimated rice production functions for CYV and HYV of the Respondents

The estimated production function for Conventional Yielding Varieties (CYV) in the study area	$\ln Y = 1.136 + 0.116 \ln X_1 + 0.077 \ln X_2 + 0.098 \ln X_3 + 0.589 \ln X_4 - 0.127 \ln X_5 + 0.880 \ln X_6$
The estimated production function for High Yielding Varieties (HYV) in the study area	$\ln Y = 0.683 - 0.009 \ln X_1 + 0.048 \ln X_2 + 0.045 \ln X_3 + 0.044 \ln X_4 + 0.030 \ln X_5 + 0.904 \ln X_6$

Table 3 – Estimated regression coefficients of the explanatory variables of Cobb-Douglas model

Variables (in bigha)	HYV				CYV			
	coefficient	stan. error	t-value	sig.	coefficient	stan. error	t-value	sig.
(Constant)	0.683	0.394	1.733	0.085	1.136	1.036	1.097	0.275
Seed cost	-0.009 ^{NS}	0.016	-0.370	0.712	0.116*	0.048	1.899	0.060
Labor cost	0.048*	0.022	1.817	0.071	0.077 ^{NS}	0.055	1.262	0.209
Fertilizer cost	0.045*	0.036	1.758	0.081	0.098 ^{NS}	0.072	1.639	0.103
Insecticide cost	0.044*	0.031	1.837	0.068	0.589***	0.059	7.544	0.000
Ploughing cost	0.030 ^{NS}	0.034	1.174	0.242	-0.127*	0.073	-1.874	0.063
Irrigation cost	0.904***	0.027	32.794	0.000	0.880***	0.050	11.329	0.000
RTS	1.062				1.63			
Adjusted R^2	0.920				0.490			
F	286.266			0.000	24.847			0.000
Durbin-Watson	2.045				2.053			

Source: Author's own calculation. N.B: *** and * are 1 % and 10 % level of significance respectively.

From table 3, it is seen that only four variables viz. labor, fertilizer, insecticide and irrigation costs per bigha play a positive and significant role in producing HYV rice over the study area whereas the seed, insecticide and irrigation costs per bigha play the same role in case of CYV rice cultivation. An important message is that irrigation is the key variable and plays a chief role in the cultivation of both CYV and HYV rice. If the irrigation cost increases by 1 % the gross revenue of HYV and CYV rice increased by 0.904 % and 0.880 % respectively.

Other variables for HYV rice are seed and ploughing costs that are insignificant but the seed cost plays an inverse role with a minor elasticity (0.009) and ploughing cost acts a positive role with also minor elasticity (0.030) and for CYV rice, labor and fertilizer costs are non-significant and ploughing cost plays an inverse role in the production process.

The values of adjusted R^2 for HYV and CYV rice are 0.920 and 0.490 respectively which imply that around 92 % variations of gross revenue (dependent variable) were explained by the explanatory variables in case of HYV rice and approximately 49 % variations of gross revenue

(dependent variable) were created by independent variables of the CYV rice along the study area. So, the HYV rice is very fruitful in the study area if these variables work effectively.

The F-values of the rice productions obtained for 286.266 and 24.847 for CYV and HYV rice respectively were highly significant which indicates that all variables taken in this study were important and capable to explain the variations of the gross returns throughout the rice production process. The Durbin-Watson values for HYV and CYV rice were approximately 2 which implies that the data were free from auto correlation problem.

The values of RTS for HYV and CYV rice were 1.062 and 1.63 respectively which indicate that farmers faced increasing RTS, i.e., if inputs of rice production for both HYV and CYV are increased then the gross return of the rice cultivation will increase at a faster rate.

In this table 3, it is seen that the elasticity of each input is less than unity which imply the inelastic phenomenon of rice production. Since the elasticities of all farmers for both HYV and CYV rice were greater than unity the rice growers allocated their resources in the irrational stage

(stage-I) of production. They cannot operate their production activities at efficient range of production and also cannot use the production inputs in optimal way.

Cost analysis. Table 4 shows the difference of cost of the production between HYV and CYV rice and also shows the various components of cost incurred throughout the production process by the rice farmers of both varieties.

Table 4 – Cost components of CYV and HYV rice growers in the study area

Variables	HYV		CYV	
	average cost (Tk/bigha)	%	average cost (Tk/bigha)	%
Variable costs				
Seed cost	583.6878	3.61	342.1953	2.65
Labor cost	4201.3776	26.01	3791.6747	29.36
Fertilizer cost	2688.8554	16.64	2563.6967	19.85
Insecticide cost	316.5900	1.96	336.9324	2.61
Ploughing cost	806.8794	4.99	753.8699	5.84
Irrigation cost	6307.9431	39.05	3876.9345	30.02
A. Total Variable Cost (Tk/bigha)	14905.33	92.26	11665.3	90.32
B. Total Fixed Cost (Tk/bigha)	1250.00	7.74	1250.00	9.68
Total costs (Tk/bigha) (A+B)	16155.33	100.00	12915.3	100.00

The variable costs dominate the whole production where irrigation cost is the major cost item around 39.05 % and 30.02 % of the total cost for HYV and CYV rice respectively. Another important cost is labor which contributes approximately 26.01 % and 29.36 % of the total cost for HYV and CYV correspondingly. The total fixed cost consists of land rent and land use cost during the production season that contributes only 7.74 % and 9.68 % of the total cost in case of HYV and CYV respectively. During the data collected period, the total variable cost, fixed cost and total cost per bigha incurred by the rice farmers were Tk. 14905.33, Tk. 1250 and Tk. 16155.33 and Tk. 11665.3, Tk. 1250 and Tk. 12915.3 for HYV and CYV rice respectively. Therefore, it can be said that the HYV rice cultivation consumes more costs than that of CYV in the study areas.

Return and profitability of rice production. Return and profit are the most important concept by which a farmer takes the decision of continuing production activities. Although there are many farmers lived in our country who cultivate rice without the consideration of profit, but a researcher provides basic policies of increasing the productivity of rice with profitability analysis. Table 5 shows the different components of return and profit of rice cultivation. Return from the rice cultivation comes in terms of yield and by product (straw). By adding the values of yield and straw the researcher obtained gross return of the rice production. The gross return of HYV rice was Tk. 18703.8641 which was larger than that of CYV rice (Tk. 13126.92).

Table 5 – Return and profitability analysis of CV and HYV rice growers in the study area

Particulars	HYV	CYV
Yield of rice (Kg/bigha)	1166.92	795.13
Yield of by product (Kg/bigha)	240	240
Value of rice (Tk./bigha)	17503.8641	11926.92
Value of by product (Tk./bigha)	1200	1200
Gross Return (Tk/bigha)	18703.8641	13126.92
Total Variable cost (Tk/bigha)	14905.33	11665.3
Total Fixed cost (Tk./bigha)	1250.00	1250.00
Total cost (Tk/bigha)	16155.33	12915.3
GM(Tk/bigha)	3798.5341	1461.62
NR(Tk/bigha)	2548.5341	211.62
ARR (for bigha) (%)	23.513	11.317
I/O (for bigha)	1:1.25	1:1.13
BCR (for bigha)	1:1.16	1:1.02

The profitability analysis was completed with aid of GM and NR which were Tk. 3798.5341 and Tk. 2548.5341 for HYV and Tk. 1461.62 and Tk. 211.62 for CYV respectively. Many economists examine the profit rate by the ARR which was 23.513 and 11.317 for HYV and CYV rice. It implies that the cultivation of HYV rice is around twice profitable than the CYV rice. The BCR in

variable cost basis (I/O) and total cost basis were 1.25 and 1.16 for HYV and 1.13 and 1.02 for CYV rice during the crop season.

Allocative efficiency analysis. The optimal utilization of resources or inputs was derived by the analysis of allocative efficiency which is shown in table 6.

Table 6 – Allocative efficiency of inputs used by the CYV and HYV rice growers in the study area

Variables (bigha)	HYV				CYV			
	GM	Coefficient	MVP	Remark	GM	Coefficient	MVP	Remark
Gross Return	18703.86				13126.92			
Seed cost	583.69	-0.009	-0.29	Over utilized	342.20	0.116	4.45	Under utilized
Labor cost	4201.38	0.048	0.21	Over utilized	3791.67	0.077	0.27	Over utilized
Fertilizer cost	2688.86	0.045	0.31	Over utilized	2563.70	0.098	0.50	Over utilized
Insecticide cost	316.59	0.044	2.60	Under utilized	336.93	0.589	22.95	Under utilized
Ploughing cost	806.88	0.030	0.70	Over utilized	753.87	-0.127	-2.21	Over utilized
Irrigation cost	6307.94	0.904	2.68	Under utilized	3876.93	0.880	2.98	Under utilized

It could understand from the table 6 that all of factors of production are not economically allocated. Since Marginal Factor Cost is assumed to be 1, only MVP indicates the optimum utilization of inputs used in rice production. If $MVP > 1$, < 1 and $= 1$, then the allocation of resources is under, over and optimum utilization. Here is in the study area all of the factors of production are mis- allocated. The seed, labor, fertilizer and Ploughing costs were over utilized as $MVP < 1$, and insecticide and irrigation were underutilized as $MVP > 1$ for HYV rice production. On contrary, the seed, insecticide and irrigation were under utilized as $MVP > 1$ and labor, fertilizer and Ploughing costs were over utilized as $MVP < 1$ for CYV rice.

Conclusion and Suggestions

The core message of this study is that the HYV rice is more suitable and profitable than the CYV rice in the Rajbari district. All of the factors namely seed cost, labor cost, fertilizer cost, insecticide cost, Ploughing cost and irrigation cost are very important for both rice cultivation of which

labor, fertilizer, insecticide and irrigation are the dominant factors for HYV rice and seed, insecticide, ploughing and irrigation are the prime factors of CYV rice in the study area. The production function analysis also concludes that the farmers produce their both HYV and CYV rice in the inefficient range. Finally, the resource use efficiency gives an alarm that all resources used in the production activities over the study area are not economically optimal, they have mis-allocation.

Some policies can be suggested for higher productivity, profitability and efficiently allocated inputs of HYV and CYV rice cultivation in the study area.

Since irrigation is the key factor of the production, so the supply of electricity should be launched in a continuous process and should be very cheap and available for the farmers during the crop season in the study area.

It is obvious that rice production for both HYV and CYV can be enhanced either by extending the cropped area under rice cultivation or by improving the productivity of existing resources allocated to rice production. The cropped area is limited by nature so the only way to increase the

efficiency of the factors of production. For this, the institutional investment in input delivery in time, infrastructural development, improving marketing channels, increase in farm management services and rising farmers' technical efficiency should be very strong in the study area.

Government should increase its expenditures in research and development on improving CYV for obtaining higher profit from the study area.

Flood resistance dam should be made in Doulat-dia where huge amount of CYV rice are damaged every year due to flood.

Agricultural credit should be more flexible and available to the farmers so that they can invest more in their field.

References

1. Ahmed, R., Haggblade, S., & Chowdhury, T. E. (Eds.). (2000). *Out of the Shadow of Famine: Evolving Food Markets and Food Policy in Bangladesh*. Baltimore, MD: Published for the International Food Policy Research Institute (IFPRI) by Johns Hopkins University Press. Retrieved from <http://ebrary.ifpri.org/cdm/ref/collection/p15738coll2/id/129702>
2. Backman, S., Islam, K. M. Z., & Sumelius, J. (2011). Determinants of technical efficiency of rice farms in North-Central and North-Western regions in Bangladesh. *The Journal of Developing Areas*, 45, 73–94. doi: 10.1353/jda.2011.0001
3. Bangladesh Bureau of Statistics. (2010). *Yearbook of Agricultural Statistics of Bangladesh 2010*. Dhaka: Statistics Division, Ministry of Planning. Government of the People's Republic of Bangladesh.
4. Bangladesh Bureau of Statistics. (2011). *Yearbook of Agricultural Statistics of Bangladesh 2011*. Retrieved from <http://www.bbs.gov.bd/PageWebMenuContent.aspx?MenuKey=234>
5. Bapari, M. Y., & Joy, M. A. K. (2016). Estimation of Rice Production Function in Rajbari District, Bangladesh: an Econometric Analysis. *Asian Journal of Humanity, Art and Literature*, 3(1), 99-112. Retrieved from <http://journals.abc.us.org/index.php/ajhal/article/view/790>
6. Grema, I. J., & Gashua, A. G. (2014). Economic analysis of onion production along river Komadugu area of Yobe state, Nigeria. *IOSR Journal of Agriculture and Veterinary Science (IOSR-JAVS)*, 7(10), 05-11. Retrieved from <http://www.iosrjournals.org/iosr-javs/papers/vol7-issue10/Version-1/B071010511.pdf>
7. Hasnain, M. N., Hossain, M. E., & Islam, M. K. (2015). Technical Efficiency of Boro Rice Production in Meherpur District of Bangladesh: A Stochastic Frontier Approach. *American Journal of Agriculture and Forestry*, 3(2), 31-37. doi: 10.11648/j.ajaf.20150302.14.
8. Hossain, M. E., & Rahman, Z. (2012). Technical Efficiency Analysis of Rice Farmers in Naogaon District: An Application of the Stochastic Frontier Approach. *Journal of Economics and Development Studies*, 1(1), 1–20.
9. Koutsoyiannis, A. (1979). *Modern Microeconomics* (2nd ed.). NY, USA: Macmillan Education. doi: 10.1007/9781349160778
10. Ministry of Finance Government of The People's Republic of Bangladesh. (2011). *Bangladesh Economic Review 2011*. Retrieved from http://www.mof.gov.bd/en/index.php?option=com_content&view=article&id=211
11. Nargis, F., & Lee, S. H. (2013). Efficiency analysis of boro rice production in North-Central region of Bangladesh. *The Journal of Animal & Plant Sciences*, 23(2), 527-533. Retrieved from <http://www.thejaps.org.pk/docs/v-23-2/32.pdf>
12. Nimoh, F., Asuming-Brempong, S., & Sarpong, D. B. (2012). Consumer Preference for Processed Cowpea Products in Selected Communities of the Coastal Regions of Ghana. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*, 2 (2), 113-119. Retrieved from [http://www.aessweb.com/pdf-files/2-30-2\(2\)2012-AJARD-113-119.pdf](http://www.aessweb.com/pdf-files/2-30-2(2)2012-AJARD-113-119.pdf)
13. Omotesho, O. A., Lawal, A. M. & Yusuf, Y. K. (2010). Economics small scale rice production in Patigi and Edu local government areas of Kwara sate, Nigeria. *African Journal of Agricultural Research*, 5(4).

14. Sarkar, M. S. K., Hasan, M. R., Feardous, M. A., Shuhel, M. M. H., Moniruzzaman (2010). Comparative Economic Analysis of Borrower and Non – Borrower Boro Rice Farmers in some selected sites of Mymensingh District. *Bangladesh Journal of Agricultural Research*, 35(1), 65-76. doi: 10.3329/bjar.v35i1.5867.
15. Sarma, P. K., Raha, S. K., & Jorgensen, H. (2014). An economic analysis of beef cattle fattening in selected areas of Pabna and Sirajgonj Districts. *Journal of the Bangladesh Agricultural University*, 12(1), 127–134. doi: 10.3329/jbau.v12i1.21402
16. Tan, Bao Hong. (2008). *Cobb-Douglas production function*. Retrieved from <http://docentes.fe.unl.pt/~jamador/Macro/cobb-douglas.pdf>
17. Wagan, S. A., Noonari, S. M., Memon, I. N., Bhatti, M. A., Kalwar, G. Y., Sethar, A. A., & Jamro, A. S. (2015). Comparative Economic Analysis of Hybrid Rice v/s Conventional Rice Production in District Badin Sindh Province Pakistan. *Journal of Environment and Earth Science*, 5(3), 76-89. Retrieved from <http://www.iiste.org/Journals/index.php/JEES/article/viewFile/20109/20295>
18. Wosor, D. K., & Nimoh, F. (2012). Resource use efficiency in Chili Pepper production in the Keta municipality of Volta Region of Ghana. *Elixir Production Management*, 47, 8595-8598. Retrieved from [http://www.elixirpublishers.com/articles/1350379464_47%20\(2012\)%208595-8598.pdf](http://www.elixirpublishers.com/articles/1350379464_47%20(2012)%208595-8598.pdf)

© Md. Y. Bapari

Received 2016-10-20, Accepted 2016-10-28, Published online 2016-10-30

Производительность, рентабельность и эффективность использования ресурсов: сравнительный анализ обычной и высокой урожайности риса в провинции Раджбари, Бангладеш

Md. Yahia Bapari

Lecturer, Department of Economics, Pabna University of Science and Technology, Бангладеш

Аннотация. В исследовании были проанализированы определяющие факторы, затраты, выгоды и распределение ресурсов как обычного, так и высокопродуктивного выращивания риса в провинции Раджбари, Бангладеш. Данные были получены от 300 постоянных рисоводческих хозяйств, выращивающих обычные и высокоурожайные сорта риса; метод случайной выборки был применен для отбора респондентов из исследуемой области, информация о которой была собрана через предварительное тестирование. Для определения продуктивности и прибыли от обоих сортов риса были использованы производственная функция Кобба-Дугласа и показатели валовой прибыли. Оптимальное использование ресурсов настоятельно рекомендуется для определения предельной стоимости продукта.

Результаты, полученные с применением обычного метода наименьших квадратов показали, что наиболее важными факторами производства в районе исследования были орошение, рабочая сила, удобрение и затраты на инсектициды, эластичность которых составила 0,904, 0,048, 0,045 и 0,044, соответственно, и незначимые факторы, такие как затраты на семена и вспашку, эластичность которых составила 0,009 и 0,030 соответственно для высокоурожайных сортов риса. С другой стороны, орошение, инсектициды и затраты на семена и вспашку эластичностью 0,880, 0,589, 0,116 и – 0,127 соответственно были важными факторами для риса с обычной урожайностью, в то время как второстепенную роль играли факторы рабочей силы и удобрений эластичностью 0,098 и 0,077 соответственно.

Главным выводом по результатам анализа производительности является то, что орошение – это ключевая переменная, которая сыграла позитивную и важную роль в производстве риса обоих сортов. Все переменные (ресурсы) были экономически нерациональны в производстве обоих сортов в регионе исследования, но рис высокой урожайности был более выгодным, чем рис обычной урожайности. Результаты также показали, что фермеры области исследования выращивали рис обоих сортов в неэффективном диапазоне производства. Непрерывная подача электроэнергии, гибкое кредитование и совершенствование существующих ресурсов были главными рекомендациями по эффективному выращиванию риса в исследуемой области в будущем.

Ключевые слова: производительность; эффективность использования ресурсов; обычные и высокоурожайные сорта риса; Раджбари.

УДК 338.43

JEL Classification: O13, Q1

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.15-10>

© Md. Y. Bapari

Статья получена 20.10.2016, принята 28.10.2016, опубликована online 30.10.2016

